ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

3(5), 2018

Київ
«Пенітенціарна асоціація України»
«Науково-дослідний інститут публічного права»
2018

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2018/№ 3(5)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ» ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА 28 ЛИСТОПАДА 2018 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 4 КВІТНЯ 2018 РОКУ № 326.

Редакційна колегія	
Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Голова Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)	**Яковець І. С.,** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»
Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (**заступник голови редакційної колегії)**	**Ярмиш О.Н.,** доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»
Галунько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права	**Іноземні члени редколегії**
	М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)
Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права	**М. Каламан,** доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ	**П. Хомчинскі,** доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)
Іншин М. І., доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка	**М. Шикут,** доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)
Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права	**Айрапетян А. С.,** кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (м. Єреван)
Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»	**Г. Міканадзе,** кандидат юридичних наук, керівник апарату парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (м. Тбілісі)
Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, начальник Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України	Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**
Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України	

ISSN 2523-4552
Key title: Vìsnik Penìtencìarnoï asocìacìï Ukraïni (Print)
Abbreviated key title: Vìsn. Penìt.ï asoc. Ukr. (Print)
Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:
вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,
тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

© «ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ», 2018

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

3(5), 2018

Kyiv
«Penitentiary association of Ukraine»
«Scientific-Research Institute of Public Law»
2018

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE 2018/№ 3(5)

SCIENTIFIC JOURNAL

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC-RESEARCH INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.
THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES КВ №22858-12758 ПР DATED AUGUST 28, 2017
THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE RESEARCH INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON NOVEMBER 28, 2018
THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 326 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF APRIL 4, 2018

Editorial Board	
Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» **(Head of the Editorial Board)**	**I. Yakovets,** Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»
A. Stepaniyk, Doctor of Law, Prof., Professor of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav Mudryi National Law University **(Vise Head of the Editorial Board)**	**O. Yarmysh**, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»
V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific-Research Institute of Public Law	**Foreign members of the editorial board**
	M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)
S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific-Research Institute of Public Law	**M. Kalaman,** PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)
O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs	**P. Chomczynski,** PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)
M. Inshyn, Doctor of Law, Prof., Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chairman of the Labour Law and Social welfare Law Department of Law Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv	**M. Shykut,** PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Lebork district court (Poland)
V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific-Research Institute of Public Law	**A. Hayrapetyan,** PhD in Law, Director of Law Jnstitute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Yerevan)
O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»	**G. Mikanadze** PhD in Law**,** Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Tbilisi)
O. Krykushenko, PhD in Law, Head of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine	**Executive secretary:** PhD in Law, Associated Professor **O. Sokalska**
A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences, Honored Woker of Science and Technology of Ukraine	
ISSN 2523-4552 Key title: Vìsnik Penìtencìarnoï asocìacìï Ukraïni (Print) Abbreviated key title: Vìsn. Penìt.ï asoc. Ukr. (Print) Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine	**Adress of Editorial Board:** 2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035, тel. 067 174 92 01 E-mail: visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

© «BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE», 2018

Шановні автори та читачі журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України»!

На сторінках журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» започатковано обговорення різних аспектів та актуальних проблем кримінально-виконавчої політики і правозастосовної практики. Ми переконані, що лише за умови ґрунтовного наукового супроводу, у результаті розроблення відповідної концепції та чіткого плану дій удасться реалізувати реформу кримінально-виконавчої системи.

Трансформація вектора мети покарання в бік корекції поведінки та ресоціалізації засуджених вимагає достеменних змін кримінально-виконавчої системи України.

Подолати недоліки у сфері виконання кримінальних покарань можна лише шляхом здійснення реформи, метою якої є поетапне впровадження, на наукових засадах і з урахуванням світового досвіду, ефективного механізму управління пенітенціарною сферою. У результаті цього вона має стати достатньо прозорою для громадськості та здатною забезпечувати дотримання прав і свобод людини та громадянина.

В управлінні Державною кримінально-виконавчою службою України мають стати головними такі принципи: фаховий умотивований персонал; реабілітація ув'язнених і засуджених з метою підготовки їх до повернення в суспільство; ресоціалізація як головний критерій під час і після відбування покарання; постійне запровадження передових технічних та технологічних нововведень; відкритість для суспільства; належне фінансування.

Зусилля щодо реформування національної кримінально-виконавчої системи та системи пробації мають бути спрямовані на:

- якісне нормативно-правове забезпечення;
- зміну структури кримінально-виконавчої служби, створення нових поліфункціональних установ, відмову від колективної форми тримання засуджених;
- розроблення напрямів і форм проведення соціальної роботи, організації загальноосвітнього і професійно-технічного навчання та трудової зайнятості засуджених у нових умовах;
- розвиток міжнародного співробітництва;
- розробку механізмів залучення та зацікавлення місцевих громад у реалізації завдань кримінального покарання;
- перетворення виробничих потужностей установ виконання покарань із державних підприємств у навчально-виробничі комплекси, основна функція яких – навчання засуджених професії та надання їм можливості мати оплачувану роботу як один із засобів ресоціалізації;
- підвищення рівня забезпечення прав людини та їх неухильного дотримання;
- удосконалення системи пробації, особливо наглядової та пенітенціарної;
- підвищення ефективності управління кримінально-виконавчою системою з урахуванням її нової структури;
- забезпечення необхідного рівня соціального захисту персоналу кримінально-виконавчої служби і пробації;

- упровадження сучасних технологій та технічних засобів у практику виконання покарань;

- удосконалення відомчого контролю за діяльністю кримінально-виконавчої служби, забезпечення гласності та відкритості в діяльності кримінально-виконавчої служби, її підконтрольність інститутам громадянського суспільства, створення умов для участі громадськості у вирішенні питань, що постають перед кримінально-виконавчою системою.

Сподіваємося, що спільними зусиллями законотворців, науковців, громадських, релігійних організацій та фахівців-практиків ми зможемо реалізувати окреслені концептуальні зміни з метою формування в Україні якісно нової системи виконання кримінальних покарань та пробації.

Є. Ю. Бараш,
головний редактор наукового журналу
«Вісник Пенітенціарної асоціації України»,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15:343.8

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України і пробації Інституту кримінально-виконавчої служби

ТЮРЕМНА СИСТЕМА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДО 100-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ)

Визначено та проаналізовано законодавчі й організаційні зміни в тюремній системі та її керівних органах за доби Тимчасового уряду, Центральної Ради та Гетьманату П. П. Скоропадського. Окреслено зміст пенітенціарної доктрини Тимчасового уряду та умови, у яких вона формувалася й реалізовувалася, а також засади діяльності тюремних інспекцій та окремих місць ув'язнення. З'ясовано, кому підпорядковувалися тюремні установи українських губерній упродовж лютого–жовтня 1917 р. та у наступні періоди. Визначено стан тюремного відомства за доби Центральної Ради та Гетьманату, охарактеризовано тюремну політику гетьманського уряду, уточнено персональний склад очільників центрального органу управління тюремною системою у квітні–листопаді 1918 р.

Ключові слова: *тюремна система, Тимчасовий уряд, Головне управління місцями ув'язнення, тюремна республіка, Гетьманат П. П. Скоропадського, А. Г. Вязлов, Головна тюремна управа, Головне управління місцями замкнення, тюремні інспекції.*

Определены и проанализированы законодательные и организационные изменения в тюремной системе и ее руководящих органах в эпоху Временного правительства, Центральной Рады и Гетманата П. П. Скоропадского. Дана характеристика пенитенциарной доктрины Временного правительства и условий, в которых она формировалась и реализовывалась, а также организационным изменениям в деятельности тюремных инспекций и отдельных мест заключения. Выяснено, кому подчинялись тюремные учреждения украинских губерний в течение февраля–октября 1917 г. и в последующие периоды. Определено состояние тюремного ведомства в эпоху Центральной Рады и Гетманата, охарактеризовано тюремную политику гетманского правительства, уточнен персональный состав руководителей центрального органа управления тюремной системой в апреле–ноябре 1918 г.

© Сокальська О. В., 2018

Ключевые слова: *тюремная система, Временное правительство, Главное управление местами заключения, тюремная республика, Гетманат П. П. Скоропадского, А. Г. Вязлов, Главная тюремная управа, Главное управление местами запирания, тюремные инспекции.*

Постановка проблеми. Контроверсійність поглядів на історію вітчизняної кримінально-виконавчої системи призводить, останнім часом, до намагань викреслити з пам'яті нинішніх поколінь усе те, що напрацьовано органами та установами виконання покарань за довгі роки, а то і століття. Тюрма для обивателя уявляється в похмурих мурах єкатерининських часів з радянським «гулагівським» режимом і «катами-пенітенціаріями» (у цьому «новоязі» дивним чином поєдналися середньовічний кат-містр і виправна тюрма-пенітенціарій початку XIX ст.).

А от наші сусіди поляки вже другий рік поспіль гучно святкують 100-ліття Служби Ув'язнення. Урочисто в центрі Варшави Президент і громадськість вітають працівників, яким вперше присуджують офіцерські звання, що, безперечно, формує позитивний імідж відомства. Натомість в Україні Державна кримінально-виконавча служба, напевно, єдина, яка жодним чином не відзначила 100-ліття з моменту організації першого українського її аналогу в період національної революції.

Попри болючість і неоднозначність вітчизняної історії XX ст., усе ж ми не маємо права її замовчувати або ж забувати.

Руйнування «старої» тюрми є одним із перших «яскравих та емоційних» кроків революційних мас. Так було й у Франції 1789 р., і в Російській імперії 1917 р. Але швидко з'ясувалося, що без цієї інституції й революційному урядові важко обійтися, будуючи «новий демократичний лад». Ігнорування ж закономірностей соціального розвитку в умовах транзиції, проблем законодавчого забезпечення засад функціонування та потреб службовців тюремної системи призводить до її глибокої кризи. Про це не варто забувати й сьогодні.

Система органів та установ виконання покарань на початку 1917 р. пережила одну з карколомних реформ в умовах формування буржуазного суспільства. В Україні в'язнична система була однією зі складових апарату молодої української держави. Вивчення досвіду її становлення та функціонування в період національної революції є необхідним не лише з точки зору усунення «білих плям» в історико-правовій науці, але і з позиції формування адекватного бекграунду системи, утвердження її позитивного іміджу і підняття престижу служби, українізації відомчої термінології тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми тюремних перетворень у період революційних подій 1917–1918 рр. доволі значна, але представлена переважно дослідженнями радянських і російських істориків та істориків права. У роботах С. В. Архипова, І. І. Бомбергер, М. Г. Дєткова, А. М. Петрова, А. П. Печнікова, Є. О. Скрипильова окреслено загальнодержавний вектор перетворень у контексті амністії та лібералізації тюремного режиму Тимчасовим урядом [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Крізь призму

юридичної біографістики проаналізовано діяльність О. О. Жижиленка на посту очільника Головного управління місць ув'язнення [7]. Серед представників вітчизняної історико-правової науки слід виділити праці І. В. Іванькова, О. В. Тимощука, П. В. Гламазди, М. М. Яцишина, у яких ідеться про засади діяльності тюремних інституцій на українських землях за доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та законодавче забезпечення реформ [8; 9; 10]. На особливу увагу заслуговують дослідження П. В. Гламазди [11; 12] та О. В. Тимощука, що сфокусовані саме на пенітенціарній проблематиці [13].

Постановка завдання. Визначити та проаналізувати законодавчі й організаційні зміни в тюремній системі та її керівних органах за доби Тимчасового уряду, Центральної Ради та Гетьманату П. П. Скоропадського. На підставі законодавчих актів, архівних матеріалів та мемуарних джерел уточнити хронологію подій та окреслити фактичний стан справ у тюремній системі УНР та Української Держави, усунути суперечності, наявні в попередніх дослідженнях, щодо персонального складу керівних ор-ганів тюремного відомства.

Виклад основного матеріалу. У перші дні Лютневої революції імперією прокотилася хвиля погромів і захоплення тюрем. Дослідники небезпідставно припускають, що це були скоординовані заходи, у яких брали участь різні сили: збурені агітацією маси, представники політичних партій, військові, німецькі та австрійські шпигуни, а також злочинці [2, с. 54–55].

Адміністрація з перших днів революції стала заручником у тюремних мурах, а засуджені – «жертвами режиму» й вільними революційними масами. У Петрограді вже ввечері 27 лютого майже всі тюрми були порожні, а представники тюремної адміністрації – заарештовані. Оскільки першими звільняли політичних засуджених, то найактивніше цей процес відбувався у прифронтових регіонах, де утримувались особи, звинувачені в політичних і військових злочинах [2, с. 53–54]. У Херсонській каторжній тюрмі понад 200 засуджених, обеззброївши сторожу, залишили тюрму [6, с. 9]. У Києві, Миколаєві, Одесі та Харкові склалася подібна ситуація. Карні злочинці, скориставшись нагодою, також масово вчиняли втечі або чинили збройний опір тюремній адміністрації.

У перші тижні революції тюремній системі було спричинено значні як матеріальні збитки (на загальну суму 245 548 руб.), так і людські – адміністрація на місцях була дезорганізована або ж загалом залишила службу. Через це тюремна система стала некерованою і не могла повноцінно виконувати покладені на неї функції [4, с. 19, 23].

Під тиском революційно налаштованого натовпу, з урахуванням фактичного стану справ, Тимчасовому уряду довелося поспіхом шукати вихід із ситуації та розробляти засади нової кримінальної політики.

Намагаючись легітимізувати фактичне самочинне звільнення політичних засуджених, 1 березня 1917 р. Тимчасовий уряд оголосив повну й негайну амністію «у всіх справах політичних і релігійних, у тому числі терористичних замахів, військових повстань та аграрних злочинів». Відповідний указ підписано 6 березня. А 14 березня оголошено військову амністію [14]. Після

© Сокальська О. В., 2018

цього ситуація в тюрмах ще більше загострилася – карні злочинці теж вважали себе жертвами царського режиму й вимагали амністії.

17 березня під тиском Рад робітничих і солдатських депутатів ухвалено постанову «Про полегшення долі осіб, які вчинили кримінальні злочини», що поєднувала норми про загальнокримінальну та військово-кримінальну амністії. Умовно звільнялися, з-поміж іншого, підслідні, підсудні та засуджені, якщо вони виявлять бажання служити в діючій армії та надалі буде засвідчено їх добру поведінку (це положення поширювалося і на жінок, які виявили бажання працювати на фронті сестрами милосердя) [14, с. 29, 33; 15]. А оскільки в п. 10 постанови не були визначені категорії засуджених, які мали право на амністію за умови відправки на фронт, то найбільш небезпечні злочинці оголошували себе «захисниками Вітчизни» і вимагали звільнити їх умовно. Однак їх патріотичного запалу вистачало лише на те, щоби, прибувши в діючу армію, дезертирувати, прихопивши з собою зброю. Це явище мало масовий характер [1, с. 75].

Яскравим прикладом був відомий у Російській імперії злочинець Сашко Семінарист, який керував зухвалою бандою вбивць і грабіжників, особисто вбивав з надзвичайною жорстокістю, відрізав частини тіл невинних жертв. Сашко Семінарист – легенда злочинного світу імперії, про якого писав відомий сищик А. Ф. Кошко, а 1915 р. навіть зняли 4-серійне німе кіно, що користувалося шаленою популярністю. Затримали Сашка Семінариста у 1913 р. і засудили до страти, але покарання пом'якшили, замінивши на 20 років каторжних робіт. Після березневої амністії 1917 р. він висловив бажання служити на фронті й був звільнений. Замість театру воєнних дій Сашко Семінарист приїхав до Москви, помстився своїм колишнім поплічникам, що зрадили його, і взявся за своє колишнє «криваве ремесло». Якщо у березні–серпні 1916 р. у Москві було вчинено 3618 злочинів, то за той же період 1917 р. – 20 268. Кількість убивств зросла вдесятеро, грабежів – у 14 разів [16, с. 64–65].

Зрозуміло, що кримінальні кола радо зустріли амністію, яка, за умов зруйнованої правоохоронної системи, давала можливість вийти на свободу і продовжувати, майже безкарно, злочинну діяльність.

Але і широка громадськість, обиватели, і навіть науковці-правники радо вітали всі ці «перетворення». Ось що писав про загальнокримінальну амністію професор П. І. Люблінський у квітні 1917 р.: «*светлые лучи новой зари проникли и в темницы, и в далекие пустыни ссылки, и призвали к новой жизни тех, кто был изъят из нее как вредный или опасный член общежития». Амнистия, «исполненная верой в положительные качества человеческой личности, воскрешает в душе каждого стремление к внутреннему перерождению [...] нравственный долг велит не забыть о тех, которые, совершив ошибки и преступления в прошлом, будут охвачены общим порывом нравственного очищения [...] На обломках старой тюрьмы открывается место для новых творческих начинаний, и следует привлечь внимание юристов и широких общественных кругов к важной коренной перестройке нашей карательной системы*». Однак після перших місяців

підйому, писав учений, слід чекати значного зростання рівня злочинності, що буде зумовлено політичними, економічними потрясіннями та війною. Він сподівався, що цьому буде протиставлено розумну політику попередження злочинів і каральної репресії, основа якої буде намічена заздалегідь [15, с. 3, 18]. Якою ж була ця політика Тимчасового уряду?

У результаті амністії «тюремне населення» скоротилося на 4/5. Станом на 1 березня 1917 р. в імперії утримувалося близько 158 тис. осіб, у липні 1917 р. – 25 тис., у вересні – 36 тис. [3, с. 86]. Значне зменшення кількості ув'язнених, у свою чергу, спричинило скорочення тюремного персоналу й установ виконання покарань.

Після відставки начальника Головного тюремного управління Російської імперії П. К. Грана, за пропозицією міністра юстиції О. Ф. Керенського, 7 березня 1917 р. Тимчасовий уряд призначив нового очільника відомства – професора О. О. Жижиленка [17, с. 42].

Головне тюремне управління у складі Міністерства юстиції розпочало розроблення нової доктрини у сфері реалізації кримінально-виконавчої політики. Зміна засад діяльності тюремного відомства була зумовлена як кримінальною політикою Тимчасового уряду, ключовим моментом якої стала амністія, так і загальними ліберально-демократичними, багато в чому популістськими, перетвореннями.

У наказі начальника Головного тюремного управління № 1 від 8 березня 1917 р. зазначалося, що головне завдання покарання – перевиховання людини. Для його належного здійснення передусім необхідно проявити гуманність до ув'язнених і повагу до їх особистої гідності [7, с. 93].

Відповідно до цього відбулося послаблення режиму утримання: заборонено застосовувати суворі заходи дисциплінарного впливу, зокрема покарання різками, скасовано всі видів кайданків та одягнення «гамівної сорочки», надано можливість залишати камери незамкненими та короткочасний вихід у місто тощо. Звертатися до засуджених слід було лише на «Ви». На зміну поняттям «арештант» і «тюрма» прийшли «засуджений» і «місця ув'язнення».

Головне тюремне управління також було перейменовано в Головне управління місць ув'язнення (ГУМУ) (26 квітня 1917 р.) [3, с. 92]. У наказах начальника ГУМУ вказувалося на можливий відхід від Загальної тюремної інструкції, акцентувалася увага на посиленні виховно-корегуючої складової тюремного режиму, забезпеченні нормальних комунально-побутових умов відбування покарання тощо.

Реформування пенітенціарної системи упродовж березня–червня 1917 р. здійснювалося за такими напрямами: послаблення режиму утримання засуджених, зміна вимог до тюремного персоналу, запровадження начал самоврядування як серед засуджених, так і серед службовців.

У губерніях управління місцями позбавлення волі здійснювали губернські тюремні інспекції (як це було і до революції), що, крім ГУМУ, підпорядковувалися губернським комісарам. Пізніше вони були перейменовані в губернські управління місцями ув'язнення та включені до складу губернських виконавчих ко-

© Сокальська О. В., 2018

мітетів. У віданні губернських тюремних інспекцій знаходилися, насамперед, тюрми губернських міст, а також дрібніші повітові місця ув'язнення. Циркуляри ГУМУ зазвичай передавалися губернським комісарам, а вже вони – губернським тюремним інспекторам чи безпосередньо начальникам тюрем. До управління тюрмами на місцях також мали стосунок громадські комітети та їх виконавчі бюро, які обирали з-поміж своїх членів комісарів у тюремних справах. Останні нерідко втручалися в роботу тюремних інспекцій, що призводило до суперечок в управлінні тюремними справами [6, с. 30–31]. Після амністії в столичних містах та регіонах масово створювалися усілякі громадські комітети колишніх політкаторжан та «несправедливо» засуджених, що теж активно намагалися впливати на управління тюремними справами.

ГУМУ розробило Тимчасове положення про губернські управління місцями ув'язнення [4, с. 45]. Однак і функції, і штати, а нерідко і керівники місцевих тюремних відомств залишалися ті ж самі, що і за царату [18, с. 11]. На вакантні посади місцевих тюремних комісарів міністр юстиції за поданням начальника ГУМУ призначав переважно колишніх присяжних повірених, які, природно, не мали досвіду управління в'язницями, а тим більше в такий складний період. Так, новопризначений харківський тюремний комісар присяжний повірений Л. М. Переверзєв після короткого ознайомлення зі справами місцевого тюремного відомства відразу ж відмовився від посади.

Місця ув'язнення українських губерній, де паралельно встановилася влада Центральної Ради, перебували у віданні місцевих тюремних інспекцій, що підпорядковувалися безпосередньо ГУМУ. Це доводять звернення начальників тюрем і тюремних інспекторів українських губерній у спірних питаннях до очільника ГУМУ О. О. Жижиленка.

Зокрема, у жовтні 1917 р. міський комісар Києва К. П. Василенко, відразу після призначення на посаду, викликав до себе губернського тюремного інспектора, заявивши, що вважає його та київські тюрми підвладними собі. Інспектор відмовився з'явитися і вказав, що це не в компетенції міського комісара, після чого К. П. Василенко перейшов до погроз. Тюремний інспектор, імовірно, звернувся до керівництва ГУМУ. Для вирішення конфлікту знадобилася телеграма начальника ГУМУ О. О. Жижиленка, у якій зазначалося, що «постанова Тимчасового уряду 19 вересня (про заснування посад губернських і городських комісарів) не змінила колишніх взаємовідносин губернського комісара і тюремної інспекції, яка на точній підставі існуючого закону лишається, як і раніше, під керуванням губернського комісара і може перейти під ваше керування тільки на підставі особливого законодавчого акту» [19].

На новоорганізованих у травні 1917 р. у Петрограді пенітенціарних курсах близько третини слухачів (16 осіб) були тюремними службовцями з українських губерній, а саме начальники Київської губернської, Подільської повітової, Херсонської каторжної, Донецької окружної, Острозької, Лубенської та Сумської тюрем, помічники начальників тюрем, працівники канцелярій губернських тюремних інспекцій та ін. [20]. Випускники курсів отримували відповід-

не свідоцтво, що давало їм перевагу при зайняті посад тюремної адміністрації [17, с. 248].

Курси були організовані з ініціативи начальника ГУМУ О. О. Жижиленка, який вважав підбір і підготовку нових кадрів, здатних вирішувати ті завдання, що постали перед тюремним відомством після революції, однією з основних складових перетворень у пенітенціарній системі. Старі ж кадри, як ішлося в одному з наказів начальника ГУМУ (№ 2 від 17 березня 1917 р.), вихована в атмосфері безправ'я і неповаги до людської гідності попереднього ладу, визнавалися мало придатними для здійснення завдань тюремної перебудови, що постали в умовах оновленого державного ладу й вільного громадського життя [21, с. 262].

На місцях наміри голови управління провести заміну кадрів були сприйняті з осторогою. У відповідь на зазначений циркуляр начальник Верхньодніпровської тюрми В. С. Котляр подав на ім'я О. О. Жижиленка рапорт такого змісту: «*Мне кажется, для того, чтобы выражать с такою непреложностью общие положения о тюремном персонале, о его воспитании и отношении к человеческой жизни, а также непригодности его к осуществлению задач тюремного переустройства, с какою это выражено в циркуляре, нужно больше обоснованности в своем суждении, побольше неопровержимых и фактических данных и поменьше шаблона, дешевых средств для своей популярности, показной деятельности в духе новых веяний. Бросить в лицо имеющемуся в настоящее время всему тюремному персоналу, что он воспитан «в атмосфере бесправия и неуважения к человеческой личности и усвоил навыки прежнего строя» – это не значит преподать людям гуманитарные правила, которых они должны придерживаться и которыми они должны руководствоваться по службе, а это ни на чем не основанное и незаслуженное оскорбление, нанесенное людям без всякого на то нравственного права, по праву лишь сильного безответственного начальника в отношении к зависящим от него по службе безответным подчиненным... Что во всякой деятельности должна требоваться специальная подготовка, с этим нельзя не согласиться – это аксиома – истина, не требующая доказательств, хотя могут быть исключения из этого правила, как, например, Вы, Гражданин Профессор, без специальных познаний в деле тюрьмоведения и вдруг стали во главе Главного тюремного управления или назначивший Вас на этот пост бывший Министр юстиции А. Ф. Керенский, человек не военный и не обладающий специальной военной подготовкой, теперь Военный и Морской Министр; существует много и других аналогичных примеров, но я все-таки думаю, что они не изменяют общего правила*» [21, с. 263].

Прихильники царського режиму або нелояльні до нової влади представники тюремної адміністрації повинні були бути звільнені. Нерідко приводом для порушення справи про політичну неблагонадійність тюремних службовців були скарги засуджених. Для визначення кандидатів на звільнення у зв'язку зі скороченням штатів залучалися представники громадських організацій. Під час заміщення вакантних посад рекомендувалося призначати на них осіб, які в тюремному відом-

© Сокальська О. В., 2018

стві до того ніколи не служили [5, с. 335, 343, 344.]. Більшість начальників тюрем, які були досвідченими фахівцями, у перший місяць революції як поплічники царського режиму були відправлені на фронт спокутувати провину.

Натомість наказом начальника ГУМУ від 27 квітня 1917 р. було дозволено формування органів самоврядування засуджених та вибори старост з-поміж ув'язнених, які мали підтримувати належний режим у місцях позбавлення волі. Цей наказ лише легімітизував фактичний стан справ у місцях ув'язнення, оскільки ще в перші дні революції там стали утворюватися так звані тюремні республіки.

8 березня 1917 р. 1600 в'язнів Одеської тюрми влаштували бунт і вимагали амністії карним злочинцям. Ув'язнені обрали тюремний виконавчий комітет у складі 10 осіб на чолі зі старостою – Григорієм Котовським. Комітет фактично керував діяльністю тюрми, забезпечував харчування, охорону і діяв у повній згоді з підпоручиком Диманом, який формально очолював тюрму після того, як колишнього її очільника відправили на фронт.

У відповідь на оприлюднення результатів перевірки тюрми товаришем прокурора М. В. Желудкіним Г. Котовський написав відкритий лист від імені ув'язнених на захист виконуючого обов'язки начальника підпоручика Димана й установленого в тюрмі режиму. Тюремний комітет і староста були впевнені, що саме вони є реальною владою в тюрмі, і саме так має бути за нових революційних порядків. На зауваження М. В. Желудкіна у звіті, що управляти тюрмою має фахівець з досвідом роботи в тюремній сфері, Г. Котовський «по-революційному» відповідав, що було б дуже прикро, якщо б людина, яка має авторитет і користується повагою серед засуджених, змушена була б передати управління тюрмою особі, обізнаній зі «старими порядками». Звіт товариша прокурора, як зазначав Г. Котовський, повертає нас до часів Курлова й Максимовського (начальники Головного тюремного управління – *О. С.*) і не відповідає новим порядкам і «гражданственности» [22].

Тогочасні газети повідомляли про встановлення в Одеській тюрмі «тюремної республіки»: усі камери відчинені, усередині огорожі – жодного наглядача, повне самоврядування засуджених, Котовський люб'язно водить екскурсії [23]. У березні–квітні Г. Котовський неодноразово відлучався з тюрми для вирішення питання щодо свого умовного звільнення, надавав допомогу Секції суспільної безпеки виконавчого комітету Ради робітничих депутатів у затриманні провокаторів і карних злочинців. Був засудженим, проте разом з міліцією брав участь у проведенні обшуків та арештів, оскільки заявив, що знає всіх злочинців в Одесі й може допомогти їх заарештувати чи перевиховати.

Зміна колишніх тюремних порядків відбувалася публічно й широко віталася громадськістю. 26 березня 1917 р. газета «Одеські новини» опублікувала повідомлення, що «Вчора під час антракту в Міському театрі відбувся оригінальний аукціон. Продавалися кайданки Григорія Котовського. Кайданки за 3100 руб. придбав Гомберг для Міського театру, де вони і будуть зберігатися (намір, між іншим, досить безглуздий).

У кафе Фанконі продано ручні кайданки Котовського за 75 руб.» [24].

Послаблення режиму й підтримання його шляхом самоврядних інституцій з-поміж засуджених мало негативні наслідки для пенітенціарної системи. Фактично це призвело до того, що тюремна адміністрація, яка не влаштовувала засуджених, була усунута від управління тюрмами, що посилило анархію й хаос.

У результаті антиурядових виступів та липневої політичної кризи Тимчасовий уряд у серпні–вересні 1917 р. поступово почав відходити від ліберальної політики. У свою чергу, ГУМУ, зважаючи на критичну ситуацію в тюремній системі, удалося до посилення режиму утримання та відновлення чіткого підпорядкування чинів тюремного відомства.

Циркуляр ГУМУ № 74 від 5 вересня 1917 р., разом зі скасуванням низки пільг для ув'язнених, ліквідовував їхнє право на представництво через старост або уповноважених. Керівництво тюремними установами та відповідальність за роботу безпосередньо покладалася на начальників тюрем, які були в підпорядкуванні губернського комісара та тюремної інспекції. Профспілкам заборонялося скликати збори чи з'їзди для обговорення будь-яких проблем тюремного відомства. Такі заходи могли бути проведені виключно з ініціативи губернських комісарів чи ГУМУ. Лише начальник установи міг ухвалювати рішення про заміщення вакантних посад старших і молодших наглядачів. При прийнятті на службу вони повинні були внести заставу в розмірі половини місячного окладу. За дисциплінарні проступки начальник установи міг накладати такі стягнення: зауваження, догана, грошовий штраф, що не перевищував 25% окладу, пониження в посаді, звільнення зі служби. З огляду на підвищення окладів працівників тюремних установ, до них висувалися й жорсткіші вимоги, хоча в умовах інфляції та нерегулярного фінансування це підвищення не було відчутним.

До ухвалення нової тюремної інструкції циркуляр установлював такий порядок утримання та нагляду: камери (одиночні та загальні) цілодобово повинні бути замкнені, самовільний перехід з камери в камеру заборонявся, новоприбулі, перед розміщенням у камери, обов'язково проходили особистий огляд. Циркуляр приписував якомога частіше обшукувати приміщення камер і засуджених з метою виявлення недозволених предметів, пошкодження вікон, замків тощо. Залишати місця ув'язнення, зокрема задля побачення з рідними, придбання чи збуту речей, заборонялося. Вихід на прогулянку, час і тривалість якої чітко регламентувалися, у лазню, до кімнати побачень допускався лише невеликими групами, після чого засуджені підлягали обшуку. За порушення режиму передбачалися такі дисциплінарні стягнення: зауваження, догана, позбавлення побачень на місяць, позбавлення права купувати продукти харчування та предмети першої необхідності, переведення в одиночну камеру й поміщення в карцер [3, с. 99].

Поступовий відхід ГУМУ від курсу лібералізації пенітенціарної політики був зумовлений суспільно-економічним становищем країни, соціальною поляризацією та радикалізацією, що невдовзі привело до жовтневого перевороту, який поклав край правлінню Тимчасового уряду.

© Сокальська О. В., 2018

Щодо української влади, то після ліквідації ГУМУ вона була змушена самостійно опікуватися тюремним питанням. Центрального органу управління тюрмами в УНР створено не було, у губерніях продовжували функціонувати тюремні інспекції. 5 листопада 1917 р., з огляду на більшовицький переворот, оголошено наказ тюремним начальникам щодо запобігання заколотам, бешкетам і втечам арештантів. У ньому ж вищий «догляд» за тюрмами й арештами на всій території УНР передано Генеральному секретаріату судових прав [25].

У документі під назвою «Завдання Генерального Секретарства в справах судових», розробленому секретаріатом у другій половині грудня 1917 р., серед департаментів та управ передбачалося створити й Тюремну управу [26]. Але, очевидно, з огляду на наступ Червоної армії та кризу Центральної Ради, організувати тюремне відомство до весни 1918 р. не вдалося.

У лютому 1918 р., коли в Києві встановилася влада рад, при виконавчому комітеті Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів створено київський губернський судовий комісаріат, одним із завдань якого визначено «організацію тюремної справи на нових засадах» [27]. У північно-східних регіонах, підконтрольних більшовикам ще з кінця січня 1917 р., тюремні інспекції мали переходити у відання крайового (обласного) комісара юстиції, контроль якого, як писав у своїх спогадах чернігівський тюремний інспектор Д. В. Країнський, «проявлялся почти исключительно в наблюдении за расходованием на тюремные нужды денежных сумм» [18, с. 11–12].

Центральна Рада до «справ тюремних» повернулася лише навесні 1918 р. У березні Головну тюремну управу (ГТУ) очолив Олександр Володимирович Монкін. Він мав досвід роботи в Головному тюремному управлінні Російської імперії, а за Тимчасового уряду – в ГУМУ. У списках тюремного відомства за 1915 р. зазначалося, що О. В. Монкін – секретар Новгородської губернської тюремної інспекції; з 1916 р. – «причислен к Министерству Юстиции» та, ймовірно, відкомандирований до Головного тюремного управління [28]. Його прізвище фігурує серед викладачів згаданих пенітенціарних курсів, організованих ГУМУ в травні 1917 р., де він читав тюремну статистику та звітність [4, с. 71]. Як О. В. Монкін опинився 1918 р. в Києві, наразі невідомо, але можемо припустити, що, як і багато інших колишніх державних службовців, залишив Росію після встановлення там радянської влади. Отже, очільником ГТУ УНР став фахівець у тюремній справі з досвідом роботи в центральному тюремному відомстві.

Звернення до комісара ГТУ губернських тюремних інспекторів містять цінну інформацію про стан тюремної системи держави в цей непростий період. Інспектори наголошували на жалюгідному становищі підлеглих чинів тюремної адміністрації та просили про термінову допомогу: «Одежа дозорців перетворилася на шмаття. Вони не одержували за 1915–1917 рр. нічого, крім грошей за чоботи і черевики». 23 березня тюремний інспектор Київщини подав чергову доповідь центральній тюремній адміністрації, де вказав, що через несвоєчасність виплати грошового утримання та недостатні для життя

оклади тюремників «серед дозорців виявляється масове бажання кидати уряд і великий упадок дисципліни, що вводить у безвихідне становище начальників в'язниць, безсилих тому встановити який треба порядок і варту у в'язниці» [9, с. 361].

Для того, щоб уявити стан місцевих тюрем, наведемо текст листа київського губернського тюремного інспектора, надісланого у квітні 1918 р. комісару ГТУ О. В. Монкіну, який уперше опубліковано в монографії «Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.)»: «*Пережившие в течение более годичного периода ряд глубоких потрясений, сопровождавшихся неоднократными разгромами некоторых тюрем, насилием над служащим персоналом, тюремные учреждения каждый раз немедленно возобновляли свою тяжелую и ответственную деятельность, продолжали функционировать. Такого рода, скажу прямо, подвиг совершался благодаря исключительно глубокой преданности служащих своему делу и сознанию служебного долга. Между тем, какой-то печальный рок тяготеет над служащими по тюремному ведомству: они остаются по-прежнему изолированными от той массы служащих других ведомств, служба которых давно и неоднократно обеспечена соответственно действительным современным жизненным потребностям.*

Все ходатайства мои об улучшении материального положения служащих, инициатива и законодательные предположения Центральных управлений об увеличении окладов не осуществляются до сего времени, встречая стойкие препятствия, обусловленные рядом событий за последние 8 месяцев.

С грустью и тревогой я начинаю наблюдать наступление грозных признаков развала тюремного дела, необеспеченность служащих заставляет их бросать службу и искать более выгодной; более сознательные работники также не в состоянии бороться с нуждой, невыносимой вследствие дороговизны и несвоевременной получки и без того недостаточного содержания. Остающиеся еще на службе подавлены нуждой и не видят просвета в будущем. Понижается работоспособность, всплывает какая-то апатичность к делу и вообще гаснет дух.

К Вам, Глубокоуважаемый Александр Владимирович, как давнишнему члену нашей тюремной семьи, обращаюсь с просьбой во имя тюремного дела примите меры к скорейшему проведению в жизнь надлежащего материального обеспечения тюремных служащих, этим достигнута будет не только справедливая оценка службы и деятельности тружеников, но это придаст бодрость и силы наладить дело и повести его надлежащим образом» [9, с. 362–363].

Питання стану тюрем неодноразово обговорювалися на засіданнях Центральної Ради. 13 квітня 1918 р. міністр судових справ С. П. Шелухін, відповідаючи на інтерполяцію (запит – *О. С.*) щодо становища заарештованих, зазначив, що «воно тяжке через руїну по тюрмах і голод, бо по старому пайку їм дають усього 50 коп. на харчування в день, тоді як фунт хліба коштує 1 руб. – 1 руб. 20 коп. […] Взагалі ж тепер заарештованих значно менше, ніж було раніше». Далі міністр ознайомив Раду зі становищем в'язнів Лук'янівської тюрми та інших місць ув'язнення.

© Сокальська О. В., 2018

Задовольнившись відповіддю міністра, Рада висловила сподівання, що Міністерство «вживе всіх заходів, щоб скоріше було внесено в Центральну Раду відповідні законопроекти, котрі урегулюють правосудіє» [29, с. 271–272].

17 квітня 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів за пропозицією міністра судових справ С. П. Шелухіна ухвалено встановити в народному Міністерстві судових справ посаду начальника Головної тюремної управи, з правами товариша народного міністра, і призначити на цю посаду А. Г. Вязлова (В'язлова) [29, с. 271–272].

Андрій Григорович Вязлов був фаховим юристом, працював у судових установах, зокрема мировим суддею на Звенигородщині, обирався депутатом І Державної думи. Належав він до партії кадетів, пізніше – до УПСФ. У березні 1917 р. А. Г. Вязлов був призначений Тимчасовим урядом волинським губернським комісаром. На початку квітня 1917 р. Центральна Рада обрала його суддею Генерального суду [30, с. 165–166].

Після гетьманського перевороту А. Г. Вязлов зберіг посаду очільника тюремної системи, що, як відомо, перебувала у досить скрутному становищі й вимагала ефективного управління. Слід відзначити, що сам факт приходу до влади гетьмана П. П. Скоропадського вже сприймався на місцях як стабілізуючий чинник.

Досить красномовно стан тюремної дисципліни і момент гетьманського перевороту описує, зі слів чернігівського тюремного інспектора Д. В. Країнського*, генерал В. А. Мустафін у своїх спогадах (з Д. В. Країнським він, імовірно, зустрівся в лавах Добровольчої армії або ж в еміграції – *О. С.*). Революція, незважаючи на значні зміни серед вищих чинів тюремного управління, що «виразилися у звільненні й навіть убивстві тюремних інспекторів», не відбилася на долі Д. В. Країнського: він залишався на своїй посаді упродовж 1910–1919 рр.

Про події квітня 1918 р. губернський тюремний інспектор згадував так: «*Работать приходилось при самых тягостных условиях, подвергаясь на самом каждом шагу оскорблениям, унижениям. Дисциплина среди служащих падала с каждым днем, наступила анархия. Надо было делать величайшие усилия, чтобы все не развалилось окончательно. Надзиратели не слушали начальников тюрем, начальники тюрем игнорировали тюремного инспектора, тюремные сидельцы-арестанты – не соблюдали правил для содержащихся в тюрьмах, не слушались, терроризировали надзирателей. Служба по тюремному ведомству становилась пыткой, принося каждый день новые терзания, оскорбления и т. п. Надзиратели не только перестали рапортовать начальству, но и позволяли себе в отношении его грубости, не отдавали установленной чести, курили и сидели в присутствии начальников, самовольно уходили с дежурств. Словом, тюремный порядок разлезался по всем швам!*» [31, с. 473].

«Однажды к Краинскому рано утром является начальник тюрьмы

* У мемуарах прізвище зазначено – Кримінський, але немає сумніву, що йдеться про Д. В. Країнського.

и докладывает, что в тюрьме «неблагополучно». Как ни старается Краинский выяснить, что он подразумевает под «неблагополучно», это ему не удается, начальник тюрьмы не может связно передать, на чем он основывает свой вывод, чего он ожидает. Он твердит только, что один из наиболее распущенных надзирателей не только при его приближении встал, отдал честь, но даже подошел с рапортом; двери в камерах оказались на запоре, в тюрьме воцарилась какая-то «жуткая» тишина! Начальник тюрьмы предложил самому Краинскому убедиться, что происходит что-то неладное. Краинский отправился в тюрьму. Изумлению его не было конца: тюрьма как бы вернулась к своему прошлому состоянию до революции, даже коридоры были выметены, не было табачного дыма, гомона среди арестантов!

Краинский решил немедленно же поехать и поделиться своими впечатлениями, тревогой и недоумением с прокурором, не считаясь с ранним для последнего часом дня: было около 10 час., а прокурор выходил после своего туалета не ранее 12 час. из спальни. Однако оказалось и тут неожиданность. Прокурора он застал, правда, еще в халате, и на ногах и при том в необычно радостном, возбужденном состоянии духа. Первыми его словами были: «Ну, поздравляю, новость-то какая радостная! Многообещающая!» Краинский и начальник тюрьмы сказали, что им ничего неизвестно, что могло бы их обрадовать. «А, как же, вы разве не знаете, что в Киеве избрали гетмана!». Этим и объяснялась происшедшая перемена в тюрьме; известие об избрании Скоропадского, как рассказывали потом надзиратели, дошло до них, арестантов, ранее, чем до начальства, как весть о возвращении «старого режима», конца их своеволию и распущенности» [31, с. 474].

Політика гетьманського уряду спрямовувалася, насамперед, на встановлення правопорядку, що не можливо було реалізувати за відсутності налагодженого механізму державних органів. В уряді Ф. Лизогуба постійно точилася боротьба між проукраїнсько налаштованими урядовцями та представниками колишнього царського державного апарату, що як фахові управлінці були закликані на посади міністрів та службовців. Часто каменем спотикання ставало питання мови. Так, Д. І. Донцов став свідком однієї комічної сцени в колишньому царському палаці, де розташувалися міністерства: до «віцеміністра внутрішніх справ Вишневського прийшов Світозар Драгоманов, щоби зголосити свою димісію (був урядовцем в однім міністерстві Центральної Ради), бо не хотів лишатися при «антиукраїнськім уряді гетьмана». При цій сцені Вишневський говорив по-українськи, а Драгоманов по-російськи» [32, с. 43].

Імовірно, А. Г. Вязлов як федераліст і проукраїнський політик цілком влаштовував міністра судових справ М. П. Чубинського, тому й зберіг посаду начальника Головної тюремної управи і за гетьманського правління.

У вітчизняній історико-правовій літературі помилково зазначено, зокрема О. В. Тимощуком та В. М. Чисніковим, що в уряді Ф. А. Лизогуба Головне управління місцями ув'язнення очолював В. Є. Рейнбот [9; 13; 33; 34]. Так, О. В. Тимощук писав: «4 червня 1918 р. В. Рейнбот, який тоді очолю-

© Сокальська О. В., 2018

вав тюремні інституції» порушив перед Радою Міністрів питання про надання додаткового кредиту для ремонтних робіт у місцях ув'язнення [13, с. 89–90]. Однак в архівній справі, на яку посилається автор, про В. Рейнбота не згадується, натомість подання до Ради Міністрів від 4 червня 1918 р. підписано А. Г. Вязловим [35]. Він же був присутній при обговоренні цього питання на засіданні уряду як представник відповідного відомства [37, с. 456–457].

Крім того, в опублікованих спогадах В. Є. Рейнбота і протоколі його допиту Верховною слідчою комісією Директорії в січні 1919 р. він писав, що виїхав з Петрограда до України «близько 2 серпня» 1918 р. [31, с. 65, 780]. Отже, В. Є. Рейнбот фізично не міг очолювати Головну тюремну управу чи Головне управління місцями замкнення в червні–липні 1918 р. і з «присутньою йому енергією» взятися «за доручену справу» [34, с. 188].

11 липня 1918 р. на розгляд Ради Міністрів подано законопроект, що, серед іншого, визначав структуру й повноваження центрального апарату тюремного відомства та засади діяльності тюремних установ. 15 липня Закон «про зміну назви Міністерства Судових Справ, про ухвалу статуту головного Управління місцями замкнення з головною інспекцією пересилання в'язнів і про штати Центральних Установ Міністерства Юстиції» підписав Гетьман.

Відповідно до закону в складі Міністерстві юстиції було створено Головне управління місцями замкнення (ГУМЗ) з Головною інспекцією пересилання в'язнів (ГІПВ), що підпорядковувалася безпосередньо начальникові ГУМЗ. Закон вводив у дію Статут ГУМЗ і ГІПВ, а також установлював нові штати центрального апарату (79 осіб) [34]. Начальник ГУМЗ зберіг статус заступника міністра юстиції й обов'язково був присутній на засіданнях уряду при обговоренні питань, що стосувалися тюремної сфери.

Головному управлінню місцями замкнення, відповідно до Статуту, підпорядковувалися всі тюремні інспекції та місця ув'язнення, крім арештантських помешкань при міліції, що перебували у віданні Міністерства внутрішніх справ. При ГУМЗ була започаткована Рада в справах місць замкнення (подібний дорадчий орган існував у часи імперії та Тимчасового уряду), до якої входили керівники ГУМЗ, представники Міністерства юстиції, голова Київської судової палати, прокурор цієї ж палати, представники окружного суду, представники органів міського самоврядування та благодійних товариств [36].

До вересня начальником ГУМЗ залишався А. Г. Вязлов. 23 серпня з ініціативи міністра юстиції О. Ф. Романова, який, на противагу федералісту А. Г. Вязлову, намагався «посилити» підпорядковане йому відомство фахівцями проросійського напряму, першим заступником начальника ГУМЗ був призначений О. І. Александрович, а 4 вересня заступником – колишній очільник Головної тюремної управи УНР О. В. Монкін [30, с. 162; 37, с. 240, 271].

Після відставки А. Г. Вязлова, який у жовтні зайняв крісло міністра юстиції, Рада Міністрів 28 вересня призначила начальником ГУМЗ Олександра Івановича Александровича [37, с. 308]. Його заступником 5 лис-

топада став член консультативної ради при Міністерстві юстиції знаний учений-криміналіст, приват-доцент Новоросійського університету, в минулому заступник прокурора Санкт-Петербурзького окружного суду М. М. Абрашкевич* [37, с. 308].

На місцях управління тюремною системою покладалося на тюремні інспекції (9 по всій державі), що розподілялися на два розряди залежно від кількості в'язниць та районів компетенції. Усі місця ув'язнення поділялися на п'ять рядів. До першого належали найбільші в'язниці з кількістю місць від 1200 до 900. Це, зокрема, були Харківська каторжна тюрма, Київська губернська тюрма, Одеська тюрма та ін. До другого і третього – в'язниці з наповненістю 700–500 і 400–250 осіб, відповідно. До четвертого розряду – повітові в'язниці на 200–150 ув'язнених. До п'ятого – місця замкнення на 100–50 осіб [9, с. 364–365].

Загалом тюрми Української Держави були розраховані на утримання близько 24 тис. осіб. Відповідно до режиму, камери були загальні й одиночні. Найбільше «місць для замкнених» було на Харківщині: 3869 – загальних і 461 – «самотна». Цікаве їх співвідношення було в Одесі – 678 загальних камер і 407 – «самотних» [38]. Пояснюється це тим, що Одеський тюремний замок початково зводився як одиночна тюрма.

За часів Гетьманату постійно виділялися кошти на потреби тюремної адміністрації, погашення заборгованості з грошового та речового забезпечення, озброєння сторожі тощо. Хоча варто відзначити, що увага ГУМУ та уряду була переважно зосереджена на проблемах тюремної сторожі, а не засуджених. Уряд намагався встановити певні заохочення для службовців тюремного відомства, зокрема щорічні пенсії для колишніх службовців і членів їх родин, грошове утримання для чиновників, які залишилися без посад під час реформування відомства тощо. Так, 6 листопада уряд ухвалив доповнити закон від 15 липня 1918 р. положеннями, що передбачали право окремих категорій тюремних службовців на «скарбове помешкання, на додаткове утримання та на одержання скарбової одежі, взуття та озброєння» [37, с. 680].

Не залишилася поза увагою тюремного відомства і проблема організації праці засуджених. 29 липня на засіданні уряду слухали питання «про заснування особого центрального фонду для організації та розвію робіт тюремних в'язнів цивільного відомства». Також було надано позичку на 3 роки кредиту на купівлю за кордоном «спеціальних речей, необхідних для влаштування тюремних майстерень» [37, с. 547].

Наприкінці листопада 1918 р. на засіданні Ради Міністрів розглянуто Закон про встановлення штатів Губерніальних Тюремних Інспекцій і Тюремної Інспекції м. Миколаєва, а також штатів управлінь окремими місцями замкнення і про асигнування в розпорядження Міністра юстиції 7 956 000 крб на утримання персонального складу і на канцелярські видатки в цих тюремних інституціях.

* Статтю про М. М. Абрашкевича буде опубліковано у найближчому номері журналу Вісник Пенітенціарної асоціації України.

© Сокальська О. В., 2018

Закон затверджено Гетьманом 28 листопада 1918 р. Цей нормативний акт доповнював згаданий закон від 15 липня, визначаючи штати та оклади службовців тюремних інспекцій. З асигнованої суми 414 133 крб виділялося на утримання служащих тюремних інспекцій; 2 028 333 крб – на утримання служащих управлінь місцями замкнення; 5 330 400 крб – на утримання персонального складу тюремної сторожі; інші ж кошти – на канцелярські видатки [39].

Таким чином, з ухваленням двох зазначених нормативних актів, на законодавчому рівні було закріплено організаційні засади функціонування центрального органу управління – ГУМЗ, регіональних управлінь – губернських тюремних інспекцій та тюремних установ на місцях.

25 листопада також було ухвалено постанову Ради Міністрів про призначення збільшених пенсій колишнім працівникам Головного управління місць замкнення та їх сім'ям [39].

Восени 1918 р. в установах виконання покарань утримувалася значна кількість в'язнів. Міністр юстиції А. Г. Вязлов 11 листопада запропонував створити на місцях з представників Мін'юсту та МВС комісії з перегляду справ заарештованих. Однак більшість Ради Міністрів не підтримала такий крок, розуміючи, що звільнені поповнять лави противників гетьманської влади [30, с. 141].

Підтримка правопорядку, як і зовнішня охорона в'язниць, у країні забезпечувалася переважно союзницькими військами. Коли вони залишили країну, тюремна сторожа опинилася в досить скрутному становищі і під час антигетьманських виступів і втеч з вязниць у грудні 1918 р. опору майже не чинила [13, с. 91].

З приходом до влади Директорії, тюремне відомство знову опинилося у стані невизначеності. Лише в липні 1919 р. С. Петлюра затвердив тимчасовий «Статут внутрішньої служби», що детально регламентував питання виконання покарань, визначав нормативно-правові та організаційно-структурні засади діяльності державних органів та установ виконання кримінальних покарань, права та обов'язки посадових осіб, причетних до виконання присудів, а також засуджених, умови й підстави утримання та звільнення засуджених [40, с. 11].

Висновки. Отже, основою пенітенціарної доктрини Тимчасового уряду була гуманізація системи виконання покарань, що послідовно реалізовувалося ГУМУ, не без тиску зовнішніх факторів, упродовж березня–червня 1917 р. Реформування здійснювалося за такими напрямами: послаблення режиму утримання засуджених, зміна вимог до тюремного персоналу, запровадження начал самоврядування як серед засуджених, так і серед службовців.

Однак ліберальна політика, загальні псевдодемократичні, багато в чому популістські, наміри щодо організації діяльності адміністрації місць ув'язнення й режиму утримання засуджених призвели фактично до краху системи виконання покарань. Щодо кадрової політики, то нехтування професіоналами тюремної справи і ставка на революційно свідомих працівників, які, однак, не мали досвіду роботи в такому специфічному відомстві, стали причиною того, що ГУМУ й тюремна адміністрація втратили контроль

над процесом відбування покарань, а часто і над тюрмами загалом.

У результаті антиурядових виступів та липневої політичної кризи Тимчасовий уряд у серпні–вересні 1917 р. почав відходити від ліберальної політики. ГУМУ, зважаючи на критичну ситуацію в тюремній системі, вдалося до посилення режиму утримання та відновлення чіткого підпорядкування чинів тюремного відомства.

Місця ув'язнення українських губерній, де паралельно встановилася влада Центральної Ради, у лютому–жовтні 1917 р. перебували у віданні місцевих тюремних інспекцій, що підпорядковувалися безпосередньо ГУМУ. Центральна Рада жодним чином не проявляла управлінських амбіцій щодо тюремного відомства. Головна тюремна управа у складі Міністерства судових справ була організована лише у березі 1918 р. Її першим очільником став колишній службовець Головного управління місцями ув'язнення Тимчасового уряду О. В. Монкін. З 17 квітня до вересня 1918 р. начальником Головної тюремної управи, а з липня 1918 р. – Головного управління місцями замкнення, був А. Г. Вязлов. Наприкінці вересня 1918 р. відомство очолив О. І. Александрович.

Уряд Гетьмана Павла Скоропадського значно більше ніж попередники опікувався проблемами тюремної системи. Було ухвалено низку законодавчих актів, що регламентували діяльність центрального органу управління, губернських тюремних інспекцій та установ замкнення на місцях. Зокрема, це – Закон про ухвалу статуту Головного управління місцями замкнення з Головною інспекцією пересилання в'язнів і про штати Центральних Установ Міністерства Юстиції та Закон про встановлення штатів Губерніальних Тюремних Інспекцій і Тюремної Інспекції м. Миколаєва, а також штатів управлінь окремими місцями замкнення і про асигнування в розпорядження Міністра юстиції коштів на утримання персонального складу і на канцелярські видатки в цих тюремних інституціях. Було покращено матеріальне забезпечення службовців, установлено додаткові пенсії та соціальні гарантії, постійно асигнувалися кошти на утримання та ремонт в'язниць. Однак на проблеми становища ув'язнених зверталося значно менше уваги.

Список використаних джерел

1. Архипов С. В. Министерство юстиции России: основные направления деятельности в межреволюционный период 1917 года. (Историко-правовое исследование) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Коломна, 2001. 187 с.

2. Бомбергер И. И. Тюремная система России в условиях революционного кризиса 1917 г. : дис. ... канд. ист. наук : 7.00.02 / Славян.-на-Кубани гос. пед. ин-т. Москва, 2007. 212 с.

3. Детков М. Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России. Москва : «Вердикт-ІМ», 1999. 448 с.

4. Петров А. М. Организационно-правовые основы деятельности Главного управления местами заключения и его органов (историко-правовое исследование):

© Сокальська О. В., 2018

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Владимирский юридический институт ФСИН России. Владимир, 2018. 189 с.

5. Печников А. П. Главное тюремное управление Российского государства, 1879 – октябрь 1917 гг. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2002. 415 с.

6. Скрипилев Е. А. Тюремная политика и тюремное законодательство Временного правительства. Москва : ВШ МООП СССР, 1968. 62 с.

7. Сокальська О. В. Діяльність О. О. Жижиленка на посту начальника головного управління місць ув'язнення. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2015. № 2. С. 90–98.

8. Іваньков І. В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 204 с.

9. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) : Монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.

10. Яцишин М. М., Гламазда П. В. Тюремна справа та правовий статус засуджених в Українській державі доби Гетьманату П. Скоропадського. *Юридична Україна*. 2010. № 12. С. 46–50.

11. Гламазда П. В. Законотворча діяльність уряду Павла Скоропадського в тюремній галузі. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2012. № 3(43). С. 25–29.

12. Гламазда П. В. Організаційно-правові та управлінські засади тюремної політики Центральної Ради України. *Актуальні питання реформування правової системи України*: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 17–19 червня 2011 р. / уклад. : З. В. Журавська, Т. Д. Климчук, Н. М. Коритнюк, С. С. Савич, Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2011. С. 19–21.

13. Тимощук О. В. Пенітенціарна система гетьманату П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). *Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ.* 2005. № 5. С. 87–91.

14. Якоби П. Н. Амнистии 1917 года с позднейшими постановлениями Временного Правительства и разъяснениями Правительствующего Сената и Министерства юстиции. Петроград, 1917. 50 с. URL: https://naukaprava.ru/catalog/435/712/2921/19995?view=1 (дата звернення 10.10.2018).

15. Люблинский П. И. Мартовская амнистия*. Журнал Министерства юстиции*. 1917. № 4. С. 4–18.

16. Сухорукова Ю. В. Амнистия и ее влияние на правовое положение в жизни общества. *Пробелы в российском законодательстве*. 2014. № 5. С. 63–65.

17. Архив новейшей истории России. Серия «Публикации». Т. VII. Журнал заседаний Временного правительства. В 4 т. Т. 1. Март–апрель 1917 года /Федер. архив. служба России, Гос. архив Российской Федерации, отв. ред. тома Б. Ф. Додонов, сост. Е. Д. Гринько, О. В. Лавинская. Москва : РОССПЭН, 2001. 448 с.

18. Краинский Д. В. Записки тюремного инспектора / Составление, предисловие, примечания О. В. Григорьева, И. К. Корсаковой, С. В. Мущенко, С. Г. Шевченко / Отв. ред. О. А. Платонов. Москва : Институт русской цивилизации, 2016. 896 с.

19. Нова Рада. №179 від 07 листопада 1917 р. С. 3.

20. Перечень фондов Государственного архива РФ. Ф. 122. Главное тюремное управление при Министерстве юстиции. Оп. 13. Главное тюремное управление по местам заключения. Пенитенциарные курсы. URL: http://opisi.garf.su/default.asp?base=garf&menu=2&v=5&node=600&co=504218&fond=1163&opis=2616 (дата звернення 10.10.2018).

21. Уголовно-исполнительное право России. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под редакцией А. И. Зубкова. Москва, 1997. 614 с. URL : https://studfiles.net/preview/922472/ (дата звернення 05.11.2018).

22. Одесские новости. 21 апреля (3 мая) 1917 г. С. 2.

23. Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. Харьков : Фолио ; Москва : АСТ, 2000. URL : http://militera.lib.ru/bio/savchenko/06.html(дата звернення 10.11.2018).

24. Одесские новости. 24 марта (6 апреля) 1917 г. С. 2.

25. Нова Рада. №178 від 05 листопада 1917 р. С. 2

26. Кудлай О. Б. Діяльність Генерального секретарства судових справ за документами фондів ЦДАВО України. URL : http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_02.php(дата звернення 02.11.2018).

27. Нова Рада. №19 від 23 лютого 1918 р. С. 2.

28. Тюремный вестник. 1915. № 1. С. 80; Тюремный вестник. 1917. № 1. С. 37.

29. Українська Центральна рада : Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва; Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В Яковлєва. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Київ : Наук. думка, 1997. 424 с.

30. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського : персональний вимір. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.

31. Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год : Сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова ; сост. Е. В. Балушкина, Н. В. Григорчук и др. Москва : Политическая энциклопедия, 2014. 1087 с.

32. Донцов Д. І. Рік 1918, Київ : Документально-художнє видання / Упоряд. : К. Ю. Галушко. Київ : Темпора. 208 с.

33. Чисніков В.М. Рейнбот Віктор Євгенович. *Юридична енциклопедія* : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.» URL : http://leksika.com.ua/19580519/legal/reynbot (дата звернення 10.11.2018).

34. Чисніков В. М. Рейнбот Віктор Євгенович. *Міністерство внутрішніх справ України : події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.):* У 8-ми томах. Т. 1. Міністерство внутрішніх справ за доби УНР та Української держави (1917–1920 рр.) / Авт. кол. М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко, В. М. Чисніков та інші. Київ, 2012. С. 186–189.

35. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 3.

36. Державний вісник. № 27 від 24 липня 1918 р. С. 1.

37. Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. 790 с.

38. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 4.

39. Державний вісник. № 81 від 6 грудня 1918 р. С. 1–2.

40. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ : ВД «Говард Пресс», 1999. Т. 2. Ч. 1. С. 11.

© Сокальська О. В., 2018

O. Sokalska,
PhD in Law, Associate Professor,
Senior Researcher of the Scientific-Research Centre on Activities of the Bodies and Establishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine Probation of Institute of Criminal-Executive Service

PRISON SYSTEM DURING THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION (TO THE 100th ANNIVERSSARY)

The article analyzes the legislative basis of the amnesty of 1917 and the prison reform of the Provisional Government. It identifies the causes of the amnesty and the consequences of the revolutionary events and the penal policy of the Provisional Government for the prison system. It also outlines the organizational changes in the activities of the local prison inspections and places of deprivation of liberty.

The prisons in those Ukrainian provinces, where the Central Rada's authority was established, were in the competence of the local prison authorities, which were directly subordinated to the Main Administration of Places of Deprivation of Liberty of the Ministry of Justice of the Provisional Government.

After the Bolshevik coup the prisons of the Ukrainian People's Republic were subordinated to the Main Prison Department of the General Judicial Secretariat. During March – April 1918 that Department was headed by Oleksandr Monkin, the former employee of the Main Administration of Places of Deprivation of Liberty. Since April 17, 1918 till September 1918 Andriy Viazlov was the Head of the Main Prison Department. Since July 1918 it was called the Main Directorate of Imprisonment Places.

The Government of the Hetman Pavlo Skoropadskyi was much more concerned with the problems of the prison system. Its activities were at the higher professional level. Several legislative acts were adopted for regulating the activities of the central and local prison authorities. They contributed to the improvement of the material support to the prison staff, more pensions and social guarantees. Additional funds were provided for the maintenance and repair of prisons. However, less attention was paid to improving the living conditions of prisoners.

On the basis of the archival materials and memoirs the author of the article clarifies the chronology of the formation of the prison system during the national revolution period and outlines the actual state of the prison system of the Ukrainian People's Republic and the prison system of the Ukrainian State, eliminating the contradictions and inaccuracies of the previous research, related to the staff list of the central prison authorities of that period.

Keywords: *prison system, Provisional Government, Main Prison Department, Prison Republic, Hetmanate of P. Skoropadskyi, A. Viazlov, Main Administration of Places of Deprivation of Liberty, Main Directorate of Imprisonment Places, prison inspections.*

Надійшла до редакції 14.11.2018

УДК 343.8 (091)

Биба Ю. В.,
аспірант кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права Університету державної фіскальної служби України

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ КОДЕКСОМ УРСР 1970 РОКУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено історико-правовий аналіз основних засад виправно-трудового законодавства 1970 року щодо виконання покарання у виді позбавлення волі. Показано деталізацію нормативно-правових положень ВТК УРСР щодо регламентації виконання покарання у виді позбавлення волі. Доведено, що ВТК УРСР не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудового законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудового характеру. Зроблено висновок про те, що в сучасному кримінально-виконавчому праві України відображено основні ідеї виконання покарання у виді позбавлення волі за ВТК УРСР 1970 року.

Ключові слова: *виконання покарання, виправне-трудове законодавство, позбавлення волі, виправно-трудовий кодекс.*

В статье осуществлен историко-правовой анализ основ исправительно-трудового законодательства 1970 года. Показано детализацию нормативно-правовых положений ИТК УССР в отношении исполнения наказания в виде лишения свободы. Доказано, что ИТК УССР не только отражал, конкретизировал и дополнял соответствующие положения общесоюзного исправительно-трудового законодательства, а также самостоятельно решал много вопросов исправительно-трудового характера. Сделано заключение о том, что в современном уголовно-исполнительном праве Украины отображено основные идеи исполнения наказания в виде лишения свободы по ИТК УССР 1970 года.

Ключевые слова: *исполнение наказания, исправительно-трудовое законодательство, лишение свободы, исправительно-трудовой кодекс.*

Постановка проблеми. Із прийняттям у 2003 році чинного кримінально-виконавчого кодексу України [1] в системі виконання покарань у виді позбавлення волі відбулися кардинальні зміни. Виходячи з цього, проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні перебувають у центрі уваги не лише сьогодні. Вони становили інтерес у різні історичні періоди розвитку законодавства – і за часів існування Київської Русі як самостійної держави, і в період втрати самостійності українських земель.

В історії права першою кодифікацією виправно-трудового законодавства виконання покарання у виді

© Биба Ю. В., 2018

позбавлення волі на теренах України визнається Виправно-трудовий кодекс УРСР 1970 року (ВТК) [2]. Водночас, як справедливо зазначає професор І. Г. Богатирьов, реалії історичних процесів в Україні за своєю природою змінюють і процес виконання покарання у виді позбавлення волі, що суттєво впливає на діяльність органів і установ виконання покарань [3, с. 134].

Постановка завдання. Існує потреба здійснити історико-правовий аналіз виконання покарання за ВТК УРСР, що дасть можливість переглянути значення цієї кодифікації при дослідженні походження та розвитку вказаного інституту. Тому зазначене питання актуальне і потребує самостійного вивчення, що є метою цієї наукової статті. До того ж ВТК УРСР становить для нас інтерес у контексті ідеологічного, догматичного та юридичного джерел пізнання виправно-трудового права з подальшою його трансформацією в кримінально-виконавче право.

Виклад основного матеріалу. Історичні джерела досліджуваного інституту свідчать про те, що 11 липня 1969 р. шоста сесія Верховної Ради СРСР сьомого скликання прийняла Закон «Про затвердження Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік» [3], які введено в дію з 1 листопада 1969 р. Водночас зазначений Закон зобов'язав Президію Верховної Ради СРСР та Верховні Ради союзних республік привести союзне та республіканське законодавство у відповідність до цих Основ.

На виконання зазначеної норми Основ у союзних республіках протягом 1970–1971 рр. підготовлено й затверджено нові ВТК. Зокрема, в УРСР новий (періоду другої кодифікації виправно-трудового законодавства) ВТК ухвалений Законом Верховної Ради УРСР від 23 грудня 1970 р., набув чинності з 1 червня 1971 р. [2] та діяв на території УРСР, а потім і незалежної України майже 33 роки – аж до 1 січня 2004 р., коли набув чинності КВК України [1].

Як зазначають вітчизняні дослідники М. П. Мелентьєв та В. Д. Жарий у навчальному посібнику «Становлення та розвиток виправно-трудового законодавства Української РСР» (1989 р.), виданий відповідно до Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік 1969 р., ВТК УРСР 1970 р. став необхідною ланкою нової, уже всесоюзної кодифікації радянського виправно-трудового законодавства 1969–1971 рр. Цю кодифікацію, продовжують поіменовані вчені, проведено з використанням досвіду всієї попередньої кодифікації виправно-трудового законодавства [4, с. 99].

Таким чином, доходимо висновку, що ВТК УРСР, як і виправно-трудові кодекси інших союзних республік, не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудового законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудового характеру, регулювання яких належало до компетенції союзних республік.

У контексті розгляду питання щодо виконання покарання у виді позбавлення волі вважаємо за необхідне піддати історико-правовому аналізу норми Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР на предмет їх співвідношення в частині

визначення концептуальних засад виконання покарань та порядку й умов виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

На початку варто відзначити, що теоретичні напрацювання радянських учених знайшли закріплення у ст. 1 Основ із назвою «Завдання радянського виправно-трудового законодавства» і визначала, що завданням виправно-трудового законодавства є забезпечення виконання кримінального покарання з тим, щоб воно не тільки було карою за вчинений злочин, а й виправляло та перевиховувало засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття, відвертало вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також сприяло викоріненню злочинності. Виконання покарання не має на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності [3, с. 7]. Варто зазначити, що норми аналогічного змісту були передбачені й у ст. 1 ВТК УРСР під назвою «Завдання виправно-трудового законодавства Української РСР» [2, с. 5].

Важливо наголосити, що як Основи [3, с. 8], так і ВТК УРСР [2, с. 6], у ст. 4 закріплювали одну з найважливіших гарантій законності під час виконання покарань, а саме – підставу відбування кримінального покарання і застосування до засуджених заходів виправно-трудового впливу, якою визнавався тільки вирок суду, що набрав законної сили.

Окремий розділ (другий) в Основах, а на їх підставі й у ВТК УРСР, було присвячено регламентації загальних положень виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, в історико-правових документах, що аналізуються:

– установлено, що вироки судів до позбавлення волі виконуються виправно-трудовими установами Міністерства внутрішніх справ СРСР та Міністерства внутрішніх справ Української РСР (ст. 5 Основ, ст. 5 ВТК УРСР);

– визначено місця відбування покарання (ст. 6 Основ, ст. 6 ВТК УРСР);

– закріплено перелік основних засобів виправлення і перевиховання засуджених, до яких віднесено режим відбування покарання, суспільно корисну працю, політико-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Також визначено засади диференціації та індивідуалізації в процесі реалізації наведених засобів. Зокрема, передбачалося, що засоби виправлення і перевиховання повинні застосовуватися з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи засудженого, а також поведінки засудженого і його ставлення до праці (ст. 7 Основ, ст. 7 ВТК УРСР);

– закріплено основи правового становища осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, визначено, що особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають обов'язки і користуються правами, які встановлені законодавством для громадян СРСР, з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також випливають з вироку суду і режиму, установленого Основами виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік та ВТК УРСР для відбування покарання цього виду (ст. 8 Основ, ст. 8 ВТК УРСР);

© Биба Ю. В., 2018

– визначено правові основи участі громадськості у виправленні та перевихованні засуджених (ст. 9 Основ, ст. 9 ВТК УРСР);

– здійснено нормативно-правове закріплення у ВТК УРСР принципу законності виконання і відбування покарань. Так, ст. 10 цього Кодексу, що мала назву «Додержання законів при виконанні покарання», передбачала, що «вся діяльність виправно-трудових установ та інших органів, які виконують покарання, повинна основуватись на суворому додержанні законів. Відповідальність за забезпечення законності в їх діяльності несуть службові особи цих установ і органів. Особи, які відбувають покарання, зобов'язані неухильно додержувати вимог законів». Прогресивність українського виправно-трудового законодавства, порівняно із загальносоюзним, полягала в тому, що Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік не містили статті, аналогічної ст. 10 ВТК УРСР;

– закріплено підстави та порядок здійснення прокурорського нагляду за виконанням покарання. Законодавчо визначено, що, здійснюючи від імені держави вищий нагляд за додержанням законності, прокурор повинен своєчасно вживати заходів до відвернення та усунення будь-яких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили, і притягувати винних до відповідальності. При цьому вказувалося, що адміністрація виправно-трудових установ повинна виконувати постанови і пропозиції прокурора щодо додержання правил відбування покарання, установлених виправно-трудовим законодавством Союзу РСР і Української РСР (ст. 10 Основ, ст. 11 ВТК УРСР) [3, с. 9–11; 2, с. 7–10].

Також варто наголосити, що здобутки тогочасної науки виправно-трудового права стали основою для законодавчого закріплення положень щодо класифікації установ виконання покарання у виді позбавлення волі, засад диференціації та індивідуалізації, прогресивної системи, режиму тощо стосовно цього виду покарання.

Аналіз Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР дає підстави встановити, що найповніше ці норми закріплено в розділах ІІІ відповідних історико-правових актів, присвячених регламентації порядку і умов виконання покарання у виді позбавлення волі.

Так, в Основах знайшли закріплення та подальший розвиток положення про диференціацію та індивідуалізацію покарання і заходів виправно-трудового впливу. Зокрема, з метою диференційованого підходу до засуджених при виконанні позбавлення волі виправно-трудові установи поділялися на три види: виправно-трудові колонії, тюрми та виховно-трудові колонії (ст. 11). Передбачалося роздільне тримання засуджених різних категорій залежно від статі, віку, ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину та особистості правопорушника (ст. 13). Для послідовного здійснення індивідуального підходу при виправленні та перевихованні осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено важливу, принципову норму – необхідність забезпечити відбування засудженими всього строку покарання в одній виправно-трудовій установі (ст. 17). Загалом відповідний розділ (третій)

Основ містив 29 статей (ст. 11–39) [3, с. 12–31].

Водночас, на відміну від Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік, розділі ІІІ ВТК УРСР складався з таких глав:

– глава 3 «Виправно-трудові установи» (ст. 12–18);

– глава 4 «Направлення і розміщення засуджених до позбавлення волі» (ст. 19–27);

– глава 5 «Режим у місцях позбавлення волі» (ст. 28–48);

– глава 6 «Праця осіб, позбавлених волі» (ст. 49–54);

– глава 7 «Політико-виховна робота з особами, позбавленими волі» (ст. 55–58);

– глава 8 «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання осіб, позбавлених волі» (ст. 59–64);

– глава 9 «Заходи заохочення і стягнення, застосовувані до осіб, позбавлених волі» (ст. 65–71);

– глава 10 «Матеріальна відповідальність осіб, позбавлених волі» (ст. 72–73);

– глава 11 «Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, позбавлених волі» (ст. 74–77);

– глава 12 «Пересування без конвою осіб, позбавлених волі» (ст. 78–80);

– глава 13 «Заходи безпеки і підстави застосування зброї» (ст. 81–82) [2, с. 10–49].

Таким чином, відзначаємо більшу деталізацію нормативно-правових положень щодо регламентації порядку й умов виконання покарання у виді позбавлення волі у ВТК УРСР порівняно з Основами виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік.

Важливе місце в нормативно-правових актах періоду другої кодифікації звернуто на питання ресоціалізації та соціальної адаптації. Так, Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік містили розділ V, а ВТК УРСР – розділ VII, де визначалися такі аспекти, як підстави звільнення від відбування покарання; допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі; нагляд за особами, звільненими від відбування покарання [3, с. 36–38; 2, с. 65–73].

Позитивний аспект правової регламентації відповідних питань за ВТК УРСР, порівняно з Основами, полягав у тому, що цей Кодекс:

1) містив поділ відповідного розділу на глави (глава 20 «Підстави і порядок звільнення від відбування покарання», глава 21 «Допомога особам, звільненим від покарання, і їх працевлаштування», глава 22 «Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання»), що містили більшу кількість статей (14 порівняно з чотирма у відповідному розділі Основ);

2) у ст. 108 уточнював (чого не було прямо передбачено в ст. 46 Основ) підстави звільнення від відбування покарання, до яких відносив такі:

– після відбуття строку покарання, визначеного вироком суду;

– в силу акта амністії;

– у зв'язку з помилуванням;

– у зв'язку з винесенням судом ухвали або постанови про звільнення від відбування покарання через хворобу, умовно-достроково і за іншими підставами, установленими законом;

3) регламентував порядок представлення до умовно-дострокового звільнення від покарання і до

© Биба Ю. В., 2018

заміни покарання більш м'яким (ст. 110);

4) деталізував порядок звільнення з місць позбавлення волі (ст. 111);

5) визначав особливості звільнення неповнолітніх з виховно-трудових колоній (ст. 112);

6) уточнював порядок нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання (ст. 118), а також визначав заходи громадського впливу на осіб цієї категорії (ст. 119);

7) закріплював порядок підготовки й оформлення матеріалів щодо осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, для встановлення адміністративного нагляду (ст. 121) [2, с. 65–73].

Також, на відміну від Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік (де відповідного розділу не було), ВТК УРСР містив розділ VIII «Участь громадськості у виправленні і перевихованні засуджених» (ст. 122–126) [2, с. 73–75].

Зокрема, було закріплено такі форми участі громадськості у виправленні й перевихованні засуджених, а також у здійсненні громадського контролю за діяльністю установ і органів, що виконують вироки судів до позбавлення волі:

– діяльність спостережних комісій (ст. 122);

– діяльність комісій у справах неповнолітніх (ст. 123);

– діяльність рад громадськості для організації шефської роботи у виховно-трудових колоніях (ст. 124);

– шефство колективів трудящих і громадських організацій над виправно-трудовими установами (ст. 125);

– інші форми, які не передбачені ВТК УРСР, але відповідають загальним положенням і принципам виконання кримінального покарання, установленим виправно-трудовим законодавством Союзу РСР та Української РСР (ст. 126).

Таким чином, закріплення у ВТК УРСР розділу VIII «Участь громадськості у виправленні і перевихованні засуджених» відображало тогочасні тенденції виправно-трудового законодавства УРСР щодо закріплення засад демократизму під час організації кримінально-виконавчого процесу.

Як зазначає вітчизняний дослідник пенітенціарної системи О. Б. Пташинський, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого 1977 р. «Про внесення доповнень та змін в Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік» [5] система виконання покарань поповнилася ще одним видом колоній – колонією-поселенням для осіб, які вчинили злочини з необережності [6, с. 86].

Крім ВТК 1970 р., порядок та умови відбування (виконання) покарання у виді позбавлення волі регламентували й численні відомчі нормативно-правові акти МВС УРСР, основними з яких були Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, затверджені наказом МВС УРСР. Загалом можемо підтримати зроблений дослідниками висновок, що аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання процесу виконання покарань у період другої кодифікації виправно-трудового законодавства має заполітизований характер, адже ті історичні умови не сприяли утвердженню загальнолюдських цінностей, формуванню поваги

до дотримання прав людини і, головне, – здатності вдосконалювати такі норми [7, с. 22].

Висновки. Проведений ґрунтовний історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення процесу виконання покарань у період 1970-х – на початку 1980-х років дає підстави констатувати, що прийняття ВТК УРСР не зняло з порядку денного всіх проблем правового регулювання виконання та відбування покарань, адже виконання деяких видів покарань залишалося неврегульованим до 1983 р.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

2. Виправно-трудовий кодекс Української РСР. Київ : Вид-во політ. літ-ри України, 1971. 84 с.

3. Богатирьов І. Г., Василенко К. І. Ретроспективний аналіз впливу історико-правових явищ на процес виконання і відбування покарань в Україні. *Право і суспільство.* 2015. № 3. С. 125–130.

4. Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва : Юрид. лит. 1970. 40 с.

5. Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР : учеб. пособ. Домодедово : ВИПК МВД СССР, 1989. 110 с.

6. О внесении дополнений и изменений в Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 февраля 1977 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1977. № 7. Ст. 116.

7. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 185 с.

8. Гудим Д. Ю. Історико-правовий аналіз прийняття ВТК УРСР як передумова становлення сучасного кримінально-виконавчого законодавства. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та молодих учених (Суми, 18 трав. 2018 р.). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. Ч. 2. С. 20–23.

Yu. Byba,
Postgraduate of the Chair of Theory, History of Law and State and Constitutional Law, University of the State Fiscal Service of Ukraine

EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT UNDER THE CORRECTIONAL LABOR CODE OF THE USSR OF 1970: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

In the article the historical and legal analysis of the main principles of the correctional labor legislation of 1970 is made. The specification of the standard legal

© Биба Ю. В., 2018

statuses of the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR concerning execution of punishment in the form of imprisonment is also made.

It is proved that the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR not only reflected, concretized and supplemented the relevant provisions of the all-union correctional labor legislation, but also resolved many correctional labor issues itself.

The conclusion is made about what in the modern criminal and executive law of Ukraine is displayed concerning the main ideas of execution of punishment in the form of imprisonment for the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR.

The analysis of the legal and normative basis for the regulation of the punishment process during the second period of the penal and labor legislation codification has a politicized nature, because those historical conditions did not contribute to the adoption of the universal values, the formation of the respect to the human rights observance and the possibility to improve such standards, which is the most important issue.

The historical and legal analysis of the normative and legal regulation of the process of execution of punishment during the period of 1970s – early 1980s gives the possibility to say that the adoption of the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR did not remove from the agenda all those problems of the legal regulation of the execution of punishment and serving sentences. So, the execution of some types of punishment remained unregulated until 1983.

Keywords: *execution, punishment, correctional labor legislation, imprisonment, Correctional Labor Code.*

Надійшла до редакції 09.11.2018

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.761.01

Золотарьова Н. І.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ПРОТИДІЮ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН

Висвітлені шляхи вдосконалення адміністративного законодавства, що регулює протидію незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Здійснено аналіз кримінального законодавства у сфері протиправного обігу наркотиків. Розглянуті склади адміністративних правопорушень, що посягають на правові відносини обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Визначено необхідність прийняття нового Кодексу про адміністративні проступки.

Ключові слова: *адміністративний проступок, незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин, суб'єкт правопорушення, злочин, адміністративна відповідальність.*

Показаны пути совершенствования административного законодательства, регулирующего противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ. Произведён анализ уголовного законодательства в сфере противоправного оборота наркотиков. Рассмотрены составы административных правонарушений, посягающих на правовые отношения обращения наркотических средств и психотропных веществ. Определена необходимость принятия нового Кодекса об административных проступках.

Ключевые слова: *административный проступок, незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ, субьект правонарушения, преступление, административная ответственность.*

Постановка проблеми. Протиправний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин, набуває все більш значних масштабів, стає досить суттєвим негативним соціальним явищем. Збільшується кількість осіб, хворих на наркоманію або таких, що зловживають наркотичними засобами та психотропними речовинами. Для посилення боротьби з наркоманією потрібна своєчасність прийняття різних законів та підзаконних актів, серед яких особливе місце посідають кримінально-

© Золотарьова Н. І., 2018

правові та адміністративно-правові акти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адміністративно-правовий аспект протидії незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин розлядався в роботах таких вчених: С. А. Бандурки, С. П. Дидковської, І. О. Нікіфорчина, Н. А. Мірошниченка, А. А. Музики, М. П. Селіванова, С. В. Слинька, Є. В. Фесенка, М. С. Хруппа, Д. О. Штанька.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення основних напрямків удосконалення чинного адміністративного законодавства, що регулює незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин.

Виклад основного матеріалу. Вхід України в світове співтовариство, відкриття «залізної завіси» та співробітництво із зарубіжними країнами, особливо країнами Близького Сходу, крім того, що дало позитивні результати для демократизації суспільних процесів, водночас негативно вплинуло на стан наркотичної ситуації у нашій державі. Як свідчать статистичні дані МВС України та Національної поліції України, протиправний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин, набуває все більш значних масштабів, стає досить суттєвим негативним соціальним явищем. Збільшується кількість осіб, хворих на наркоманію або таких, що зловживають наркотичними засобами та психотропними речовинами. Так на обліку у 2018 році стоїть вже 346 тис. осіб, які зловживали наркотиками, 80% - особи віком до 30 років. Зростає кількість злочинів та інших правопорушень, пов'язаних з протиправним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин.

Значні зміни сталися в кримінальному законодавстві щодо незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. За аналогією Кримінального кодексу України необхідно внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме віднесення до однієї глави усіх правопорушень в сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин і по-новому викласти редакцію деяких статей, що регулюють відносини адміністративної відповідальності у сфері обігу наркотиків.

Проводячи порівняльний аналіз, хотілося б відмітити, що старий КК України мав 19 статей, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, які були віднесені до глави: злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я (ст. 229-1 – 229-8, ст. 229-10 – 229-20). На сьогоднішній день в КК України виділений окремий розділ XIII – Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ст. 305–320 тобто всього 16 статей). Анульовані наступні статті:

229-8 – незаконне вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;

229-10 – звільнення від відповідальності у зв'язку з добровільною здачею наркотичних засобів, психотропних речовин чи зверненням за медичною допомогою;

229-18 – повідомлення завідомо неправдивих відомостей про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

Деякі статті були змінені:

308 – викрадання, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (229-2 - розкрадання наркотичних засобів або психотропних речовин);

313 – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (229-17 – розкрадання, незаконні виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин);

316 – незаконне публічне вживання наркотичних засобів (229-16 – незаконне публічне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин);

317 – організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (229-11 – організація або держання дому для вживання одурманюючих засобів);

312 – викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (229-19 – розкрадання прекурсорів).

Тепер звернемось до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, в якому шість адміністративних проступків, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин. Стаття 44 (незаконні вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах), ч. 1 ст. 44-1 (ухилення особи, хворої на наркоманію від медичного огляду на наявність наркотичного сп'яніння) та ч. 2 ст. 44-1 (ухилення особи, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, від медичного обстеження) віднесені до глави 5 «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення» (родовий об'єкт цих правопорушень, за чинним законодавством є здоров'я населення), проступки, передбачені в ч. 1 ст. 106-1 (невжиття заходів щодо забезпечення встановленого режиму охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць зберігання та переробки врожаю цих культур), ч. 2 ст. 106-1 (невжиття землекористувачами або землевласниками на закріплених за ними земельних ділянках заходів щодо знищення дикорослих конопель чи снотворного маку) та ст. 106-2 (незаконні посівів та вирощування снотворного маку чи конопель) – віднесені до глави 3 «Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Порушення ветеринарно-санітарних правил», тобто законодавець вирішив (і на мій погляд, помилково), що родовим об'єктом цих проступків є відносини сільського господарства. Однак фактично родовим об'єктом цих адміністративних правопорушень є порядок обігу в Україні наркотичних засобів та психотропних речовин. Тому перелічені вище всі проступки (враховуючи, що вони мають спільний родовий об'єкт) необхідно винести до однієї глави за аналогією з КК України «Правопорушення в сфері обігу нар-

© Золотарьова Н. І., 2018

котичних засобів та психотропних речовин».

Розглянемо проступок, передбачений ст. 44 КУпАП, а саме незаконні вироблення придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах. Відомо, що об'єкт цього проступку – це порядок обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Предметом проступку є наркотичні засоби та психотропні речовини. Посилення останнім часом протидії правоохоронних органів наркоманії сприяло застосуванню митниками та прикордонниками ефективних заходів у боротьбі з контрабандою і, відповідно, одержання позитивних результатів щодо припинення ввезення в Україну наркотиків.

Наркоділки та наркомани користуються наркотичними засобами, виробленими кустарним способом з макової соломки і коноплі. Використовуються також медичні препарати, що містять наркотичні речовини. Ці препарати можна придбати в аптеках за рецептами, а інколи і без них.

Об'єктивна сторона вказаного вище проступку – це незаконне вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах.

Особливу увагу хотілося приділити суб'єкту цього проступку – це осудна фізична особа, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла віку 16 років. Разом із тим слід зазначити, що такі правопорушення найчастіше вчинюються особами, що хворі на наркоманію або зловживають наркотиками. Як показав аналіз 200 вивчених справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44 КУпАП України , хворими на наркоманію було вчинено 75 проступків, або 38%, особами, що зловживають наркотиками, – 84, або 42%, 41, або 21%, – іншими особами. Серед опитаних 250 правопорушників неповнолітніх – 42, або 17%, жінок – 48, або 24%. За віком суб'єкти адміністративного проступку характеризуються таким чином: віком до 18 – 42, або 17%, від 18 до 20 років 92 , або 37% , від 20 до 25 років – 49, або 20%, від 30 до 40 років – 18, або 8%, старших за 40 років – 3, або 1,2%.

Суб'єктивна сторона даного правопорушення проявляється в тому, що це винне, умисне правопорушення. Порівнюючи суб'єктивну сторону даного правопорушення із суб'єктивною стороною злочину, передбаченого ст. 307 КК України (незаконне вироблення, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збут наркотичних засобів або психотропних речовин), я вважаю суттєвим для кваліфікації те, що воля злочинця спрямована на суспільно небезпечні наслідки, а воля особи, винної у вчиненні адміністративного проступку, – на шкідливі наслідки (невелика кількість наркотику, відсутність мети збуту не суспільно небезпечними).

Характеристика інших правопорушень, що посягають на порядок обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, дається в Науково-практичному коментарі КУпАП України. Однак нині існують деякі проблеми як кваліфікації деяких проступків, так і застосування відповідних норм КУпАП України. Особливо це стосується визначення суб'єктів да-

них правопорушень. При кваліфікації працівники практичних органів часто плутають суб'єктів проступку, передбаченого ч. 1 ст. 44-1 (ухилення особи, хворої на наркоманію від медичного огляду на наявність наркотичного сп'яніння) зі суб'єктами, передбаченими ч. 2 ст. 44-1 (ухилення особи, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, від медичного обстеження). Частиною 1 ст. 44-1 передбачений спеціальний суб'єкт – особа, яка досягла на момент вчинення правопорушення 16-річного віку, якій у встановленому порядку лікарсько-консультаційною комісією поставлений діагноз «наркоманія» і вона перебуває на обліку в наркологічній установі за місцем проживання, а частиною 2 ст. 44-1 передбачений загальний суб'єкт – фізична особа, яка на момент вчинення правопорушення досягла 16-річного віку. Особливою ознакою цього суб'єкта є те, що ця особа або незаконно вживала наркотичні засоби, або зловживала ними.

У КУпАП України ст. 106-2 встановлювала адміністративну відповідальність за незаконні посів та вирощування снотворного маку чи конопель, яка була чинна до введення в дію Кримінального кодексу України, тобто до 1 вересня 2001 р. Стаття 310 цього кодифікованого законодавчого акту не передбачила адміністративної преюдиції щодо її застосування. Тобто, якщо раніше для притягнення за посів або вирощування снотворного маку чи конопель до кримінальної відповідальності передувало притягнення до адміністративної відповідальності за такі самі дії, то тепер уже попереднього притягнення до цього виду відповідальності не потрібно.

Думається, що даремно законодавець не враховує доцільності та профілактичної значимості адміністративної преюдиції, особливо при застосуванні ст. 310 КК України, за посів або вирощування снотворного маку чи конопель. Адже в практиці в основному вирощування цих рослин має взагалі не протиправні цілі: споживання вирощеного маку як продукту харчування, а конопель – для виготовлення канатів, пряжі тощо.

У науково-практичному коментарі до ст. 106-2 КУпАП не зовсім вірно підкреслено, що «посів і вирощування снотворного маку і конопель при відсутності належним чином оформленого державою замовлення на їх оброблення або з перевищенням об'ємів, визначених державним замовленням, забороняється». Однак ще в липні 1999 р. з моменту введення в дію Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» існує дещо інший порядок культивування рослин, які у своєму вмісті мають наркотичні речовини. Відповідно до ч. 3 ст. 7 цього закону діяльність, пов'язана з культивуванням рослин з низьким вмістом наркотичних засобів для промислових цілей, за винятком виробництва та (або) виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, може здійснюватися підприємствами всіх форм власності за наявності у них ліцензій на здійснення відповідних видів діяльності.

Аналізуючи адміністративні проступки, передбачені в ч. 1 ст. 106-1 (невжиття заходів охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки), ч. 2 ст. 106-1 (невжиття землекористувачами або землевласниками на закрі-

© Золотарьова Н. І., 2018

плених за ними земельних ділянках заходів щодо знищення дикорослих конопель чи снотворного маку) та ст. 106-2 (незаконний посів та вирощування снотворного маку чи конопель), доходимо до висновку, що як суб'єкт цих адміністративних проступків необхідно було б передбачити юридичну особу, тобто підприємство, організацію, які вирощують снотворний мак і коноплю мають своїй власності (володінні) земельну ділянку.

Для посилення боротьби з наркоманією потрібна своєчасність прийняття різних законів та підзаконних актів. У їх системі особливе місце посідають кримінально- та адміністративно-правові акти. До цього часу не прийнятий новий Кодекс України про адміністративні проступки. Дослідження показує, що саме цей нормативний акт потребує суттєвої переробки, адже окремі його положення не відповідають Конституції України. Щоправда, боротьба з наркобізнесом, незаконним виробництвом, зберіганням та придбанням, збутом наркотичних засобів та психотропних речовин, їх розкраданням та іншими суспільно небезпечними діяннями, пов'язаними з наркобізнесом, здійснюється в межах кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Однак адміністративно-правовий аспект цієї боротьби також має важливе значення, адже з допомогою адміністративно-правових, у тому числі й заходів адміністративної відповідальності, здійснюється профілактика злочинності у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, а також притягнення до відповідальності за менш значні порушення правил обігу цих засобів.

Висновки. Проаналізувавши адміністративне законодавство України у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, приходимо до висновку, що окремі його норми потребують суттєвої переробки. Своєчасність прийняття законів та підзаконних актів відіграє значну роль у посиленні боротьбі з наркоманією. Саме тому є необхідним прийняття нового Кодексу України про адміністративні проступки, який дасть можливість притягнення до відповідальності правопорушників за менш значні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин.

N. Zolotareva,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs

FEATURES OF THE IMPROVEMENT OF THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION REGULATING THE COUNTERACTION TO THE ILLICIT CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

The article analyzes the administrative and criminal legislation that regulates counteraction to the illicit circulation of narcotic drugs and psychotropic substanc-

es. The changes that have taken place in the Criminal Code of Ukraine concerning qualification of crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against public health are determined. Scattered administrative offenses that encroach upon the legal relations of the circulation of narcotic drugs and psychotropic substances.

Having analyzed the administrative legislation of Ukraine in the field of illegal circulation of narcotic drugs and psychotropic substances, we conclude that some of its norms require substantial processing. The timely adoption of laws and regulations has played a significant role in strengthening the fight against drug addiction.

The ways of improvement of the administrative legislation regulating counteraction to illicit circulation of narcotic drugs and psychotropic substances are highlighted. The necessity of adoption of the new Code of Ukraine on Administrative Offenses is determined, which will enable the prosecution to be brought to justice for less significant offenses in the sphere of illegal circulation of narcotic drugs and psychotropic substances.

Keywords: *administrative offenses, illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, offender, crime, administrative liability.*

Надійшла до редакції 10.11.2018

© Золотарьова Н. І., 2018

УДК 342.92

Шаркова В. В.,
аспірант кафедри забезпечення фінансової безпеки та фінансового розслідування Національної академії внутрішніх справ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ВЧИНКИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Розкрито зміст і значення корупції у сфері державних закупівель, обґрунтовано актуальність законодавчої проблематики відповідальності за корупційні вчинки.

Ключові слова: *державні закупівлі, державні кошти, корупційні дії.*

Раскрыто суть и значение коррупции в сфере государственных закупок, обосновано актуальность законодательной проблематики ответственности за коррупционные поступки.

Ключевые слова: *государственные закупки, государственные средства, коррупционные действия.*

Постановка проблеми. Процедура державних закупівель як ключовий елемент державного регулювання економіки забезпечує розвиток і функціонування всіх сфер економіки країни. За допомогою механізму державних закупівель держава задовольняє свої пріоритетні потреби в тих або інших товарах, роботах або послугах, забезпечує й фінансує бюджетні та позабюджетні державні установи. На жаль, на сучасному етапі розбудови і реформування економіки сфера державних закупівель не є досить прозорою та ефективною, що має негативні наслідки для розвитку економіки країни загалом.

Існування в законодавстві правових прогалин виводить убік цілі ринки товарів, робіт і послуг, що не дає можливості застосування конкурентних процедур закупівель, не створює конкурентне середовище, а отже, не сприяє ефективному використанню державних коштів. Відповідно такий стан сфери державних закупівель в Україні викликає занепокоєння не тільки в представників правоохоронних органів, бізнес-організацій та української громадськості, а й у представників міжнародних організацій і фондів, причому своє занепокоєння ці організації висловлюють через відчутні для економіки України фінансові санкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов’язані з функціонуванням системи державних закупівель, забезпеченням прозорості їх проведення та протидією правопорушенням у цій сфері досліджувалися різними вченими, як вітчизняними, так і зарубіжними, – Д. А. Абрахімовим, Г. В. Веденєєвим, В. К. Зубарем, В. В. Карасьовою, Т. Ю. Кудрявцевою, К. В. Кузнєцовим,

 © Шаркова В. В., 2018

А. С. Марусовим, М. В. Нестерович, В. І. Смірновим, В. В. Смиричинським, Ю. Д. Сколотняним, Н. Б. Ткаченко, А. О. Храмкіним, К. Джилінгемом, К. Лайсонсом та ін. На законодавчому рівні прийнято Закон України «Про запобігання корупції», крім того, істотні зміни внесено в законодавство України щодо здійснення державних закупівель з метою підвищення прозорості закупівельних процедур. На сьогодні, незважаючи на вдосконалення у сфері запровадження державних (публічних) закупівель (у 2016 році – електронна система закупівель «Prozorro»), не спостерігаються системні зміни динаміки стану, про що свідчить виявлення численних правопорушень при вибіркових перевірках у 2015–2016 роках, збиток становить 326 298,56 тис. грн, при цьому порушення виявлено на всіх стадіях закупівель. Це свідчить про те, що електронна система є лише інструментом під час проведення процедур.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності корупції у сфері державних закупівель та огляд законодавства щодо відповідальності за корупційні вчинки у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Термін «корупція», як вважає більшість дослідників, походить від латинського слова «corruptio» і має більше десятка значень: «псування», «підкуп», «спокуса», «розбещення хабарами», «приниження достоїнства», «фальсифікація результатів», «перекручування змісту», «продажність посадових осіб» й ін. [6, с. 239]. У документах ООН вказується, що корупція – це зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих інтересах, інтересах третіх осіб або груп [8, с. 379]. Відповідно до положення Закону України «Про запобігання корупції», під корупцією розуміється використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди, або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [3].

До конкретних видів порушень у сфері державних закупівель О. С. Мельников відносить:

- створення такого складу учасників, який дає можливість уникати застосування процедур торгів поза певними обмеженнями і, натомість, використання спрощених процедур, включаючи пряме укладання договорів або закупівлю в одного виконавця;

- розроблення технічних умов або технічних завдань з метою сприяння продажу певного продукту чи послуги або недопущення до участі в торгах потенційних учасників;

- висунення таких критеріїв оцінки тендерних (цінових) пропозицій, що абсолютно не відповідають вимогам фактичної закупівлі і, без сумніву, є дискримінаційними щодо певних постачальників;

- зловживання процедурами «закритих» тендерів, наприклад, торги з обмеженою участю, запит цінових пропозицій (котирувань), або закупівлею в одного виконавця;

- розроблення заходів щодо укладення контрактів з очевидним

наміром сприяння певному постачальнику;

- прийняття до розгляду від учасників торгів недостовірної інформації чи тендерної (цінової) пропозиції, підготованої з порушенням установлених вимог;

- маніпулювання процесом прийняття рішень у межах роботи тендерного комітету [7, с. 126].

Нормативно-правова база з питань державних закупівель включає Закони України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. за № 922-VIII, «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» від 12.05.2016 р. за № 1356-VIII; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків» від 24.02.2016 р. за № 166, «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» від 23.04.2014 р. за № 117, «Про граничні суми витрат на придбання автомобілів, меблів, іншого обладнання та устаткування, мобільних телефонів, комп'ютерів державними органами, а також установами та організаціями, які утримуються за рахунок державного бюджету» від 04.04.2001 р. за № 332, «Про ефективне використання державних коштів» від 11.10.2016 р. за № 710, «Про встановлення розміру плати за подання скарги» від 23.03.2016 р. за № 291; накази Мінекономрозвитку у сфері закупівель, роз'яснення Мінекономрозвитку України стосовно застосування законодавства у сфері державних закупівель, листи інформативного характеру Мінекономрозвитку України; наказ ДП «Зовнішторгвидав України» від 13.04.2016 р. за № 35 «Про затвердження Порядку здійснення допорогових закупівель»; постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземній валютах» від 15.12.2004 р. за № 639 та ін.

Особи, що вчинили корупційні дії у сфері державних закупівель, несуть адміністративну та кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Щодо адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері державних закупівель, то в Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) є відповідна ст. 164-14 – «Порушення законодавства про закупівлі» [2].

Для притягнення особи до відповідальності за ст. 164-14 КУпАП необхідно, щоб був юридичний склад правопорушення, передбаченого цією статтею. Так, суб'єктом за зазначеною статтею може бути лише посадова особа. Суб'єктивна сторона зазначених правопорушень полягає в наявності вини як у формі умислу, так і у формі необережності [5].

Об'єктом правопорушень, передбачених ст. 164-14 КУпАП, є суспільні відносини у сфері закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти. Зазначені відносини регулюються Законом України «Про публічні закупівлі». Об'єктивна сторона правопорушень, передбачених ст. 164-14 КУпАП, полягає в порушенні законодавства про здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 164-14 КУпАП «Порушення законодавства про закупівлі», здійснення закупівлі

© Шаркова В. В., 2018

товарів, робіт і послуг без застосування визначених законодавством процедур закупівель; оцінка пропозицій конкурсних торгів (кваліфікаційних пропозицій), тендерних пропозицій не за критеріями та методикою оцінки для визначення найкращої пропозиції конкурсних торгів (кваліфікаційної пропозиції), тендерної пропозиції, що міститься в документації конкурсних торгів (кваліфікаційній документації), тендерній документації; укладення з учасником, який став переможцем торгів, договору про закупівлю за цінами і обсягами, що не відповідають вимогам документації конкурсних торгів (кваліфікаційної документації), тендерної документації; неоприлюднення або порушення порядку оприлюднення інформації про закупівлі відповідно до вимог законодавства; ненадання інформації, документів та матеріалів у випадках, передбачених законом – тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб від 700 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

Відповідно до ч. 2 ст. 164-14 КУпАП ті самі дії, учинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення за одне з правопорушень, зазначених у ч. 1 ст. 164-14 КУпАП, – тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб від 1000 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

Згідно з вимогами абз. 35-36 п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП «Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення», протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 164-14 КУпАП мають право складати уповноважені на те посадові особи органів державного фінансового контролю та Рахункової палати [1].

Загальний порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення встановлено КУпАП. Зазначену категорію справ розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів (ст. 221 КУпАП «Районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді)», глава 17 «Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення») [1].

Порядок оформлення протоколів про адміністративні правопорушення, у тому числі і за ст. 164-14 КУпАП, визначено «Порядком оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення», затвердженим наказом Державної аудиторської служби України від 01.12.2016 р. за № 168 [4].

Щодо кримінальної відповідальності за порушення проведення процедур закупівель, слід зазначити, що на сьогодні чинним законодавством такої відповідальності не передбачено. При цьому в разі доведення правоохоронними органами, органами дізнання чи досудового слідства фактів, що в діях державних службовців містяться ознаки злочину, такі посадові особи можуть нести відповідальність згідно зі ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» [2].

Стаття 364 КК України визначає, що «Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи,

використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, із штрафом від 250 до 750 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, зі штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

Висновки. Корупційні дії у сфері державних закупівель – це окрема група правопорушень, відмітною рисою яких є націленість посадової особи на одержання особистої вигоди за протиправні навмисні дії/бездіяльність із використанням свого службового становища в інтересах особи, що обіцяє відповідну винагороду. Нормативно-правова база, на якій ґрунтується антикорупційна політика держави у сфері державних закупівель, не обмежується тільки законами – поряд з ними цій меті служать і численні підзаконні акти. Особи ж, які вчинили корупційні дії у сфері державних закупівель, несуть адміністративну та кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення, прийнятий 07.12.1984 р. № 8073-X URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10

2. Кримінальний Кодекс України, прийнятий 05.04.2001 р. 2341-III URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page4

3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18

4. Порядок оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджений наказом Державної аудиторської служби України від 01.12.2016 р. за № 168 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1674-16

5. Безрук Т. Відповідальність держслужбовця у сфері публічних закупівель. *Держслужбовець.* 2016. № 12 URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2016/december/issue-12/article-23843.html

6. Землин А. И. Актуальные правовые аспекты противодействия коррупции при осуществлении закупок для государственных нужд. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2015. № 1. С. 238–244.

7. Мельников О. С. Деякі шляхи оптимізації електронних закупівель в Україні. *Економіка та держава*. 2013. № 9. С. 125–128.

8. Павленко И. А. Коррупция в сфере государственных закупок. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 10. С. 378–380.

 © Шаркова В. В., 2018

V. Sharkova,
Postgraduate Student of the Financial Security and Financial Investigation Chair, National Academy of Internal Affairs

RESPONSIBILITY FOR THE CORRUPTION ACTS IN THE SPHERE OF THE STATE PROCUREMENT

The essence and content of corruption in the sphere of the state procurement are revealed, the review of the legislation related to the liability for the corruption acts is done, as well as the normative and legal basis of the state anti-corruption policy in the sphere of the state procurement, is analyzed in the article. It is revealed that at present the current legislation does not envisage the criminal liability for violations of the state procurement procedures. At the same time, if the investigation or inquiry bodies have evidence of the corresponding crime committed by a state servant, the latter is prosecuted in accordance with the Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine «Abuse of power or official position».

The state procurement procedures, as the key element of the state regulation of the country's economy, ensures the development and functioning of all the economic spheres. Through the state procurement mechanism the State meets its priority needs in certain goods, works or services and provides funds to the state agencies and institutions. At the current stage of reforming the country's economy, unfortunately, the scope of the state procurement is not quite transparent and effective. It causes negative consequences for the development of the national economy. The legal gaps in the current legislation do not create the competitive environment, and therefore do not contribute to the efficient use of the state funds. While examining the corruptive acts in the sphere of the state procurement, it becomes clear that it is a separate group of offenses. Its feature is the aim of the official persons to gain profit from the intentional illegal deeds with the use of their official position in the interests of the persons, who promise the appropriate remuneration.

Keywords: *state purchases, state funds, corruption actions.*

Надійшла до редакції 30.10.2018

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.81(091)

Ye. Barash,
Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Head of the Institute of Criminal-Executive Service

FORMATION OF THE PRISON FORTRESSES SYSTEM IN THE KHARKIV REGION IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

The article is devoted to the early history of the criminal-executive system of the Kharkiv region. It analyzes the process of the Kharkiv prison fortress system formation and functioning of the first penal establishments for holding the convicts sentenced to imprisonment.

Keywords: *Kharkiv region, prison fortress, prison superintendent, district prisons.*

Статья посвящена ранней истории уголовно-исполнительной системы Харьковщины, анализируется процесс формирования системы тюремных замков как первых регулярно функционирующих учреждений для содержания заключенных, приговоренных к наказанию в виде лишения свободы.

Ключевые слова: *Харьковщина, тюремный замок, смотритель тюремного замка, уездные места заключения.*

Introduction. For more than 250 years of its existence the national system of execution of punishments has passed a long and difficult path associated with the changes of the socio-economic formations and political structures, principles of education and increase of qualification, legislative changes and scientific approaches. During the current period of independence of the Ukrainian State, the punishment humanization took place. First of all, it has been related to the crimes committed in the economic, political and moral spheres. Such transformation of the criminal-executive system is one of the essential indicators of our country's approach to the international standards, openness of the society and introduction of the advanced foreign experience into the national practice.

Historical origins are the basis, which has been determining the transformation and development of the criminal-executive bodies and establi-

 © Ye. Barash, 2018

shments in the subsequent periods. Unfortunately, at present those sources are unduly leveled and are used only from the negative point of view. We cannot change them, but we should objectively study them, taking into account the obtained lessons and the historical experience in order to avoid mistakes in the future.

Analysis of the recent researches and publications. The history of the provincial places of deprivation of liberty (the Kharkiv region is not an exception) has been studied not enough. There are a lot of «white spots» in that sphere. Many facts, which are already put into circulation, require revision and clarification. Most researches of the prison system of the Russian Empire are related to the general problems of the legislative regulation of this sphere or to the prison reforms implemented ot in the second half of the XIX century. The Russian pre-revolutionary and modern historiography of that issue is so extensive that we recall only the main historians of the prison system. Their work formed the basis of the relevant researches. They are M. Gernet, I. Uporov and A. Pechnikov. Particularly noteworthy are the following Ukrainian researchers: R. Kravchenko, A. Nealov and V. Rossikhin, who focused on the regional aspect of the of national prison reforms implementation.

Formulation of the problem. According to L. Machulin, the information about the first Kharkiv prison dates back to 1668. It was mentioned in the inventory, which was composed by the regional military chief Sytin, when he took that post from his predecessor Torbeiev. In particular, it is said in that document that in Kharkiv there was no executioner of the death penalty, but there was one prison, in which the only prisoner was held, namely the runaway serf Ivashka Yeremeiev. The latter could not find any guarantor, who would give him the relevant written record [1, c. 89]. The inventory did not say, whether the prison was the separate building or the part of the fortress. It is only known that it was situated in that part of Kharkiv, where the fortress was located. The construction of the latter, in fact, gave birth to the city.

The reform of the administrative-territorial structure of the Russian Empire under the Law «Institutions and establishments for governing a province of the Russian Empire» of 1775, which was applied in the territory of Ukraine since 1781, caused the creation of the prison fortress in the Kharkiv region. The workhouse and strait-house were created there in 1781. They combined two important aspects of the punishment execution: the punitive and corrective ones. The criminals and rebels were kept together. The inmates were obliged to work during the imprisonment period, because it was considered as an important correctional measure.

While reforming the administrative-territorial structure of the Russian Empire, the workhouses were created in all the provinces as a structural element of the public charity system. The new prison fortress and the workhouse were created. The researchers associate the construction of that penal institution with the creation of the Kharkiv province. According to the administrative-territorial reform of 1775 it was mandatory to have the penal institutions of the certain types (workhouse and strait-house) in each province.

The only restriction of that penal institution was the wooden fence (so called «ostrog»), which was built around the prison. Therefore, the Kharkiv prison itself was called Ostrog soon.

The workhouse was created not only as the punitive establishment, but also provided the possibility for the poor people to earn money for their own work. According to the Decree the workhouses should be supervised by the «honest and decent persons». It was one of the first legislative professional requirement to the prison staff, which is still used in the modern prison systems [2, c. 86–90].

The well-known researchers of the Kharkiv history D. Bagaley and D. Miller noted: «In 1781 the construction of the new prison fortress and the workhouse was started in Kharkiv. It was located near the protestant church of the city. The building was wooden. It had 12 cells on two floors. It was completed in 1782 and costed 2,871 rubles» [3, c. 208]. The prison (so-called «ostrog») was located in the current Gogol street of the city of Kharkiv. Most likely, it was the two-story building. The evidence of that fact can be found in the report of captain Seimanov in 1783, in which he paid particular attention to the poor condition of its wooden stairs, which imposed the danger [4, c. 166]. The workhouse had many premises. Such conclusion can be made, given the number of furnaces (10 pieces). Each furnace could heat 2 rooms (cells).

The convicts, who had been sentenced to perform certain works at the workhouse in Kharkiv could earn money for the personal needs there. In 1795 there were 46 male prisoners. They were always out of work in winter and spent several months idly and without any gain either for themselves or for the society. Therefore, it was allowed to release the workers for that period in order they did not feel exhausted. During the winter time the convicts could live in the houses of the reliable local residents, who were under the subscription lists. As there was the work for the convicts in summer, they had to return to the workhouse.

In 1794 the strait house was constructed near the workhouse. Until that time, both criminals and asocial elements were held together at the workhouse.

The disabled officers teams and the military units of the regular army were used to guard the prisoners. The Kharkiv prison was guarded by the local provincial company of the inner guard. Officers were assigned to the prison service on the monthly basis. If necessary, officers from the district teams were involved to guard the prisoners in the city of Kharkiv.

On December 10, 1785 the Kharkiv city mayor informed the province governor D. Norov that «the local prison hut had only three guards: lieutenant Perepelkin, warrant officer Glinniy, and the warrant officer Rybakov. The latter has been working there for a long time and it is very burdensome for him». It was then, by the decision of the province governor, that the monthly tenure of the prison personnel was established [4, c. 165].

In addition, in accordance with the paragraph 391 of the «Provincial institutions of the Russian Empire» the strait-houses were created in all the provinces. They were intended for holding the persons, whose lifestyle and acts violated the morality.

In 1792 the house for the insane persons and the strait-house were built

 © Ye. Barash, 2018

in the two round stone towers in the fortress of Kharkiv. In 1793 the strait-house was moved to the odd side of Poltavska street on the right bank of the river Lopan.

Thus, at the end of the 18th century during the implementation of the administrative-territorial reform in the Russian Empire the centralized system of the state bodies was formed, including the penal establishments. At the beginning of the 19th century serious changes in the penal system took place in the framework of the ministerial reform. In September 1802 the Committee of Ministers and 8 ministries were created: military forces, naval forces, foreign affairs, justice, commerce, finance, public education and internal affairs.

The Ministry of Internal Affairs was supposed «to care about the well-being of the people everywhere, peace, quietness and prosperity of the whole Empire». The execution of punishments was in its competence. The construction of the stone prison in Kharkiv was associated with the visit of the Emperor Aleksandr I to the city in September 1817. It was on his Order that after the city tour, the preparatory work began for the construction of the new stone prison. The typical prison project was developed in 1820 by the St. Petersburg architect I. Sharleman according to the English system [5]. Kharkiv became one of the first cities of the Russian Empire, where this project was implemented. The general plan for construction of the relevant prisons throughout the Empire was approved on April 25, 1821. In the corresponding note of the Minister of Internal Affairs to the Emperor we read «according to the general plan two prisons are being constructed in Kharkiv and Nizhniy Novgorod».

By the Order of the Kharkiv province governor the special commission was set up as the part of the provincial prosecutor's office. The provincial architect Chernyshov and the professor of architecture of the Kharkiv Imperial University E. Vasiliev were included into the commission and drafted the detailed project for the new future prison building.

In November 1822 the construction of the prison on the western outskirts of the city was completed. Afrterwards the penal institution gave the name to the Tiuremna street (Prison street). From the prison complex in the present Marshal Malinovskyi street only two buildings and a part of the prison wall base have been left.

The main building of the prison had three floors. There were 7 cells in total, 4 toilets, 3 kitchens, one storage room, one dining-room and one cell for the transit prisoners, as well as some storage rooms. On the ground floor there was the prison office (two rooms) and the church. There were two cells for the sick prisoners and one room for the female prison guard. It was obligatory to separate guards and inmates according to their gender. 27 furnaces were used for heating the prison. There were the central staircase and the staircases in the towers, which were used to get to the upper floor. The ground floor was made of pine planks and the basement was made of bricks.

In the courtyard of the prison fortress the two-story house was for the prison officials was built. On the ground floor there were the room for the officer on duty and the room for the guards, as well as some rooms for the transit prisoners, who could not be allocated in the ground floor of the main building.

On the upper floor there were some storage rooms.

Thus, one of the Empire's largest and most well-equipped prisons was built in Kharkiv. The prison until the end of the XIX century remained the largest punitive institution of the province and played the important role in the process of development of the penitentiary system of the Russian Empire.

The criminal and political prisoners were held at that prison fortress. There were also so-called «labor convicts», who were held before their transfer to Siberia and Sakhalin for the hard works.

In 1823 the first prisoners were transferred to the newly built prison in Kharkiv. Till spring of 1823 it was guarded by the disabled officers team of the Kharkiv battalion of the inner service. Their chief was the prison governor. Then the supervisor Starosvetskiy was appointed the first warder of the Kharkiv prison [4, c. 166].

A lot of duties were assigned to the warder, in particular the food purchase for the prisoners. The purchase of other things, which were necessary for the prison activities, was carried out through the Kharkiv City Council at the request of the warder.

On July 7, 1823 the prison church was consecrated by the local Bishop Pavel.

In addition to the Kharkiv prison, at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries the network of other regional places of deprivation of liberty was available in the province. In most cases, these were small wooden houses (so-called «prison huts»). Usually, they were surrounded by the wooden fences. The prison fortresses were built in the towns of the Kharkiv province and at the beginning of the 19th century, they were called «ostrog» and were in a poor state. Such situation was general for the whole Russian Empire. From the report of the auditor Taneiev made in 1828 (it was included by M. Gernet in his book «History of the tsarist prisons») we learn about very sad state of the district prisons along the road from Odessa to St. Petersburg: «Prisoners are not divided according to the categories [...]. The air is heavy. Impurity to a greater or lesser extent is everywhere. The baths, with the small exception, are not used [...] In many prisons there are no central kitchens and latrines. The floors in the cells are usually not washed. The sand is not sprinkled there. The prison premises are not fumigated and aired. The prisoners' clothes are not washed at all [...] Prisoners are not employed and live as complete parasites» [2, c. 299].

There were no specially appointed officials, who would direct the prisons' activities. The district prisons in the towns were subordinated to the commanders of the disabled officers teams, who guarded the prisons and escorted the transit inmates.

The small wooden houses were poorly adapted for holding the prisoners. They could not fully ensure the proper conditions of the detention of convicts. Most district prisons had only three rooms. Usually one of the rooms was assigned for the the prison guards. There were no special officials to keep track of the inner life of the prisons.

The food provision by the State was minimal. So, prisoners were allowed to beg for food, which was generously served. Sometimes due to the lack of disabled officers teams or other military units in the towns, the

 © Ye. Barash, 2018

city residents were involved into the prison guarding works.

There were no prison hospitals in the towns. For example, on August 13, 1825, the Starobelsk town governor reported on the illness of several prisoners. Since there was no hospital for them, the local house was hired to allocate those patients. Given the general poor condition of the Starobelsk prison, it was decided to build the special room for the sick inmates. It was the first prison hospital in the towns of the Kharkiv province.

The average number of prisoners held in the district prisons was significantly different. The biggest number of the inmates, including the transit prisoners, was in the Valkov prison (from 158 to 376 males and from 25 to 79 females), the Bogoduhov prison (from 48 to 183 males and from 7 to 67 females) and the Ahtyrka prison (from 70 to 287 males and from 25 up to 191 females) [6].

The relevant information in the approved forms was forwarded each month from the district towns to the governor about the prisoners. The form A contained the information about the convict's name, crime and the court decision, as well as whether the inmate had the right to amnesty. The form B was envisaged for the persons who had been convicted to working out the inflicted damage. It contained the information about the convict's name, the value of the stolen or damaged property and the court decision [7, c. 266].

In the 19th century the biggest prison in the Kharkiv province was in Izium. It was constructed in 1825. It had the stone two-storey central building, which had 5 large cells for the inmates, 2 rooms for the prison guards, 1 cell for the transit inmates, the kitchen and the visiting rooms. Its capacity was 200 prisoners. Besides, there was the bath, premises for military guards and the storehouse on the prison's territory [6].

The district prison in Kupiansk was also very large. The central building was divided into two parts and had 5 cells. Thus, only the Izium and Kupiansk prisons had the conditions for the prisoners allocation taking into consideration the type of their crimes. At that time it was recognized by the penitentiary science as an important correction factor.

The main difficulty was related to the constant overcrowding of the district prisons and the poor state of their wooden buildings. Many of them were built in the beginning of the 19th century. So, in the middle of the 19th century they needed to be overhauled or even completely rebuilt.

The Starobelsk prison was built in 1840 and was recognized as the exemplary one by the Ministry of the Internal Affairs. The two-story building had 8 cells (3 cells on the first floor and 5 cells on the second floor). Its capacity was 48 inmates. But in 1850s the number of prisoners there reached 105 persons [6].

Many places of deprivation of liberty in the Kharkiv province in the middle of the 19th century were in the poor state. Therefore, it was necessary to create the network of new prisons in the province at that time. In September of 1844 the Senate of the Russian Empire made the decision to start the fund-raising process for the new public buildings and prisons in the Kharkiv province. 150,369 rubles were collected on the accounts of the State Chamber till 1850. Those funds were planned to

be used, first of all, for the new prisons construction.

On April 20, 1849 the resolution of the Committee of Ministers «On hiring the premises for the offices, prisons and other institutions under the jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs» was adopted. The provincial architect F. Danilov, who was also known as the architect of many churches in the Kharkiv province, made the general explanatory note on the brick construction of the new places of deprivation of liberty. The most important parameter, to which F. Danilov paid attention, was the quality of the construction of the public buildings, in particular prisons. The decision to start the prisons construction was officially made only in July 1852.

One of the first stone prisons was built in Bogoduhov. Its construction lasted 3 years (1853–1855). In 1856 lieutenant Kosiakov, Head of the Bogoduhov team of the disabled officers, reported about the allocation of the first prisoners at the new prison.

The Kupiansk district prison was constructed in the second half of the 1850s according to the project of the provincial architect F. Danilov.

The construction of prisons in the towns of Zmiev and Valki took place somewhat later. The impetus to the beginning of the construction in Zmiev was the fire, which had destroyed the previous prison (its roof was completely burned down). The architect Pokrovskyi after examining that prison reported about the general poor condition of the prison. He wrote that it «certainly cannot serve the purpose of the proper execution of punishment of criminals» [6].

The prison in Valki was constructed very slowly. In 1864 the contractor announced the completion of the prison construction, but the commission, which examined the new building, revealed a lot of flaws and gaps. In autumn of 1864 the construction of the Zmiev prison was not yet completed. Delays in the construction and poor quality of work was the reason that the contractor was fined according to the decision of the Kharkiv provincial authorities. The construction of those 2 prisons was completed in September 1865. Their capacity was 50 inmates each. Several rooms were used for the prison hospital and there were also rooms, which could be used for the workshops [6].

Most of the county prisons were designed by the provincial architect F. Danilov and had one three-story building and some service premises. They were envisaged for 75–100 inmates. There were 32 rooms on the second floor, including 10 cells for the solitary confinement, 2 large rooms for the prison hospital, 1 room for the pharmacy, 4 cells for the transit prisoners. The first floor contained the laundry room, the guardhouse, the room for receiving new prisoners, rooms for the warders, the pantry, the bathroom, the kitchen and the bakery.

Conclusion. Thus, during the first half of the XIX century the network of new stone prison fortresses was created in the Kharkiv region. It improved significantly the living conditions of the prisoners and the service conditions of the prison officials.

 © Ye. Barash, 2018

References

1. Мачулин Л. И. История тюремного Харькова (1668–1917 гг.). Харьков : Мачулин, 2005. 208 с.
2. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Том 1.1762–1825. Изд. 2. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1951. 327 с.
3. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год) : Историческая монография. Т. 1 : XVII–XVIII века. Харьков, 1905. 569 с.
4. Кравченко Р. І. Харківський тюремний замок – перша кам'яна в'язниця міста. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Серія : «Історія та географія». 2012. Вип. 44. С. 163–167.
5. Исаченко В. Г. Зодчие Санкт-Петербурга: XIX – начало XX века. Том 2. Санкт-Петербург : Лениздат, 1998. С. 213.
6. Материалы по вопросу о преобразовании тюремной части в России. Санкт-Петербург, 1865. С. 629–639.
7. Кравченко Р. І. Повітові остроги в Харківській губернії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 264–267.

Бараш Є. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
начальник Інституту кримінально-виконавчої служби

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТЮРЕМНИХ ЗАМКІВ ХАРКІВЩИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

У статті досліджено історію формування установ виконання покарань у виді позбавлення волі в окремому регіоні Російської імперії, а саме Харківському намісництві (пізніше – губернії), наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Установлено, що впровадження загальнодержавних реформ адміністративно-територіального устрою відповідно до «Установ для управління губерній» 1775 р. спричинило появу в Харкові пенітенціарних закладів, що поєднували каральний та виправний вплив: робочих і гамівних будинків.

За результатами інспекції імператором Олександром I стану губернських місць ув'язнення у південно-східному краї 1817 р. було ініційовано спорудження в Харкові кам'яного тюремного замку. У листопаді 1822 року будівництво тюремного замку за типовим проектом, спеціально створеним для Харкова та Новгорода, було завершено. Проект тюремного замку передбачав можливість роздільного утримання засуджених різних категорій, а також пересильних арештантів, одиночні камери та спеціальні приміщення для адміністрації, наглядачів та господарських потреб, що було нововведенням у Російській імперії. Основний корпус тюремного замку, призначений для ут-

римання арештантів, мав підвальний і два наземні поверхи. Тюремний замок у Харкові був одним із перших подібних закладів в імперії і до кінця XIX ст. залишався найбільшою каральною установою губернії. У тюремному замку утримували карних та політичних засуджених, а пізніше – і каторжників перед відправленням їх етапом до Сибіру та на о. Сахалін.

У повітових містах губернії на межі XVIII–XIX ст. функціонували дерев'яні остроги, у яких утримувалися засуджені та підслідні. У 40-х роках XIX ст. зведено мережу повітових кам'яних тюремних замків, умови утримання в яких відповідали потребам часу. Повітові тюремні замки були розраховані на 50–70 засуджених, у кожному облаштовувалися окремі одиночні камери, лазарет тощо.

Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. на Харківщині створено систему нових тюремних замків, що суттєво покращило як умови відбування покарання, так і умови служби тюремної адміністрації та сторожі.

Ключові слова: *Харківщина, тюремний замок, наглядач тюремного замку, повітові місця ув'язнення.*

Надійшла до редакції 01.11.2018

 © Ye. Barash, 2018

УДК 343.8

Богатирьов І. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
та кримінології Університету державної
фіскальної служби України
Лаптінова О. К.,
кандидат юридичних наук,
прокурор міської прокуратури
м. Сєвєродонецьк Луганської області

ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА ВІДБУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ІНВАЛІДАМИ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

У статті вивчено поняття та генезу відбування засудженими інвалідами в місцях несвободи кримінального покарання. Наведено історію становлення та розвитку цього правового інституту, виокремлено її етапи. Сформульовано визначення засудженого-інваліда в умовах відбування покарання. Визначено доктринальні підвалини відбування засудженими інвалідами в місцях несвободи кримінального покарання.

Ключові слова: *засуджений, інвалід, місця несвободи, покарання, умови відбування, етапи становлення.*

В статье определено понятие и генезис отбытия уголовного наказания осуждёнными инвалидами в местах несвободы. Показано историю становления и развития данного правового института, выделено его этапы. Сформулировано определение осуждённого-инвалида в условиях отбытия наказания. Определено доктринальные основы отбытия осуждёнными инвалидами в местах несвободы уголовного наказания.

Ключевые слова: *осуждённый, инвалид, места несвободы, наказание, условия отбытия, этапы становления.*

Постановка проблеми. Однією з характерних ознак інституалізації кримінально-виконавчої системи України в умовах її реформування є активний пошук нових форм і методів роботи із засудженими й ув'язненими. Важливу роль у цьому процесі відіграє захист і реабілітація осіб з обмеженими можливостями здоров'я взагалі та засуджених-інвалідів зокрема.

З набранням у січні 2004 року чинності Кримінально-виконавчим кодексом (КВК) України особливо актуально постало питання правового регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання. Це положення зумов-

© Богатирьов І. Г., Лаптінова О. К., 2018

люється необхідністю розв'язання зазначених питань через призму міжнародних принципів та стандартів, рекомендацій міжнародних організацій у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі.

Покарання у виді позбавлення волі, як свідчить історія розвитку кримінально-виконавчого права, було й продовжує залишатися найбільш розповсюдженим видом кримінального покарання, тому реабілітація засуджених з інвалідністю в даних умовах є вельми актуальною й мало недослідженою проблемою в Україні.

Крім того, за даними наукової школи «Інтелект» у ґенезі відбування засудженими інвалідами кримінального покарання завжди була присутність значної кількості прогалин і колізій у чинному законодавстві щодо механізму реабілітації засуджених-інвалідів, правового статусу засуджених-інвалідів, взаємодії між суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин щодо реабілітації засуджених-інвалідів в умовах відбування покарань.

Наведені обставини визначають мету статті, що дозволить розширити історію виникнення даного інституту та осучаснити подальший розвиток кримінально-виконавчого права й оновлення законодавства у сфері функціонування Міністерства юстиції України взагалі, й правового регулювання реабілітації засуджених-інвалідів в умовах відбування покарань зокрема.

Взагалі, засуджені-інваліди відбувають сьогодні покарання за вчинений злочин у Софіївській виправній колонії № 45 Дніпропетровської області. Софіївська виправна колонії №45 – це установа середнього рівня безпеки для чоловіків, засуджених до позбавлення волі на певний строк, які визнані інвалідами першої або другої групи та потребують постійного медичного нагляду і реабілітації.

Тобто засуджені можуть самостійно пересуватися коридорами й не обмежені простором однієї палати. При ній функціонує міжобласна багатопрофільна лікарня, де й перебуває більша частина позбавлених волі осіб з інвалідністю.

За даними С. О. Виноградової у цій виправній колонії відбувають покарання близько 900 засуджених, 50% - жителі Дніпропетровської області, інша частка, жителі різних регіонів України, 73% засуджені-інваліди II групи, 5 % – I групи , 16 % – здорові засуджені, які допомагають обслуговувати хворих[1, с. 48].

Станом на 1 березня 2017 року – у виправній колонії відбувають покарання (без врахування осіб, які перебували в МОЛ при ВК-2017) 296 засуджених осіб. На 22 листопада 2018 року їх фактично залишилося 246 чоловіків. Ці дані показують про щорічне зменшення засуджених-інвалідів, що є позитивною тенденцією гуманізації кримінальної юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям написання статті склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених: Л. В. Багрія-Шахматова, В. А. Бадири, Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Є. М. Бодюла, В. В. Василевича, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, О. М. Неживець, О. Г. Колба, В. О. Корчинського, С. І. Комарицького, О. С. Міхліна, В. О. Меркулової, Є. О. Письменського, А. Т. Потьомкіної, В. І. Рудніка,

В. І. Селіверстова, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, О. К. Лаптінової, В. М. Трубникова, Ю. М. Ткачевського, Л. П. Шумної, Ю. В. Шинкарьова, С. Я. Фаренюка, С. В. Царюка та ін.

Це зокрема, дозволило розглянути поняття і ґенезу відбування засудженими-інвалідами в межах кримінальних та кримінально-виконавчих засад виконання й відбування покарань.

Виклад основного матеріалу. Доктринальні підходи до процесу виконання і відбування засудженими інвалідами кримінального покарання показують про тривалий час соціальної допомоги інвалідам та іншим категоріям незабезпечених громадян здійснювалася в благодійних формах з боку приватних осіб та церкви [2, с. 47].

Це не дивно, якщо врахувати, що основні інститути позбавлення волі (режим тримання арештантів або, як вказується в стародавніх джерелах, «колодників», їхній правовий стан, залучення до праці тощо) стали формуватися в більш пізні періоди української історії [3, с. 35–36]. Ці форми фактично зводилися до милостині і підтримки богаділень з боку приватних осіб і церкви.

Одночасно розвивається законодавство про умови тримання ув'язнених в острогах і тюрмах, надання їм допомоги в лікуванні. Якщо вести мову про правові джерела реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, то, як нам уявляється, необхідно звернутися до Соборного Уложення 1649 року, де вперше з'являються кримінально-виконавчі норми.

При цьому, як зазначає у своєму дослідженні О. К. Лаптінова звичайно ж, ще немає норм, що прямо регулювали б питання, пов'язані з адаптацією на волі осіб після відбуття тюремного ув'язнення. Поки що мова йде лише про регламентацію деяких елементів виправного процесу в самих тюрмах, оскільки, як відзначалося вище, соціальна реабілітація починається саме з виправної роботи із засудженими. Таку думку підтримали і 95% опитаних нею засуджених інвалідів [5, с 104].

Тому ми поділяємо думку І. Я. Фойницького, що в першій половині XVIII ст. каторга була не лише і навіть не стільки кримінальним покаранням, скільки місцем необхідної уряду примусової праці [6, с. 269].

За часів Катерини II уперше були створені спеціалізовані типи благодійних закладів, що до встановлення приказів, практично не існували. До цього шпиталі нерідко служили і богадільнями, і будинками для невиліковно хворих, і лікарнями одночасно. У цей час розвивається ідея забезпечення хворим та інвалідам певного ступеня економічної самостійності.

Проведений нами аналіз наукової літератури показав, що термін реабілітація розуміється вченим як надання хворим та інвалідам можливості працювати. У той же час у наукових дослідженнях і в практичній діяльності зарубіжних країн з'являється ідея, згідно з якою хворий чи інвалід, який пройшов курс реабілітації, у подальшій своїй діяльності повинен довести право на соціальну повноцінність [7, с. 67].

У першій половині XIX ст. з'являються кримінально-виконавчі тюрми, які стали прямо (а не побічно, як раніше) відображати потреби суспільства в соціальній адаптації осіб, яких воно ж, суспільство, за до-

© Богатирьов І. Г., Лаптінова О. К., 2018

помогою державних заходів карає позбавленням волі. Для держави стає, таким чином, небайдужим те, якими вийдуть на волю особи, котрі вчинили суспільно небезпечні діяння.

У світлі досліджуваної проблеми становить інтерес прийнятий у 1822 р. Статут про засланців [8, с. 20]. Цим законом досить докладно регулюються питання, пов'язані з реалізацією двох видів заслання – на каторжні роботи і на поселення. Передбачалися поселення двох видів: 1) підселення до селищ старожилів; 2) закладення нових селищ за рахунок казни.

У місцях поселення засуджені мали досить велику свободу дій. Основні обмеження стосувалися свободи пересування за межами цих місць. Їм надавалися значні пільги з оподатковування. Особам, засланим на поселення з позбавленням усіх видів майна після закінчення десяти років дозволялося зараховуватися в селяни. Як бачимо, створювалися певні умови, що дозволяли засудженим пристосуватися до життя на волі.

Іншим важливим кримінально-виконавчим актом XIX ст. є Інструкція наглядачу губернського тюремного замка 1831 р. На нашу думку в цьому документі слід звернути увагу на розділ X «Про церкву», з якого можна зробити висновок про те, що значна увага приділялася моральному виправленню арештантів. З другої половини XIX ст. питання реабілітації осіб, які відбувають покарання, усе частіше стали розглядатися в наукових працях.

Спеціальної уваги заслуговує положення звіту Головного тюремного управління за 1910 р., де відзначалося, що вимоги гуманного ставлення до ув'язнених необхідні в інтересах самого суспільства, тому що, втративши в результаті «нелюдських умов» у місцях несвободи здоров'я і працездатність, арештант перетворюється в тягар для суспільства, а виснажений морально – становить небезпеку для держави.

Вивчаючи проблеми відбування засудженими-інвалідами, необхідно насамперед відзначити, що основним засобом їхнього соціального захисту була діяльність піклувальних рад (до 1913 р. їх нараховувалося 117). Після жовтневої революції 1917 р. починається зовсім новий етап взаємовідносин інвалідів, пенсіонерів і держави.

Радянською владою замість колишньої мережі богаділень і будинків піклування були утворені органи соціального забезпечення, у підпорядкуванні яких створювалися будинки інвалідів. Необхідно відзначити, що в перших виправно-трудових кодексах проблеми пенсійного забезпечення засуджених спеціально не були врегульовані й вирішувалися щодо всіх засуджених.

До речі, в процесі дослідження проблеми ми звернули увагу, що з розвитком виправно-трудових установ, їх матеріальної і виробничої бази з'явилася можливість для надання матеріальної допомоги особам, які звільняються з установ виконання покарань. Більше того, у виправних колоніях було створено фонд допомоги особам, які звільняються, утворений за рахунок відрахувань у розмірі 1 % від заробітної плати засуджених [10, с. 38].

У 60–70-і роки XX ст. матеріальна допомога звільненим здійснювалася в момент звільнення на розсуд адміністрації виправно-трудових

установ, хоча необхідність у такій підтримці багато звільнених відчували саме після прибуття на місце проживання. Також необхідно згадати, що значна частина цього фонду залишалася нереалізованою і надходила до бюджету держави.

Виправно-трудовий кодекс УРСР 1970 р., що був значно меншим за обсягом, ніж попередній, не мав положень про «людинолюбство», «моральне виправлення» тощо [11]. Кінець 70-х – початок 80-х років XX ст. характеризується найбільшими за останні півтора століття обмеженнями прав і свобод засуджених до позбавлення волі.

У цей час засуджені відчували на собі значні обмеження своїх прав, у тому числі конституційних, і були позбавлені практично всякої соціальної підтримки з боку держави. Стан справ у цьому питанні, як відзначали вчені в галузі кримінально-виконавчого права, вимагав значного перегляду й спеціального аналізу.

Водночас, практика діяльності установ виконання покарань показала, що встановлення окремим категоріям засуджених, які знаходяться на лікуванні чи тимчасово непрацездатні (у зв'язку з трудовими травмами, професійними захворюваннями та іншими обставинами), певних виплат грошових сум, які вони могли б використовувати на придбання додаткових продуктів харчування й особливо предметів першої необхідності в магазинах колонії, могло б зіграти позитивну роль у стимулюванні трудової активності засуджених [12, с. 96].

Було також зазначено, що люди похилого віку, інваліди і малолітні в силу своїх психофізичних якостей і підготовки не в змозі виконувати весь той комплекс вимог, що складав зміст загальногромадянського обов'язку працювати. Тому стосовно даних осіб цей комплекс вимог повинен бути істотно зменшений (наприклад, щодо виконання і перевиконання норм виробітку, систематичного підвищення виробничої кваліфікації й деяких інших).

У 90-х роках XX ст. формується зовсім нове законодавство про інвалідів, що відповідає міжнародним стандартам, яке стосується й засуджених. Незважаючи на свою декларативність, ці документи містили вельми прогресивні ідеї, головна з яких – перенесення тягаря з пасивних форм підтримки на реабілітацію та інтеграцію інвалідів у суспільство. У випадку реалізації ці підходи могли б суттєво змінити становище інвалідів. Однак вони не були ратифіковані в УРСР, а подальші події 1991 р. різко змінили соціально-економічне та політичне становище України.

Україна, орієнтуючись на досягнення західної цивілізації, проголосила себе правовою і соціальною державою, привела конституцію і чинне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів прав людини, й, у першу чергу, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН: Загальної декларації прав людини 1948 р., Декларації соціального прогресу і розвитку 1969 р., Декларації прав інваліда 1975 р., Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 р. та тощо.

У нашій країні були розроблені й прийняті законодавчі акти з проблем інвалідів, адаптовані до нових реалій. В указах Президента України 1992–1996 рр. викладалася програма дій, спрямованих на поетапне вирішення проблеми інвалідів.

© Богатирьов І. Г., Лаптінова О. К., 2018

Метою реабілітації є відновлення соціального статусу інваліда, досягнення ним матеріальної незалежності і його соціальна адаптація, забезпечення інвалідам рівних з іншими можливостей у реалізації громадянських, економічних, політичних та інших прав і свобод, передбачених Конституцією України, а також відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України.

Не можна не згадати цілу низку положень КВК України, що визначають матеріально-побутове і медико-санітарне забезпечення засуджених, яке нерідко досить далеке як від принципів дотримання й захисту прав і свобод людини й громадянина, що лежать в основі Конституції України, так і від рекомендацій та вимог міжнародних актів, що регламентують поводження із засудженими.

Це, насамперед, украй низькі норми житлової площі на одного засудженого (норма житлової площі на одного засудженого у виправних колоніях не може бути менш ніж три квадратні метри, у виховних колоніях і у виправних колоніях, призначених для тримання жінок, – чотирьох квадратних метрів, у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів).

Після прийняття КВК України до нього майже відразу почали вноситися зміни й доповнення. Багато новел були спрямовано на поліпшення матеріально-побутових умов відбування покарання взагалі і засуджених-інвалідів зокрема, скасування обмежень на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності для жінок, що мають дітей, збільшення кількості цих предметів для інших засуджених тощо.

Висновки. Проведений нами аналіз ґенези відбування засудженими інвалідами в місцях несвободи кримінального покарання дозволив:

- виокремити три періоди становлення та розвитку даного правового інституту: *дореволюційний, (1649–1917 рр.); радянський (1917–1990 рр. сучасний (з 1991 р. – по даний час);*

- сформулювати визначення засуджений-інвалід в умовах відбування покарання – *під яким слід розуміти особу, яка до засудження мала певне захворювання, визнана медичною комісією інвалідом I-III групи, обов'язково потребує соціального захисту відповідно до чинного законодавства і направлена для відбування покарання в спеціалізовану виховну колонію.*

- надати визначення поняття реабілітація засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання – *це комплекс правових, соціальних заходів, здійснюваних державою, установами виконання покарань, громадськими, релігійними та іншими організаціями з метою створення належних умов їх виправлення і ресоціалізації;*

- визначити доктринальні підвалини відбування засудженими інвалідами в місцях несвободи в частині – *потреби в стаціонарному лікуванні у лікарнях і відділеннях для стаціонарного лікування кримінально-виконавчої системи на підставі медичного висновку спеціальної комісії про необхідність такого лікування.*

Список використаних джерел

1. Виноградова С. О. Проблеми утримання засуджених інвалідів у місцях позбавлення волі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 45–48.
2. Грибовский В. М. Древнерусское право: Вып. 1: Древнейший земско-княжеский период. 1915; Вып. 2: Период московский. Государственное устройство и управление. Краткий обзор чтений по истории русского права. Вып. 1–2 / Грибовский В. М. Петроград : Тип. «Двигатель», 1915. 298 с.
3. Прохоров Л. Назначение наказания и российская криминальная ситуація. *Российская юстиция*. Москва : Юрид. лит., 1999. № 8. С. 37–38.
4. Блэкборн Л. Психология криминального поведения : [пер. с англ. Ю. Буткевич, Н. Мальгиной]. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 496 с.
5. Лаптінова О. К. Моніторинг засуджених-інвалідів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Вісник Прокуратури України*. 2011. № 3. С. 101–107.
6. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. Санкт-Петербург : Юристъ, 1889. 498 с.
7. Карамзин Н. М. История государства Российского : в 12 т. (т. 2). Москва : Наука, 1989. С. 67.
8. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1960. Т. 1: 1762–1825. 384 с.
9. Інструкція про порядок проведення медико-соціальної експертизи інвалідів, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України № 79/91 від 2000. № 23. С. 211. Ст. 970 ; 2006. № 50. С. 194. Ст. 3347.
10. Новиков А. А. Использование специального фонда материальной помощи освобождаемым. *Проблемы исполнения наказаний, не связанных с лишением свободы, и социальной адаптацией освобожденных от наказания* : сб. науч. тр. Москва. 1985. С. 38–45.
11. Виправно-трудовий кодекс Української РСР. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1971. 84 с.
12. Зубков А. И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных / ред. А. Л. Ременсон. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1974. 172 с.

© Богатирьов І. Г., Лаптінова О. К., 2018

I. Bogatyrov,
Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and
Technology of Ukraine,
Professor of the Criminal Law and
Criminology Chair of the University of the
State Fiscal Service of Ukraine
O. Laptinova,
PhD in Law,
The public prosecutor of the Severodonetsk
prosecutor's office of the Lugansk region

CONCEPT AND GENESIS OF SERVING SENTENCES BY THE DISABLED CONVICTS IN CUSTODY

The article states that one of the features of institutionalization of the criminal-executive system of Ukraine in the conditions of its reform is the active search for the new forms and methods of work with the convicts and detainees. The protection and rehabilitation of the invalids and disabled persons in custody play an important role in that process.

The article provides the information concerning the history of the formation and development of imprisonment of the disabled sentenced persons. There are three stages: pre-revolutionary (1649–1917), Soviet (1917–1991) and modern (1991–present).

The definition of a disabled sentenced convict is made in the article: «the person, who had the disease, which was recognized by the special medical commission before the conviction and the invalid group (I–III) was given to him/her; such person necessarily needs the social protection in accordance with the current legislation; a disabled convict serves his/her sentence at the specialized penal establishment».

The definition of the concept of rehabilitation of the disabled convicts is also made in the article: «it is the complex of legal and social measures, which are carried out by the State, penitentiary establishments, NGOs, religious and other organizations in order to create the proper conditions for their correction and resocialization».

The doctrinal foundations of serving sentences by the disabled convicts in custody are related to the need of the in-patient treatment at the hospitals and departments for the in-patient treatment of the criminal-executive system on the basis of the special medical commission's conclusion concerning the need of such treatment.

Keywords: *convicts, disabled person, custody, punishment, conditions of serving the sentences, formation stages.*

Надійшла до редакції 11.11.2018

УДК 343.326

Денисова Т. А.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
помічник ректора Академії Державної
пенітенціарної служби з наукової та
науково-методичної роботи

ТЕРОРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ, ЙОГО ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ

Терор – велике болото: легко влізти але важко вибиратися.
Саме тому, кращий воїн проти тероризму – це мир.
(Єврейська мудрість)

У статті аналізується сучасний стан терористичних загроз, що виникають в умовах глобалізації суспільства. Розкривається сутність та природа тероризму. Надається стислий аналіз публікацій, що присвячені проблемам протидії терористичній діяльності.

На підставі вивчення практики призначення покарань за вчинення терористичних актів, створення терористичних організацій або інших не передбачених законом воєнізованих і збройних формувань, фінансування тероризму, масових заворушень, групових порушень громадського порядку тощо, визначаються основні проблемні питання, пов'язані із призначенням покарань. Зазначено, що в умовах ізоляції від суспільства є унікальні можливості фізичного та психічного впливу на засуджених з метою схилити їх до вчинення терористичних актів. Надано пропозиції протидії тероризму в установах виконання покарань.

Ключові слова: *тероризм, терористичні дії, терористичний акт, злочин, покарання, засуджені, персонал.*

В статье анализируется современное состояние террористических угроз, возникающих в условиях глобализации общества. Раскрывается сущность и природа терроризма. Предоставляется краткий анализ публикаций, посвященных проблемам противодействия террористической деятельности.

На основании изучения практики назначения наказаний за совершение террористических актов, создание террористических организаций или иных, не предусмотренных законом военизированных и вооруженных формирований, финансирования терроризма, массовых беспорядков, групповых нарушений общественного порядка и т.д., определяются основные проблемные вопросы, связанные с назначением наказания. Отмечено, что в условиях изоляции от общества есть уникальные возможности физического и психического воздействия на осужденных с целью склонить их к совершению террори-

© Денисова Т. А., 2018

стических актов. Сформированы предложения противодействия терроризму в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: *терроризм, террористические действия, террористический акт, преступление, наказание, осужденные, персонал.*

Постановка проблеми. Більшість сучасних держав розвиваються в умовах глобалізації, сутністю якої є зростання взаємодії та взаємозалежності країн світу. Це сприяє поглибленню взаємозв'язків та перетворенню людства в єдину систему цивілізації. З одного боку, така глобалізаціє є вкрай позитивною, що несе у собі ознаки об'єднання людства, інтернаціоналізації, взаємодії суспільного життя громади, особливо в економічній, політичній, соціально-культурній сферах. З іншого боку, породжує низку протиріч на ґрунті зіткнення політичних та економічних інтересів окремих держав, що проявляється в локальних військових конфліктах, незаконному розповсюдженню зброї, наркоторгівлі, загрозі знищення навколишнього середовища, терористичних загрозах тощо.

Зокрема, терор і тероризм мають давню історію і супроводжують людство на всіх етапах його розвитку. Їм вдавалося знайти своє вираження в зіткненні Стародавнього Риму та раннього християнства, Візантії та Арабського халіфату. В окремих випадках терор і тероризм можуть поставити народи на межу фізичного винищення.

Тероризм визнається світовою спільнотою одним з найнебезпечніших викликів сучасності. Події останнього часу показують, що діяльність терористичних організацій, набуваючи принципово нові риси, стає все більш витонченою і цинічною. Змінюються стратегічні напрямки силових ударів, вдосконалюється тактика сучасних терористичних угруповань. Для досягнення своїх цілей терористи все частіше обирають мішенями недержавні, військові об'єкти, не політичних лідерів, а звичайних громадян: туристів, відвідувачів магазинів, культурно-спортивних заходів, ресторанів, кафе тощо. Це призводить до зростання числа невинних людських жертв. Теракт ставить завданням номер один – психологічно вразити якомога більше населення, залякати громадян, посіяти паніку і розбрат.

Сьогоднішня Україна, як і інші держави, не є виключенням від реальної загрози вказаних негараздів й особливо проявів тероризму. Анексія Криму, тривалий збройний конфлікт на Донбасі, економічні та соціальні негаразди у суспільстві, політичне й релігійне розшарування населення, прояви жорстокості, ненависті й агресії, зростання злочинності практично за усіма показниками, тенденції до зміцнення організованої злочинності в усіх її формах – це лише частина того, що може сприяти укоріненню чисельних проявів тероризму. Відтак, аналіз різних форм терористичної діяльності, є нагальною потребою для українського суспільства, що дозволить надалі сформувати ефективні заходи запобігання тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз законодавства та публікацій з протидії тероризму за-

свідчує, що у кожної держави щодо регулювання запобігання терористичній діяльності існують власні підходи. Це залежить не тільки від напруги й проявів терористичної діяльності у тій чи іншій державі, а й від історичних умов формування правової системи кожної країни, усталених традицій тощо. Достатньо вказати, що навіть у США та Німеччині відсутні єдині федеральні закони по боротьбі з тероризмом [1]. Як зазначає Ю. М. Антонян, у кримінальний закон РФ спеціальний склад злочину – тероризм – був введений лише з 1994 р., що стало значним кроком уперед у справі боротьби із цим небезпечним злочином. Розкриваючи проблеми тероризму у сучасному світі та Росії вчений аналізує його різноманітні прояви й наслідки, розкриває сутність терористичних дій та аналізує відповідні склади злочинів [2].

В Україні не так давно лише поодинокі праці присвячувались дослідженню злочинів, що тим чи іншим чином були пов'язані з кримінально-правовою характеристикою терористичної діяльності [3; 4; 5] і тільки останнім часом, стало зрозуміло, що терористичні загрози – це реалії сьогодення.

Необхідно вказати, що найбільш суттєвий внесок в розробку означеної проблеми було зроблено В. П. Ємельяновим [6; 7; 8; 9]. У своїх працях вчений розкриває поняття, сутність, зміст та ознаки тероризму та злочинів терористичного спрямування, класифікує склади злочинів за особливостями конструкції, а також формує ознаки за якими поняття «тероризм» відмежовується від понять «терор», «війна», «агресія», «геноцид», «диверсія», «бандитизм» тощо. Також ним розглядаються сучасні проблеми, що існують в Україні, та очікувані загрози.

Не можна оминути й дослідження проведені науковцями та практичними працівниками, зокрема, Ю. Б. Данильченком [10], В. Н. Кубальським [11], Б. Д. Леоновим [12]. Ці праці присвячені проблемам боротьби з тероризмом, розкривають основні тенденції розвитку й поширення тероризму, а також напрямки протидії терористичній діяльності.

Постановка завдання. Дослідити тероризм як суспільно небезпечне явище й висвітлити проблемні питання, пов'язані з призначенням покарання та його виконанням і відбуванням.

Виклад основного матеріалу. Тероризм відноситься до кола найбільш суспільно небезпечних та важкопрогнозованих соціально-політичних явищ, що останнім часом отримують широке розповсюдження в світі. За сучасних умов він набуває нових різноманітних форм і масштабності. Як було зазначено, терористичні загрози сіють ворожнечу, розбрат між державами та людьми, провокують ненависть, недовіру, паніку між соціальними, національними та конфесійними групами у суспільстві. Загалом тероризм представляє загрозу інтересам особи, суспільства, держави, політичній, військовій, економічній, екологічній та соціальній безпеці кожної країни. Значний вплив на розповсюдження тероризму здійснюють загострення міждержавних протиріч, що виникають на тлі економіко-політичних та соціальних конфліктів. Саме тому, осмислення його природи, сучасних форм прояву, а також проблем, пов'язаних

© Денисова Т. А., 2018

із запобіганням цьому явищу, стає невідкладним завданням для теорії й практики.

Треба відзначити, що злочини терористичного спрямування зазвичай пов'язують із поняттями «терор», «тероризм», «терористичний акт», «терористична діяльність». Як відомо, «терор» у перекладі з латинського (terror) визначається як «страх», «жах». С. І. Ожегов відмічав, що терор – це фізичне насильство, аж до фізичного знищення, по відношенню до політичних супротивників [13, с. 691]. Як вбачається, сьогоднішня терористична діяльність є набагато ширшою за обсягом, оскільки загрожує не тільки окремим політичним діячам, а державі та суспільству. Тому варто погодитися з авторами, які вважають, що терор у сучасному розумінні, це насильство державного масштабу, масове, постійне, відкрите. Його мета – це залякати протилежну сторону, змусити прийняти будь-які умови, продиктовані терористами [10; 11].

Тероризм сьогодні видозмінюється як за своїми цілями (стає багатоцільовим), так і за формами й методами. Він передбачає вплив не тільки політичний, а й посягає, як відмічалось, на національні, релігійні основи тощо. Сьогодні не можна називати тероризм лише політичним явищем. У більшому ступені – це кримінальний тероризм, де у повній мірі виявляються егоїстичні, амбіційні, нарцистичні, а також звичайні корисливі мотиви. Така діяльність характеризується не тільки проведенням терористичних актів, а й придбанням зброї та бойових припасів, підготовкою й навчанням терористів, організацією спеціальних терористичних груп або вербуванням одинаків, фінансуванням терористичної діяльності тощо.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити самостійні склади терористичних злочинів, а саме, ті склади, котрі містяться у статтях 258-258-5 КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за терористичний акт (ст. 258 КК), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК) та фінансування тероризму (ст. 258-5 КК). При цьому у складах злочинів, передбачених статтями 258-1, 258-2, 258-4 КК, містяться ознаки діянь, спрямованих на забезпечення та підтримку вчинення лише терористичного акту, тобто тероризму у вузькому розумінні, тоді як склади злочинів, що містяться у статтях 258-3 і 258-5 КК, охоплюють ознаки діянь, спрямованих на забезпечення та підтримку будь-якого терористичного діяння, тобто тероризму у найбільш широкому розумінні, що свідчить про певну недосконалість кримінального закону у цій частині.

Також можна визначити коло злочинів, що передбачають відповідальність за ті чи інші суспільно небезпечні діяння, які можуть як набувати терористичної спрямованості, так і не мати такої. Безумовно, серед цієї категорії треба віднести ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ», про що буде зазначено окремо.

Якщо переглянути санкції вказаних злочинів, то практично усі вони визначені покаранням позбав-

ленням волі на строк від п'яти до десяти (дванадцяти, п'ятнадцяти і вище) років. Практика призначення покарань не виходить за межі волі законодавця, а значить засуджені за ст.ст. 258-258-5 КК України відбуватимуть тривалі терміни покарання в місцях позбавлення волі.

Відповідно до отриманих даних статистичної звітності СБУ України з лютого 2014 р. до грудня 2017 р. слідчими СБУ розслідувалось (розслідується) 7767 злочинів, передбачених ст. 258 КК України, 3240 злочинів, передбачених ст. 258-3 КК України, та 478 злочинів, передбачених ст. 258-5 КК України. Лише у 2017 р. розпочато кримінальних проваджень: за ст. 258 КК України – 2579, за ст. 258-3 КК України – 587, ст. 258-5 КК України – 117. Нескладні арифметичні операції дозволяють стверджувати, що протягом 2014–2016 рр. слідчими підрозділами СБУ реєструвалося приблизно 1729 терактів щорічно (за усередненими розрахунками). Однак, засуджених за злочини терористичного спрямування в рази менш, ніж реєструється.

Слід вказати, що здійснене науковцями збирання експертних оцінок серед працівників Служби безпеки України засвідчило, що значна кількість кримінальних проваджень, які були розпочаті за ознаками вчинення терористичних актів (у тому числі незакінчених) у подальшому закривається у зв'язку з діями по обміну полоненими. Ще у певній, досить значній частині вказаних кримінальних проваджень відбувається перекваліфікація дій на підставі уточнення обставин вчинення злочину, а також у зв'язку із залученням затриманих за підозрою у вчиненні терактів осіб до негласного співробітництва на добровільних засадах. Варто підтримати тезу Ю. Б. Данильченка про те, що «Зрештою, слід визнати, що немає достатніх об'єктивних підстав для настільки різкої зміни рівня тероризму в Україні у 2016 та 2017 рр. порівняно з 2014 р., а надто з 2015 р. Протягом останніх двох років не відбувалося докорінних змін у структурі, змісті й інтенсивності відтворення основних детермінант тероризму в Україні, які проявляють себе, передусім, у сфері політичних відносин. Отже, варто усвідомлювати те, що наявну статистичну картину стану тероризму в нашій державі суттєво викривлено в бік завищення показників її рівня» [10, с. 75–80].

На жаль, за глобальністю інших питань зараз ми фактично забули, що тероризм у місцях позбавлення волі представляє серйозну загрозу суспільству. У багатьох випадках він схожий по своїй структурі, меті, завданням, формам прояву з терористичними організаціями світу. Не поглиблюючись до детального розбору складу злочину, передбаченого ст. 392 КК України, варто вказати, що ознаками об'єктивної сторони є наступні: тероризування, напад, організація з цією метою організованої групи, а також активна участь у такій групі. І хоча об'єкт вказаного злочину інший, ніж у злочинах проти громадської безпеки, дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (УВП) можуть стати передумовою для організації озброєної банди, створення злочинних організацій та вчинення терористичних актів. У «вмілих руках» лідерів терористичних структур, в УВП розкривається широке поле діяльності щодо вербування засуджених, нав'язу-

© Денисова Т. А., 2018

вання їм ідей терору, антиціннісних орієнтирів і т.ін. Тим паче, що у більшості засуджених привалюють меркантильні інтереси, в їх колі культ сили визнається домінуючим, а зростання масового невдоволення та розчарувань своїм соціальним і економічним становищем, пригніченість, тяжкість життя в неволі, можуть підштовхнути до застосування терористичних дій, що дозволить привернути увагу громадськості та вирішити певні проблеми.

Очевидно, що більшість загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів протидії тероризму, що мають на озброєнні інші держави можуть бути використані для протидії тероризму в Україні у будь-яких його проявах. Але, на відміну, скажімо, від США, у нашій країні у Міністерстві юстиції поки що немає єдиного органу, який збирав би й аналізував всю інформацію УВП про підозри у виникненні терористичних загроз. Більш того, в умовах ізоляції є унікальні можливості фізичного та психічного впливу на засуджених з метою схилити їх до вчинення терористичних актів, розпалити міжнаціональну, релігійну ворожнечу, а сучасний розвиток науки і техніки, розвинуте інформаційне поле, дають можливість вчинення різного роду дій у межах і за межами установ з метою залякування як засуджених, адміністрації установ виконання покарань, так і населення. Прояви насильства, жорстокості, помсти, вказують на те, що жертвами таких дій можуть стати навіть ті, хто не має відношення до виникнення конфлікту. Тому виникає низка нагальних питань, зокрема: Чи можна утримувати засуджених за злочини терористичного характеру з іншими? Як і яку профілактичну роботу з ними проводити? Чи потребують вони особливої охорони, нагляду, інших умов перебування? Ці та інші питання чекають свого розгляду.

Тероризм як явище потребує наукового та практичного осмислення – ця теза є цілком прийнятною, а її актуальність не викликає сумніву. Тому зрозуміло, що із збільшенням контингенту засуджених за вчинення терористичних актів, виникає питання й дослідження та інший науковий супровід превентивних заходів протистояння тероризму в УВП. Можливо ці питання слугуватимуть для подальших наукових пошуків дослідників.

Як показує проведений аналіз документів, що характеризують сучасний стан протидії терористичним загрозам, сьогодні в Україні недостатньою є координація дій правоохоронних органів, що суттєво знижує ефективність запобігання таким злочинам. На наше переконання, суттєва роль при плануванні і реалізації антитерористичних заходів повинна відводитись:

- перевірці технічного укріплення споруд, приміщень для зберігання зброї, бойових припасів, спеціальних засобів;

- надійності і стійкості роботи засобів охоронної сигналізації, пожежогасіння, блокуючих і замикаючих пристроїв;

- відпрацюванню знань, вмінь та навичок силових структур по сучасному виконанню завдань при нападах, недопущенню терористичних проявів та мінімізації тяжких наслідків тощо;

- відпрацюванню знань, вмінь та навичок серед населення щодо

заходів при повідомленнях про терористичні загрози;

- вдосконаленню взаємодії правоохоронних органів, СБУ та інших державних органів з метою запобігання терористичним актам на об'єктах підвищеної небезпеки, а також на транспортних засобах, в місцях культурно-спортивного призначення та відпочинку громадян;

- використанню сучасного досвіду іноземних держав протидії терористичним актам;

- науковому супроводу антитерористичних заходів, зокрема, за кримінально-правовими, кримінологічними, кримінально-процесуальними, оперативно-розшуковими та іншими напрямами;

- своєчасному плануванню системи заходів, орієнтованих на широкий спектр реально можливих ситуацій та відпрацюванню їх на конкретних об'єктах, що дозволить адекватно й ефективно протидіяти терористичній діяльності, а також мінімізувати негативні наслідки.

Висновки. Запропоновані підходи, на наш погляд, сприятимуть концентрації зусиль СБУ, правоохоронних та інших державних органів по прийняттю узгоджених і дієвих заходів поетапного запобігання діям терористичного характеру, привернуть увагу не тільки правоохоронців, а й широкого загалу громади до цієї проблеми, допоможуть знайти відповідне фінансування.

Як уявляється, протистояння терористичним проявам в УВП повинно здійснюватись цілеспрямовано за наступними напрямами:

Необхідно вживати профілактичні заходи щодо надійного перекриття каналів доступу в місця позбавлення волі заборонених предметів, а особливо канали доставки зброї, вибухівки, колюче-ріжучих предметів. Зокрема, достатньо надійним засобом запобігання терактам у виправних колоніях є використання постів технічної перевірки засуджених, огляду їх особистих речей. З метою недопущення проникнення на охоронювані об'єкти сторонніх осіб, а також осіб, які схильні до провокацій, заколотів тощо, робота таких постів повинна поєднуватися з посиленим пропускним режимом, ідентифікацією особи, перевіркою підозрілих осіб за відповідними обліками.

В якості негласних засобів і методів контролю доцільно застосовувати спостереження за територією розташування установи (як зовні, так і в самій установі). Необхідно виявляти не тільки підозрілі об'єкти, що можуть сприяти терористичній діяльності, а й підозрілу поведінку засуджених, персоналу та людей, які опиняються у районі розташування УВП. Так, наприклад, просторий одяг може приховувати наркотичні речовини, зброю, вибухівку.

Забезпечити наявність технічного оснащення у персоналу, який відповідає за дотримання режиму й безпеки в УВП. Таке оснащення добре відомо й ефективно для виявлення заборонених предметів: ручні й арочні металошукачі, рентгенотелевізійна апаратура, детектори парів вибухових речовин, індикатори іонізуючих випромінювань. Крім цього, велику допомогу можуть надати пристрої візуального спостереження: біноклі, прилади нічного бачення, відеозапису, тепловізори. Останні істотно розширюють можливості пошуку, особливо при недостатньому освітленні або поганих погодних умовах.

© Денисова Т. А., 2018

Необхідно постійно здійснювати комплекс запобіжних заходів в УВП, включаючи профілактику правопорушень та злочинів. Всі підрозділи УВП (охорони, психологічні, режимні, виховні та ін.) повинні працювати на випередження, тобто протистояти тероризму на стадії не тільки підготовки, а й замислу. У зв'язку з цим особлива увага повинна бути зосереджена на виявленні й обліку засуджених, схильних до розпалювання міжнаціональної, релігійної ворожнечі тощо, а також тих, які характеризуються агресивно-деструктивною поведінкою. Посилення гласного та негласного контролю за їх поведінкою повинно доповнюватись постійним психолого-педагогічним, соціальним та оперативно-режимним супроводом.

Треба відмітити, що сьогодні персонал УВП немає достатнього досвіду у протидії не тільки терористичним проявам, а й діям, що дезорганізують роботу УВП та злісній непокорі вимогам адміністрації. Як вбачається, необхідно у найближчий час організувати навчання та тренування персоналу, ознайомлення з особливостями правил поведінки співробітників в особливих умовах, вмінням протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Тероризм як явище потребує наукового та практичного осмислення – ця теза є цілком зрозумілою, а її актуальність не викликає сумніву. Тому зрозуміло, що дослідження й інший науковий супровід превентивних заходів протистояння тероризму повинен мати першочергове значення.

В цілому, необхідно констатувати, що довготривалий досвід протидії тероризму показує, що немає і не може бути будь-якої панацеї надійного захисту від цього зла. Тільки продуманий продуктивний комплекс загальнодержавних заходів загальної та спеціальної профілактики може принести позитивні результати.

Список використаних джерел

1. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом. Отв. ред. И. С. Власов. Москва : «Городец-издат», 2002. 144 с.

2. Антонян Ю. М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва: Изд-во «Щит-М». 1998. 306 с.

3. Іванов Ю. А. Міжнародно-правове регулювання боротьби з тероризмом у сучасних умовах [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 173 с.

4. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній, насильницькій злочинності в Україні : Монографія. Харків : Диса Плюс, 2013. 650 с.

5. Робак В. А. Бандитизм і тероризм (кримінально-правовий аналіз). *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених*. Сімферополь, 2004. Вип. 5. С. 46–51.

6. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 291 с.

7. Емельянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности. Харьков : Рубикон, 1997. 176 с.

8. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления. Харьков : Право, 1999. 272 с.

9. Уголовно-правовое противодействие терроризму [В. П. Емельянов, М. Н. Иманлы, И. Н. Рыжов]. Харьков : Право, 2014. 87 с.

10. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: монографія. Харків: Золота миля, 2018. 478 с.

11. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : дис. … канд. юрид. Наук : 12.00.08. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007 199 с.

12. Леонов Б. Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект : монографія. Київ : Видавшичий дім «АртЕк», 2015. 435 с.

13. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 20-е изд., стереотип. Москва : Рус. яз., 1989. 750 с.

14. Ganor B. Defining Terrorism: Is one Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter? *Police Practice & Research. An International Journal*. 2002. Vol. 3. № 4. P. 294–295.

15. Психология и психопатология терроризма. Гуманитарные стратегии антитеррора. Сборник статей под ред. проф. М. М. Решетникова. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа. 2004. 352 с.

T. Denysova,
Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Assistant of the Rector of the Academy of the State Penitentiary Service on the Scientific and Methodological Work

TERRORISM IN UKRAINE: PROBLEMS OF SENTENCING, ITS EXECUTION AND SERVING

The article analyzes the current state of terrorist threats arising in a globalized society. The essence and nature of terrorism is revealed. A brief analysis of publications devoted to the problems of countering terrorist activities is provided.

Based on the study of the practice of sentencing for the commission of terrorist acts, the creation of terrorist organizations or other, not provided for by law, militias and armed groups, financing of terrorism, riots, group violations of public order, etc., the main problematic issues related to sentencing.

It is indicated that terrorism in places of deprivation of liberty constitutes a serious threat to society. In many cases, it is similar in its structure, goals, objectives, forms of manifestation with the terrorist organizations of the world. Moreover, in isolation, there are unique opportunities for physical and mental impact on convicts with the goal of persuading them to commit terrorist acts, ignite interethnic, religious enmity, and the modern development of science and technology, the developed information field, make it possible to perform various kinds of actions within and outside the institutions in order to intimidate both convicts, the administration of the UIN, and the population. The manifestations of violence, cruelty, revenge, indicate that even those who are not related to the emergence of a conflict can become victims of such actions.

© Денисова Т. А., 2018

The experience of countering terrorism shows that there can be no reliable protection against such unlawful acts. It is indicated that only a joint, comprehensive set of nationwide measures of general and special prevention can minimize terrorist threats.

The proposed measures to minimize terrorist threats in places of detention. Among them are the following: overlapping of access channels of prohibited items, especially channels for the delivery of weapons, explosives, piercing-cutting objects; use of unspoken methods of work incl. agent network; providing technical equipment to personnel responsible for compliance with the regime and safety; the implementation of a set of other measures in penitentiary institutions, including the prevention of offenses and crimes.

Keywords: *terrorism, terrorist actions, terrorist act, crime, punishment, convicts, personnel.*

Надійшла до редакції 12.11.2018

УДК 343.2

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та процесу Національного університету
«Львівська політехніка»
Годлевська-Коновалова А. В.,
аспірант Класичного приватного
університету

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ

У статті, на підставі аналізу змісту наукових джерел, а також практики застосування норм чинного Кримінального кодексу України, наведено аргументацію, яка ґрунтується на запереченні необхідності прийняття найближчим часом у нашій державі нового Кодексу.

Ключові слова: *кодекс, норма права, інститути права, міжнародне право, правозастосовна практика, концепція, доктрина.*

В статье, на основании анализа научных источников, а также практики применения норм действующего Уголовного кодекса Украины, приведена аргументация, которая базируется на отрицании необходимости принятия в ближайшее время нового Кодекса.

Ключевые слова: *кодекс, норма права, институты права, международное право, правоприменительная практика, концепция, доктрина.*

Постановка проблеми. Як свідчать результати вивчення наукової літератури, в Україні останнім часом дедалі більше дискутується питання щодо розроблення на доктринальному рівні Концепції та прийняття в майбутньому нового Кримінального кодексу (КК) України [1, с. 326–329]. Поряд з цим, існують й інші підходи з цього приводу, а саме стосовно активізації зусиль з удосконалення норм чинного КК України [2, с. 106–109]. Зокрема, деякі науковці переконані, що одним з можливих шляхів є використання сучасних інформаційних технологій для збирання, класифікації, постійної актуалізації надвеликих обсягів інформації, надання фахівцям широкого доступу до накопичуваних державою даних про кримінально-правове регулювання – повноцінне використання технологій BIG DATA [3, с. 99]. Інші автори акцентують увагу на тому, що ситуація, яка склалася сьогодні у сфері новелізації законодавства України про кримінальну відповідальність, викликає занепокоєння. Зокрема, в останніх законопроектах щодо внесення змін до чинного КК України простежується прагнення розв'язати засобами кримінального права «болючі» проблеми сучасного українського суспільства [4, с. 77].

© Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В., 2018

Постановка завдання. Таким чином, слід визнати, що на сьогодні склалося щонайменше два підходи стосовно чинного КК України [5], які й стали предметом дослідження в цій науковій статті та визначили її головне завдання – підтримати чи заперечити одну із зазначених сторін.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення наукових джерел засвідчує, що досить активно питаннями вдосконалення чинного нині КК України, а також розроблення Концепції нового такого Кодексу займаються такі вчені, як О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. С. Богатирьова, П. С. Берзін, Р. В. Вереша, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, Т. А. Денисова, В. М. Дьомін, В. П. Євдокімов, О. О. Житний, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, О. О. Книженко, О. М. Костенко, В. М. Куц, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, М. І. Панов, Є. О. Письменний, О. П. Рябчинська, А. В. Савенко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, О. Г. Фролова, П. В. Хряпіневський, В. І. Шакун та ін.

Саме роботи зазначених науковців і склали методологічне підґрунтя для написання цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Вивчення рекомендацій Міжнародної науково-практичної конференції «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (Харків, 18–19 жовтня 2018 року) [1], а також змісту деяких пропозицій щодо майбутнього КК України, дає підстави зробити наступні висновки:

1. У всіх цивілізованих країнах світу (Франції, ФРН, Швеції, Японії та ін.) існують кримінальні кодекси, які мають багатовікову практику і відображають історичні традиції та принципи їх застосування. Такий підхід дозволяє досить ефективно вести боротьбу зі злочинністю з урахуванням соціально-економічних, політичних та інших змін, які відбуваються в цих країнах [6].

Ураховуючи зазначене та нетривалий в історичному контексті період дії на території України КК 2001 року, варто визнати недоцільним прийняття нової редакції кодексу в сучасних умовах низького рівня правової свідомості та культури населення, незадовільної виконавської дисципліни правоохоронних органів з питань розслідування злочинів, надмірної завантаженості справами про кримінальні правопорушення судів усіх інстанцій та ін. [7, с. 38]. До того ж, не вирішивши зазначені та інші проблеми, не можна створювати ще одну, а саме: скасувати «старий» закон, прийнявши інший, позаяк зміст її полягає в тому, що закони не діють та є малоефективними через відсутність дієвого правового механізму їх реалізації в нашій державі, зокрема, і з питань кримінально-правового регулювання суспільних відносин [8, с. 5–6].

2. Поспішність, безсистемність та популізм у реформуванні тих чи інших сфер суспільної діяльності в Україні завжди, як свідчить практика, приводить до зворотних результатів [9, с. 39–40]. Прикладом такого приведення норм вітчизняного законодавства у відповідність до вимог міжнародного права, а по суті – «мавпування» світового досвіду, є, зокрема, реформування сфери виконання покарань України, яке розпочалося у травні 2016 року [10], триває досі [11] та має просто катастрофічні

наслідки: фактично зруйновані правові засади виконання (відбування) покарань шляхом розширення прав засуджених та незабезпечення їх реалізації за рахунок державного бюджету; у кримінально-виконавчій системі вочевидь є кадровий «голод»; фактично безконтрольною залишається ця система з боку громадськості, позаяк досі спеціального закону з цих питань в Україні не прийнято [12. с. 215–216], хоча б на зразок Закону України «Про Національну поліцію» [13].

Такими ж «результативними» виявилися реформи освіти, медицини та інших сфер суспільної діяльності в Україні, що важливо враховувати при розробленні нової редакції КК України.

3. Великим «уроком» для всіх правознавців стало прийняття у 2012 році нового КПК України [14], який, по суті, «підім'яв» норми матеріального права, увівши низку інститутів права, що суперечили, зокрема, КК України. Так, до 2018 року (коли були прийняті доповнення до КК) [15] у КК України було відсутнє поняття «кримінальне правопорушення», закріплене в КПК України. А це, виходячи зі змісту ст. 3 КК (щодо заборони аналогії Закону), означає, що з 2001 по 2018 рік в Україні засуджували винних у вчиненні злочинів осіб незаконно, позаяк згідно з логікою КПК України вони вчиняли не злочин, поняття якого закріплене в ст. 11 КК України, а кримінальне правопорушення, поняття якого в КК України до 2018 року не було. Отже, вийшла парадоксальна та алогічна річ: карали за те, чого не було в КК України, тобто порушували загальновизнаний у світі принцип: немає злочину – немає покарання.

Ось так законодавчий волюнтаризм та науковий популізм тих авторів, які «освячували» цей процес і давали юридичну оцінку проекту КПК України, що виносився на обговорення у Верховну Раду України, створив перший видимий прецедент правового нігілізму в нашій державі, коли норми процесуального права стали пріоритетними відносно норм кримінального права, що є неприпустимим підходом при формуванні чи реформуванні тих чи інших сфер суспільної діяльності [16, с. 180–181].

4. Незважаючи на те, що до прийняття КК України 2001 року в «обігу» наукових та практичних дискусій перебувало щонайменше три його проекти, у чинному КК України є низка положень, які мають суперечливий характер і потребують удосконалення. Зокрема, безглуздим є наведення в ст. 45 КК України (розділ IX Загальної частини) поняття корупційних злочинів. Логічно здійснити їх тлумачення в розділі III «Злочин, його види та стадії» Загальної частини. Незрозумілим у зв'язку з цим є і порушення конституційного принципу рівності винних осіб перед законом (ст. 24 Конституції України), а саме: особи, які вчинили корупційні злочини, не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, а також суттєво обмежені у праві на звільнення від покарання та його відбування (ст. 74–87 КК України).

Нелогічними, з огляду на положення ст. 26 КК України «Поняття співучасті», є форми співучасті, що визначені в ст. 28 КК: у першому випадку йдеться про «суб'єктів злочину», а в другому – уже про «групу осіб», які є різними за своєю правовою природою, що також є неприпу-

© Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В., 2018

стимим у зв'язку з вимогами, які ставляться до понятійного апарату кримінального права [17].

Є й інші недоречності в чинному КК України, які вкотре підтверджують народну мудрість: «Хто спішить, той народ смішить!». Тобто сьогодні більш актуальним є питання вдосконалення чинного КК України та прийняття його нової редакції з дотриманням при цьому принципів нормотворчості (системності, зокрема) [16, с. 212–214].

5. Щодо питань, які стосуються проекту Концепції нового КК України [1], то на них можна дати такі відповіді:

1) у більшості країн світу прийняті та діють як єдиний систематизований акт кримінальні кодекси [18], а тому робити Україну винятком неправильно та нелогічно – не слід у цьому разі робити з нашої країни і державу «третього сорту»;

2) у науці кримінального права розроблені принципи даної галузі права [19], а тому їх слід закріпити в Загальній частині КК (за прикладом КПК, ст. 7–10). Щодо принципів побудови нового КК, то вони викладені вище – у пунктах 1–4 цих пропозицій: лише за умови їх реалізації можна говорити про створення нового якісного правового «продукту»;

3) у зарубіжній законодавчій практиці пріоритетним є підхід розділення в окремих нормативно-правових актах норм матеріального та процесуального права [20]. Виходячи з великої кількості закріплених у КК України складів злочинів та принципів індивідуалізації кримінальної відповідальності, навряд чи буде доцільним створювати будь-які новели з означених питань.

Щодо кола джерел кримінального права, то в цьому випадку має йтися про їх дуалізм, виходячи з того, що Україна взяла напрям євроінтеграції [21];

4) скасувавши у 2018 році ст. 11 КК – «Поняття злочину» та, натомість, ввівши замість неї «Поняття кримінального правопорушення» [15], логічно, крім іншого, було б змінити зміст ст. 2 КК – «Підстави кримінальної відповідальності», доповнивши його цим словосполученням як системоутворювальною ознакою, що визначає зміст цих підстав. Щодо спеціалізації судів, то це просто «роздерибанення» державного бюджету – і не більше, а також збільшення його дефіциту у зв'язку з тим, що при спеціалізації судів кількість суддів, судів та їх «вертикалей» (апеляцій, касацій тощо), включаючи апарат судів, збільшується в декілька разів, а тому такий підхід в Україні лише збільшить кількість витрат, але не покращить якість правосуддя;

5) для того, щоб увести кримінальну відповідальність юридичних осіб в Україні, слід змінити ч. 2 ст. 61 Конституції України (скасувати індивідуальний характер юридичної відповідальності) та ст. 8 Основного закону (змінити відповідність та ієрархію правових норм). До того ж, ураховуючи низький рівень заробітної плати в Україні та високий рівень безробіття, а також фактично «нульову» рентабельність діяльності юридичних осіб, прийняття закону про їх кримінальну відповідальність призведе до економічного колапсу в Україні, позаяк норми КПК України передбачають такі ж засоби процесуального примусу до юридичних осіб, як і до фізичних осіб;

6) звичайно, що серед визначених у ст. 51 КК України видів покарань відсутня низка тих, що є альтернативними до позбавлення волі, які апробовані в зарубіжній юридичній практиці (наприклад, довічне позбавлення права займатися певним видом діяльності – виготовленням продуктів харчування, медичною діяльністю та ін.), а також ті, які суперечать нормам Загальної частини КК України. Так, арешт застосовується до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 12 КК), а умови його виконання (відбування) є значно суворішими, ніж щодо осіб, позбавлених волі. Анахронізмом у цій системі є покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, оскільки воно містить подвійну юридичну відповідальність і порушує таким чином вимоги ст. 61 Конституції України. Потребує також удосконалення зміст такого покарання, як обмеження волі, позаяк воно порушує принцип рівності засуджених перед законом, а саме: засуджені до позбавлення волі утримуються за рахунок держбюджету, а до обмеження волі – за власний рахунок; після шести місяців перебування у виправному центрі за його межами мають право проживати лише ті засуджені, які мають сім'ю, та ін. (ст. 59, 60 КВК України);

7) виходячи з існуючої юридичної практики, варто в Загальній частині КК України закріпити окремий розділ – «Інші заходи кримінально-правового характеру», систематизувавши в ньому всі норми КК України, які стосуються цього питання (примусові заходи виховного та медичного характеру; звільнення від кримінальної відповідальності тощо);

8) кваліфікація кримінальних правопорушень має бути прописана не в КК України, а в КПК України, оскільки вона стосується не змісту правової норми, а процедури її застосування, тобто ця діяльність має суто процесуальний характер [23];

9) усі принципи, що вироблені в науці кримінального права, мають бути закріплені в Загальній частині КК України – це аксіома для матеріального права: не можна визначати злочинність та караність діяння, не користуючись чітко встановленими в законі принципами [24, с. 611–664];

10) загальні положення та окремі підстави звільнення від покарання і його заміни варто чіткіше викласти в КПК України, узявши за основу норми КК України (розділ XII Загальної частини) та КВК України (розділ V Особливої частини);

11) система та структура чинного КК України є логічною, а тому має бути незмінною.

Щодо окремого структурного елемента з тлумачення термінів, то він має бути розміщений у КПК України – це процедурне питання. При цьому практика тлумачення, застосована в нормах чинного КК України (ст. 45, 185, 289 та ін.), має бути збережена і в новому КК;

12) позиція щодо основних принципів і правил криміналізації та пеналізації кримінальних правопорушень [25] є обґрунтованою та має бути відображена в Загальній частині КК України.

Висновки. Таким чином, результати цього дослідження дають підстави констатувати, що питання видозміни чинного КК України є не простими, як, власне, підготовка нового кодексу, позаяк для цього варто вирішити низку актуальних проблем

© Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В., 2018

та дотримуватися виведених у науці та апробованих на практиці принципів нормотворчості, з урахуванням при цьому позитивного зарубіжного досвіду з означених питань. Звичайно, що в цій науковій статті викладено окремий погляд на механізм вирішення наявної проблематики, який, з одного боку, кореспондується з відповідними підходами, що склалися на доктринальному рівні, а з іншого боку, викладені в ній положення, без сумніву, мають дискусійний характер.

Список використаних джерел

1. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали конференції (м. Харків, 18–19 жовтня 2018 року). Харків : Нац. юрид. університет імені Ярослава Мудрого, 2018. С. 326–329.

2. Книженко О. О. Щодо якості закону про кримінальну відповідальність як однієї з умов забезпечення реалізації прав людини і основоположних свобод. *Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : збір. матеріалів VI Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 25 жовтня 2018 року). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, ФОП Кандиба Т. П., 2018. С. 106–109.

3. Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання та нові технології персоналізації відповідальності. *Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : Збір. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 жовтня 2018 року). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, ФОП Кандиба Т. П., 2018. С. 97–101.

4. Барабаш Т. М., Левицька Л. В. Якість кримінального закону України як показник ефективності протидії злочинності: теорія та практика: матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ: Нац. акад. прокур. України, 2018. С. 76–78.

5. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві : монографія /за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса : Юридична література, 2012. 424 с.

6. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків: Одіссей, 2013. 376 с.

7. Костенко О. М. Концепція «Антикримінальних лещат» – доктринальна основа для забезпечення правопорядку в Україні. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2018. С. 35–38.

8. Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2015. 48 с.

9. Ярмиш О. Н. Про антикорупційний потенціал українського суспільства. *Протидія злочинності: теорія та практика :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2018. С. 39–40.

10. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 348. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. Ст. 1620.

11. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-

P URL: https://законодавство.com/ministriv-kabineta-rozporyadjennya/rozporyadjennya-vid-veresnya-2017-654-pro-2017-51111.html.

12. Скоков С. І. Кримінально-виконавча система України: складний шлях реформування (ретроспективний огляд). *Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : Збір. матеріалів VI Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 25 жовтня 2018 року). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, ФОП Кандиба Т. П., 2018. С. 212–218.

13. Про національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40/41. С. 379.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. С. 88.

15. Про внесення змін і доповнень у Кримінальний кодекс України (останні зміни у 2018 році / Відомості Верховної Ради України 1992 р. № 39. Ст. 570.

16. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

17. Панов М. І. Понятійний апарат кримінального права та його науково-практичне значення. *Право України*. 2018. № 4. С. 205–222.

18. Дудоров О. Взаємодія міжнародного Кримінального права та внутрішнього кримінального права на прикладі України: загальні засади. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 4. С. 44–48.

19. Грищук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посібник. Львів : ДУВС, 2009. 112 с.

20. Лиховіт С. Я. Праворозуміння як основа законотворчого процесу. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2018. С. 245–249.

21. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. С. 367.

22. Свірін О. Ф. Проблеми «процесуальних диверсій» у кримінальному судочинстві та шляхи запобігання їм. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 жовтня 2018 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2018. С. 369–372.

23. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. Посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

24. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2013. 768 с.

25. Кропачёв Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система. Санкт-Петербург : СПб гос. ун-т, 1999. 262 с.

© Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В., 2018

O. Kolb,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University
A. Godlewska-Konovalova,
Postgraduate Student of the Classic Private University

ABOUT THE NEED TO ADOPT THE NEW CRIMINAL CODE IN UKRAINE

The article analyzes the content of the scientific sources and the practice of applying the norms of the current Criminal Code of Ukraine. It provides an argument based on the denial of the need to adopt the new Code in our country in the near future.

The results of our research give grounds to say that the issues of modification of the current Criminal Code of Ukraine are not simple. In fact, for preparing the draft Code it is necessary to take into account the corresponding positive foreign experience, while solving a number of actual problems and following the lawmaking principles, which are have been tested by the science and practice.

As in 2018 the article 11 «Concept of the crime» of the Criminal Code of Ukraine was substituted by the article «Concept of the criminal offense», it would be logical to make the corresponding changes in the article 2 «Grounds of the criminal liability» of the Criminal Code of Ukraine, introducing this phrase as a system-forming feature that defines the content of these grounds. At present we do not consider it appropriate to enshrine at the legislative level the criminal liability of legal entities in Ukraine.

In the new Criminal Code it would be appropriate to consolidate some types of punishment, which are alternative to the deprivation of liberty and are tested by the foreign legal practice (e.g. life imprisonment for the right to engage in certain activities).

The scientific article outlines the view on the mechanism of solving the actual problems. On one hand, it corresponds to the relevant approaches, which have been developed at the doctrinal level. On another hand, it contains the provisions, which are controversial and debatable.

Keywords: *code, norm of law, law institutes, international law, law enforcement practice, concept, doctrine.*

Надійшла до редакції 16.11.2018

УДК 343.81

Крикушенко О. Г.,
кандидат юридичних наук,
начальник Адміністрації Державної
кримінально-виконавчої служби України,
генерал-майор внутрішньої служби

ОСОБА ЗАСУДЖЕНОГО ТА ДЕФОРМАЦІЯ ЇЇ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК В УМОВАХ ІЗОЛЯЦІЇ ВІД СУСПІЛЬСТВА

Висвітлюються питання впливу покарання на засуджених, які знаходяться в умовах несвободи. Обговорюються проблеми, пов'язані із визначенням та характеристикою особи злочинця та особи засудженого. Указуються зміни, які відбуваються в особистості в умовах ізоляції від суспільства, особливо на значний строк позбавлення волі. Надаються рекомендації щодо врахування кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристик при здійсненні карально-виправного впливу на засуджених залежно від виду злочину та строку покарання.

Ключові слова: *засуджений, покарання, позбавлення волі, карально-виправний вплив, кримінально-виконавча характеристика.*

Освещаются вопросы влияния наказания на осужденных, находящихся в условиях несвободы. Обсуждаются проблемы, связанные с определением и характеристикой личности преступника и личности осужденного. Указываются изменения, происходящие в личности в условиях изоляции от общества, особенно на значительный срок лишения свободы. Наводятся рекомендации по учету уголовно-правовой и уголовно-исполнительной характеристик при осуществлении карательно-исправительного воздействия на осужденных, в зависимости от вида преступления и срока наказания.

Ключевые слова: *осужденный, наказание, лишение свободы, карательно-исправительное воздействие, уголовно-исполнительная характеристика.*

Постановка проблеми. Вивчення причин посилення соціальної напруженості в суспільстві показує, що злочинність сьогодні стає реальною силою, яка здатна блокувати економічні й демократичні перетворення в Україні, призвести до ескалації насильства та нестабільності. Оперативна обстановка в місцях позбавлення волі також залишається складною, незважаючи на зменшення чисельності спецконтингенту. Треба констатувати, що в умовах несвободи погіршився криміногенний склад засуджених. Разом з тим після звільнення певна частина колишніх засуджених не тільки не виправляється, а й набуває певних негативних навичок і готова до подальшої злочинної діяльності. За таких

© Крикушенко О. Г., 2018

умов однією з центральних проблем при призначенні та виконанні покарання, що має теоретичне і практичне значення, є вивчення не лише основних рис і властивостей покарання, а і його впливу на засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особи злочинця та засудженого в історії існування людства й до сьогодення присвячено чимало досліджень філософів, антропологів, медиків, психологів, психіатрів, юристів, соціологів, а саме Ю. Антоняна, Г. Аванесова, О. Бандурки, В. Батиргарєєвої, І. Бентама, М. Гернета, Б. Головкіна, В. Голіни, І. Даньшина, С. Денисова, Т. Денисової, А. Долгової, О. Джужи, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, О. Колба, В. Кудрявцева, Н. Кузнєцової, Й. Ланге, О. Литвинова, Ч. Ломброзо, Р. Мертона, О. Міхліна, С. Познишева, М. Стручкова, М. Таганцева, Г. Тарда, С. Тарарухіна, І. Туркевич, А. Тузова, І. Фойницького, З. Фрейда, І. Шмарова, К. Юнга та ін. У підручниках кримінології особа злочинця вивчається як у Загальній частині, так і окремими розділами (наприклад, особа неповнолітнього та молоді, жіноча злочинність, особа засудженого як об'єкт кримінологічного дослідження, групова злочинність та ін.). Не вдаючись до детального, поглибленого висвітлення загальних властивостей особи, її психології, ми лише зазначимо загальновизнане її поняття та зосередимо увагу на особистісних змінах, що відбуваються після засудження особи та призначення їй покарання.

Постановка завдання. Охарактеризувати особливості та зміни, що відбуваються в особистості в умовах ізоляції від суспільства, при призначенні покарання у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Достатньо розвинуті теорії про особу, її сутність та основні властивості висувалися ще за античних часів Аристотелем, Платоном, Сократом. У період Ренесансу багатогранність особи осмислювалася з позицій її позитивних та негативних рис, здійснювалися спроби відійти від поняття божественності і розглянути сутність особи у взаємодії із соціальними умовами. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. стали з'являтися роботи, які тим чи іншим чином описували особу злочинця. Так, І. Бентам одним з перших спробував розробити ідеальну модель злочинця та вказати на механізм формування емоційної сфери криміногенної особи. У XIX–XX ст. особа розглядалася у співвідношенні біологічного, соціального та психології. Загальновідомі теорії Ч. Ломброзо, З. Фрейда та ін.

Свого часу М. С. Таганцев вважав, що при призначенні покарання слід ураховувати відомості про винну особу, а також її ставлення до поняття покарання, яке є відмінним ніж у держави та суспільства. Так, він підкреслював, що в теорії кримінального права існує усталене розуміння покарання як правового наслідку злочину. Але поняття покарання є двоаспектним: з точки зору злочинця покарання є наслідком того, що вчинено ним, а з точки зору держави – це захід примусу, що призначається за вчинення винним протиправного діяння [1, с. 5].

У наш час, аналіз та зівставлення визначень особи, на нашу думку, найбільш детально представив А. П. Закалюк, який пропонує розподілити поняття особи на кілька основних груп в залежності від того, як співвідносяться поняття «особис-

тість» і «людина» (наприклад, для першої групи визначень характерно розуміння особи як цільної конкретної людини, для другої – обов'язковими є лише комплекс соціальних якостей людини, у третій – особа пов'язується з відповідними функціональними проявами людини як носія свідомості та ін.) [2, с. 112–115]. Крім того, поняття «особи» слід уживати на різних рівнях, а саме загальному, груповому та індивідуальному [3, с. 23–25, 27–30].

У свою чергу, як зазначає І. М. Даньшин, особистість злочинця – це сукупність істотних і стійких суспільних ознак та соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину або злочинів, надають його вчинку характеру суспільної небезпеки, а винній особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [4, с. 107]. Закономірно, що підвищена соціальна небезпека злочинів відбивається на призначенні особі суворого покарання у виді позбавлення волі на тривалі терміни. Суспільство таким чином захищає себе шляхом застосування суворих кримінально-правових санкцій стосовно особи, яка вчинила злочин.

Найбільш стисло поняття особи злочинця сформовано В. Ф. Пирожковим, під яким він розуміє осудну людину, яка досягла віку кримінальної відповідальності і вчинила суспільно небезпечне, кримінально каране діяння, що заборонено кримінальним законом [5, с. 17].

Виявлені й описані науковцями ознаки дозволяють дати загальне визначення особи. Так, більшість авторів під поняттям особи розуміє соціальну складову людини, суб'єкт соціокультурного життя, якому притаманні сукупність якостей, рис, що не успадковуються генетично, а формуються завдяки соціалізації людини в суспільстві й саморозкриваються в контекстах соціальних відносин, спілкуванні та предметній діяльності.

Ученими неодноразово порушувалися питання про наявність відмінностей, особливих якостей, специфічних рис, які б відрізняли злочинця від правослухняної особи. Цілком зрозумілим, на перший погляд, видається найбільш поширене твердження, що особа злочинця характеризується колом спільних рис та ознак, які притаманні лише тим, хто вчинив злочин. Проте таке визначення викликає цілком слушні зауваження. Ми підтримуємо думку А. Ф. Зелінського, який заперечував проти формули: «особа злочинця – це особа людини, яка вчинила злочин» [6, с. 21–24]. Справді, особа злочинця являє собою відхилення від певного загальновизнаного стандарту. Але лише аналіз соціальних умов, структури суспільних відносин, форми поведінки допомагає розкрити як загальні риси, так і типові особливості особи, у тому числі і злочинця.

Отже, як слушно визначають науковці, особа злочинця з її особистісними характеристиками, «була й буде однією з центральних проблем наук кримінально-правового циклу: кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, адже саме людина є рушійною силою, «діячем» у злочинному посяганні» [7, с. 79].

Одночасно, з позиції особистісного підходу, особа, яка вчинила зло-

© Крикушенко О. Г., 2018

чин, визнана в ньому винною, пройшла етапи викриття злочину, слідства і розгляду справи в суді, після винесеного обвинувального вироку стає засудженим, тобто, як правильно зазначає І. В. Шмаров, представляє специфічну соціальну групу громадян [8, с. 24]. Таким чином, ми наблизилися до понять «особа злочинця» та «особа засудженого».

Зазвичай у юридичній літературі загального значення, між поняттями «особа злочинця» та «особа засудженого» ставиться умовний знак рівності. Справді, адже аналогічний знак можна ставити й між загальними характеристиками особи злочинця й іншої особи (наприклад, вікові, розумові характеристики, властивості темпераменту, медичні показники тощо). Однак фахівці встановили певні відмінності між порушником закону та правослухняною особою. До того ж нам відомі окремі класифікації поведінки особи з відхиленнями та типологія злочинців. Так само можна вказати, що поняття «особа злочинця» та «особа засудженого» близькі, але не тотожні.

Кримінологічні дослідження особи злочинця більш фундаментальні, але вони не охоплюють проблем, пов'язаних з кримінально-виконавчою характеристикою особи після винесення покарання, а також з карально-виправним впливом. Треба вказати, що навіть самі засуджені не вважають себе злочинцями, на відміну від тих, хто ще не поніс покарання, вони самі зазначають свій статус – засуджені [9, с. 9].

Як відомо, кримінальне покарання пов'язується з позбавленням чи обмеженням засудженого у певних духовних, матеріальних та фізичних благах. Кожен вид покарання є заходом примусу і певною мірою має каральний зміст, який полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Це може виявлятися в обмеженні пересування і спілкування з іншими членами суспільства (при позбавленні волі), права обирати трудову діяльність на свій розсуд (при позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), у матеріальних обмеженнях (при виправних роботах, штрафі, конфіскації майна) тощо. Саме це повинно викликати в засудженого певні негативні та позитивні переживання і стимулювати моральне оновлення. Переживання, спричинені кримінальним покаранням, певним чином повинні також спонукати засудженого усвідомити свою провину та відповідальність перед суспільством і державою.

Як слушно зазначив В. Г. Павлов, у процесі виконання і відбування покарання між державою, в особі персоналу виправних колоній, та засудженими виникають специфічні правовідносини [10, с. 98]. Розкриваючи обсяг відносин, які настають, О. С. Міхлін зазначає, що засуджений виключається з певного кола відносин, а інші відносини докорінним чином змінюються. Водночас, виникають деякі нові суспільні відносини, учасником яких він стає [11, с. 60]. Зокрема, засуджений не має права порушувати кримінально-правові та кримінально-виконавчі заборони, йому необхідно дотримуватись прав та обов'язків, встановлених нормативними актами кримінально-виконавчої служби. Досягнення позитивних результатів, а саме правослухняна поведінка, осуд вчинення злочину, соціальна адаптація і життя без правопорушень – усе це є голов-

ним підсумком карально-виправного впливу й укладається у кримінально-виконавчу характеристику засудженого.

Як відомо, елементи кримінально-виконавчої характеристики, крім соціально-демографічних ознак і кримінально-правової характеристики, включають відношення засудженого до вимог режиму відбування покарання, праці, виховної роботи, освітньої діяльності тощо.

Так, особа засудженого вивчається з позицій кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчої педагогіки та кримінально-виконавчої психології. Так, з позиції кримінально-виконавчого права досліджуються питання правового становища засуджених, умови відбування ним покарання, необхідність і порядок застосування карально-виховного впливу. Кримінально-виконавча педагогіка дозволяє виявити закономірності виховного впливу, суттєві зміни особи, позитивний та негативний вплив покарання. Кримінально-виконавча психологія допомагає пізнати закономірності та механізми психічної діяльності засуджених, їх психологічні та соціальні характеристики, мікро- та макросередовище і його вплив на формування психології людини, що є важливим для виправлення особи. Крім того, психіатричне обстеження дає змогу встановити наявність психічних аномалій, а також вирішити питання про подальше відбування покарання. Усе зазначене дає можливість ухвалювати рішення про те, які засоби карально-виховного впливу на засуджених і якою мірою повинні застосовуватися, і тим самим удосконалювати виховну функцію покарання.

Як свідчить практика, найбільш показово виявляється дія покарання на особу засудженого при застосуванні позбавлення волі. Зокрема, повно досліджується позитивний та деформаційний вплив покарання під час збирання й обробки інформації про засудженого: соціально-демографічна та кримінально-правова характеристика, інформація про особу до її засудження, виконання нею соціальних функцій та ін. Згодом її об'єднують з кримінально-виконавчою характеристикою (доповнюється, поглиблюється).

Сьогодні в Державній кримінально-виконавчій службі спостерігаються значні позитивні зрушення, що позначаються, у тому числі, на особі засудженого. Так, останні роки стали переломними для української пенітенціарної системи, адже вдалося розпочати ті реформи, які повністю змінять застарілі підходи та забезпечать формування нової гуманної тюремної системи європейського рівня. Системи, яка дасть можливість засудженому повернутися до соціальнокорисного життя, а не знищуватиме людину.

Справді, не можна не враховувати те, що кримінальне покарання викликає у засуджених відчай, образу, невдоволення. З урахуванням особливого правового становища засуджених, вони позбавляються певних благ, обмежуються матеріальні та духовні потреби особи (пересування територією та вільний час суворо регламентуються, їжа видається в певний час і за визначеними нормами, обмежено задоволення статевих потреб. Також засуджений обмежений у можливості проявляти безпосередню турботу про сім'ю,

© Крикушенко О. Г., 2018

виховувати дітей, не може вільно обирати роботу тощо).

Соціальна ізоляція, обмеження кола потреб, правообмеження, суворе дотримання регламенту пригнічує особу, суттєво впливає на її свідомість та волю, може викликати сильні психічні стреси та привести до невідворотних деформаційних процесів.

Характерно, що засуджені (і вперше, і неодноразово) однаково не сприймають адекватно справедливість винесеного вироку в частині призначеного покарання. Якщо провину в учиненому визнає переважна більшість засуджених, то невдоволені призначеним покаранням (видом та строком) – понад 65 % від загальної кількості обстежених нами. Несправедливість покарання засудженими обґрунтовується різними доводами: тяжкими економічними умовами, соціальними негараздами, упередженістю слідства й судів та ін. Більшість посилань була на обставини, що повинні пом'якшити покарання, і лише у 9% засуджені говорили про пристрасті до вживання наркотиків, алкоголю, схильність до азартних ігор або негативні якості свого характеру.

Як вбачається, несприйняття справедливості винесеного вироку в частині призначеного покарання та відсутність страху перед покаранням ускладнюють виховний процес та негативно впливають на виправлення засуджених. Особи, які вважають покарання надмірно суворим, частіше вчиняють правопорушення, не задоволені умовами утримання, свої протиправні вчинки виправдовують, заходи режимного та виховного характеру сприймають як додаткове навантаження тощо. Відтак, якщо не здійснювати цілеспрямований карально-виправний вплив на засуджених, не змінювати їх негативних установок, то після відбування покарання з місць позбавлення волі звільниться особа агресивна, безжалісна та конфліктна, готова сповна «віддячити» суспільству за своє покалічене життя.

Висновки. Все зазначене дозволяє дійти ряду висновків:

Незважаючи на те, що родовим виступає поняття «особа», «особа засудженого» має певні відмінності від поняття «особа злочинця». Цілком приєднуючись до наведеного І. М. Даньшиним, А. П. Закалюком та іншими вченими визначення «особи злочинця», слід зазначити, що до вказаних рис та властивостей необхідно додати суттєві ознаки, притаманні засудженим, а саме – це людина, яка визнана винною у вчинені злочину і стосовно якої винесено вирок, у якому зазначено відповідний вид і строк покарання.

При призначенні покарання суспільство і держава дають негативну оцінку вчиненим особою суспільно небезпечним діям. У свою чергу, засуджений повинен понести адекватне покарання відповідно до тяжкості вчиненого злочину та особи злочинця, з урахуванням обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Тільки тоді карально-виправний процес буде наповнений правовим, психологічним, педагогічним та соціальним змістом. Цей процес повинен бути одночасно спрямований на засудженого і на його оточення, попереджаючи їх, що вчинені дії є забороненими кримінальним законом.

У процесі виконання кримінального покарання виявляється бага-

тогранність виправної функції. По-перше, покарання передбачає комплекс правообмежуючих та правовстановлюючих заходів, які виховують засудженого, дають йому можливість усвідомити необхідність законослухняної поведінки. По-друге, завдяки виховним заходам корегується антисуспільна спрямованість особи. По-третє, завдяки карально-виправному впливу підвищується правовий рівень особи і розвивається її правосвідомість, що згодом може утримати її від злочинної поведінки.

Може здатися, що виховні можливості покарання (особливо у виді довгострокового позбавлення волі) є досить обмеженими. Наведені негативні чинники, несприятливе оточення, невдоволеність призначеним покаранням тощо, дозволяє засудженим протистояти карально-виправному впливу, що може нейтралізувати виховний процес. Тому слід приєднатися до позиції науковців, які вважають, що при призначенні та виконанні покарання слід таким чином впливати на особу, щоб засуджений не під впливом страху (якого він практично не відчуває після перших років засудження), а з позитивних мотивів бажав самовиправлення, а саме змін своєї поведінки, прагнув повернутися до родини, і в подальшому відмовився від злочинної діяльності.

Список використаних джерел

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая. Москва : Наука, 1994. Т.2, 393 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
3. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. Москва : Юрид.лит., 1986. 192 с.
4. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков : Прапор, 2005. 224 с.
5. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. Москва : «Ось-89», 2001. 209 с.
6. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.
7. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів: за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
8. Шмаров И. В.Социологические проблемы исполнения уголовного наказания. Рязань : Рязанская ВШ, 1980. 240 с.
9. Шулежко Т. А. Воспитательная работа с осужденными в ИТУ (Методические рекомендации в помощь начальникам отрядов). Киев : МВД УССР, 1989. 48 с.
10. Павлов В. Г. Основні властивості режиму та забезпечення його виконання засудженими й персоналом установ виконання покарань. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2014. № 3 (45). С. 97–101.
11. Михлин А. С. Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания. Фрунзе : Кыргызстан, 1980. 200 с.

© Крикушенко О. Г., 2018

O. Krykushenko,
PhD in Law,
Chief of the Administration of the State
Criminal and Executive Service of Ukraine,
Major General of Internal Service

PERSONALITY OF A SENTENCED PERSON AND DEFORMATION OF THE PERSONAL CHARACTERISTICS IN CONDITIONS OF THE ISOLATION FROM THE SOCIETY

The identity of the convict and its deformation in isolation from society. The issues of the impact of punishment on convicts who are in conditions of detention are covered. The problems associated with the definition and characterization of the personality of the perpetrator and the personality of the convict are discussed.

Identified and described by scientists general personality traits allow us to define the person who committed the crime. Thus, the general concept of personality is the social component of a person: the subject of sociocultural life, which has a set of qualities and traits not inherited genetically, but formed due to the socialization of a person in society, and self-revealing in the context of social relations, communication and objective activity. The identity of the perpetrator is a deviation from a certain generally accepted standard.

The position of I. N. Danshin is supported, where the identity of the offender is a combination of essential and stable social characteristics and socially determined biopsychological features of the individual, which, objectively realized in the commission of a particular crime or crimes, give his act a character of public danger danger, in connection with which it is held accountable under criminal law.

It is stated that in the legal literature of general meaning, between the concepts of "the identity of the criminal" and "the identity of the convict" a conditional equality sign is put. Indeed, after all, a similar sign can be put between the general characteristics of the personality of the criminal and another person (for example, age, mental characteristics, temperament properties, medical indicators, etc.). However, experts have identified certain differences between the offender and the person who observes the law, the rule of law and morality. Moreover, we know certain classifications of behavior of a person with disabilities and the typology of criminals. Thus, it can be argued that the concept of "the identity of the criminal" and "the identity of the convict" are close, but not identical.

It is stated that the identity of the convict is studied from the standpoint of criminal executive law, criminal executive pedagogy and criminal executive psychology.

The author analyzes the correlation between the imposed punishment and the personal changes of the convict. The committed crime and the punishment imposed for it, fundamentally change the legal and social status of the individual, his psychological and criminal-legal characteristics.

The article considers the positive and negative features of punishment, as well as the possibility of correcting the personality of the convicted person in the exercise of the educational function.

It indicates the changes taking place in individuals in conditions of isolation from society, especially for a considerable period of imprisonment. Recommendations are given on taking into account the criminal and criminal-executive characteristics in the implementation of punitive-correctional impact on convicts, depending on the type of crime and term of punishment.

Keywords: *convicted person, punishment, deprivation of liberty, punitive-corrective influence, criminal executive characteristic.*

Надійшла до редакції 11.11.2018

© Крикушенко О. Г., 2018

УДК 343.8

Пальченкова В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: БЛАГОЧИННІСТЬ, ДУХОВНА ПІДТРИМКА ТА КРОК ЗАСУДЖЕНИХ НА ШЛЯХУ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті на основі статистичних даних проаналізовано стан релігійності засуджених в установах кримінально-виконавчої системи України порівняно з рівнем релігійності українського суспільства. Показано перспективні та найбільш важливі напрями реформаторських змін при реалізації права засуджених на свободу совісті в установах виконання покарань, зокрема можливі наслідки розширення правового статусу тюремного капелана.

Ключові слова: *інститут тюремних капеланів, засуджені, кримінально-виконавча система, свобода світогляду.*

В статье на основе статистических данных анализируется состояние религиозности осужденных в учреждениях исполнения наказания Украины в сравнении с религиозностью украинского общества. Показаны перспективные и наиболее важные направления реформаторских изменений при реализации права осужденных на свободу совести в учреждениях исполнения наказаний, а именно возможные последствия расширения правового статуса тюремного капеллана.

Ключевые слова: *институт тюремных капелланов, осужденные, свобода совести, уголовно-исполнительная система.*

Постановка проблеми. Згідно ст. 35 Конституції України всі громадяни мають право на свободу світогляду. Це право охоплює свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Також це право стосується такої категорії громадян, як підозрювані та засуджені, а практика здійснення тюремного служіння є безпосередньою реалізацією права засуджених на свободу віросповідання. Сьогодні представниками релігійних організацій, керівництвом Державної кримінально-виконавчої служби постійно підкреслюється необхідність служіння в установах кримінально-виконавчої системи України, що обґрунтовується значною кількістю віруючих засуджених. Однак реалізація чинних у цій сфері правових норм пов'язана з багатьма проблемами, а процес формування релігійної поведінки засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, –

 © Пальченкова В. М., 2018

із цілою низкою труднощів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Тому визначення місця, ролі, значення та функцій тюремного капелана в місцях несвободи та його правовий статус, на нашу думку, повинні мати чітке наукове обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом науковці розпочали роботу в зазначеному напрямі. У фахових юридичних виданнях та на наукових конференціях лунають доповіді на підтримку внесених у травні 2015 р. змін до КВК України щодо запровадження інституту тюремних капеланів [1].

Більшість українських дослідників цього питання доходять висновку, що соціально значуща діяльність церков не зводиться лише до здійснення акцій милосердя та доброчинності, хоча як раз ці дані рясніють у їхніх публікаціях. Вони стверджують, що сьогодні можна говорити про широку присутність релігійного чинника в культурному та духовному житті України. Адже діяльність церков та інших релігійних інституцій виступає основою духовного вдосконалення суспільства та сприяє піднесенню його моральності, відповідальності перед нинішніми і прийдешніми поколіннями. Так, О. В. Олішевський відносить православну церкву до суб'єктів загальносоціальної профілактики та протидії злочинності, а її священнослужителів – до суб'єктів, які здійснюють цю діяльність індивідуально [2, с. 568].

У 2018 р. захищено дисертаційне дослідження, предметом якого стала релігійна організація як учасник кримінально-виконавчих правовідносин [3]. У науковій роботі автор пропонує на законодавчому рівні закріпити визначення душпастирської опіки, принципи її здійснення та форми участі релігійних організацій у кримінально-виконавчих установах України, таким чином продовжити зміцнення правого статусу тюремного капелана та, по суті, перетворити його в повноцінного учасника відповідних правовідносин, що уповноважений державою проводити роботу за напрямами виховання засуджених та їх ресоціалізації. Запропоновані зміни ґрунтуються на проведеному анонімному анкетуванні засуджених та персоналу установ виконання покарання, що стосується питань, пов'язаних зі ставленням цих осіб до діяльності релігійних організацій та їх законодавчого забезпечення.

Однак з питанням про те, що релігія є єдиним провідником моралі та соціальної відповідальності, можна посперечатися. Прикладом можуть бути дані емпіричних досліджень, які демонструють, що рівень релігійності населення не корелює з його благополуччям та низькими показниками девіантної поведінки. Навпаки, ці дані показують вищу злочинність, нижчий рівень життя та соціального благополуччя [4].

Вивчення наукової літератури свідчить про недостатність емпіричної бази у цій сфері для досягнення ефективного регулювання кримінально-виконавчих правовідносин, які б дали наближену до об'єктивності та неупереджену відповідь на питання з приводу кількості віруючих засуджених в Україні, їх належності до тих чи інших віросповідань, ставлення до організації капеланської служби тощо. Адже найбільш об'єктивні оцінки не можуть не ґрунтуватися на цифрах, математичних, ігрових, комп'ютерних моделях. Ста-

тистичні та соціологічні методи дослідження могли б стати у пригоді щодо з'ясування місця та ролі церкви в діяльності ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. Необхідно нагадати, що релігія є однією з форм соціального контролю, а чинне законодавство відносить релігійні організації до суб'єктів громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. Але, як свідчить історичний досвід, межі формального (державного) та неформального (громадського) соціального контролю не є однозначними, а формам соціального контролю характерна певна динаміка. Зокрема, порівняно недавно в історичній ретроспективі, у Російській імперії використовувалися на офіційному рівні церковні покарання, а їхнє застосування мало легалізоване значення. 15 червня 1887 р. священиків на законодавчому рівні визнано офіційними посадовими особами апарату управління місць позбавлення волі. Отже, протягом своєї історії релігія була потужним інститутом державного контролю, який контролював майже всі сфери суспільного та індивідуального життя. Це не означає, що діяльність релігійних громад слід оцінювати виключно позитивно, але означене демонструє, як діяльність релігійних об'єднань, у тому числі яка контролює державу, впливає і на зміну системи загалом, і на правові норми зокрема.

Відповідь на питання з приводу кількості віруючих засуджених в Україні, їх належності до тих чи інших віросповідань, ставлення до організації капеланської служби спробуємо дати, порівнюючи статистичні дані, які маємо у вільному доступі, стосовно релігійної ситуації в Україні загалом, відомості ДКВС України про кількість віруючих засуджених та результати анкетування персоналу й засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі в установах Запорізької області, яке проведено в межах науково-дослідної теми Класичного приватного університету.

Необхідно зауважити: ми чітко розуміємо, що шляхом застосування лише методів опитування, анкетування неможливо отримати стовідсотково об'єктивну інформацію з цього питання, адже ставлення до релігії є для більшості надзвичайно особистим та потаємним, і особливо це стосується осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Водночас анкетування з метою визначення чисельності віруючих засуджених дозволить зробити певні висновки та спрогнозувати можливі наслідки, зокрема введення до штату працівників ДКВС України тюремних капеланів.

Спочатку простежимо динаміку чисельності віруючих засуджених згідно зі статистичними даними ДКВС України.

Починаючи з 2007 р., на сайті ДКВС України регулярно подається інформація про стан роботи зі створення умов для задоволення духовних потреб засуджених. На веб-сайті останньої на сторінці новин приблизно 40% інформації присвячено діяльності церкви в місцях позбавлення волі. Іноді навіть складається враження, що представники релігійних організацій відвідують кримінально-виконавчі установи набагато частіше, ніж громадські та правозахисні організації. Така значна кількість фактичних прикладів про заходи

 © Пальченкова В. М., 2018

свідчить, що діяльність релігійних організацій у пенітенціарній сфері є доволі активною.

Звернемося до цифр. За даними ДКВС України станом на 2 квітня 2007 р. в установах виконання покарань налічувалося 75 храмів, церков і каплиць, один молитовний дім (у тому числі 34 – окремими спорудами), велося будівництво ще 16. В установах, де були відсутні культові споруди, функціонувало 144 молитовні кімнати, 9 молитовних куточків, богослужіння постійно відвідували 30 тис. 769 засуджених. Духовно-просвітницьку роботу вели представники майже 40 релігійних конфесій, організацій та церков, зареєстрованих в Україні [5]. Далі ці показники з року в рік збільшувалися. Наприклад, у 2011 р. загальна кількість віруючих засуджених, які постійно відвідували заходи релігійного характеру, становила вже близько 38 тис осіб, духовно-просвітницьку роботу із засудженими проводили 2349 священнослужителів та волонтерів, які представляли 103 релігійні конфесії, громади, організації та церкви, офіційно зареєстровані в Україні. Як бачимо, за чотири роки відбулося збільшення як кількості віруючих засуджених (на 25%), так і чисельності релігійних організацій (257%), що брали участь у діяльності кримінально-виконавчих установ. Останній показник, з одного боку, є відображенням багатоконфесійності українського суспільства загалом, з іншого, ми бачимо непропорційно стрімке збільшення кількості представлених релігійних організацій порівняно зі зростанням кількості віруючих засуджених, що ведуть активну роботу з метою знайти прибічників своїх конфесій, у тому числі в місцях позбавлення волі. Згідно зі статистичними даними, у 2011 р. в Україні функціонували 183 установи виконання покарань, у яких знаходилося 153 430 ув'язнених. Таким чином, кількість віруючих складала 24,7% від загальної кількості засуджених, кожну установу в середньому відвідували 13 представників релігійних організацій, один представник міг задовольнити потреби 65 засуджених, 13 із яких визнавали себе віруючими.

Значне збільшення кількості віруючих, що перебували в установах кримінально-виконавчої системи України, спостерігалося на початку 2013 р. За даними ДКВС України, на березень загальна чисельність віруючих засуджених, які постійно відвідували заходи релігійного характеру, становила 44,2 тис. осіб, а для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу в установах виконання покарань у виді позбавлення волі відбулося суттєве зростання кількості культових релігійних споруд. Зокрема, там функціонувало 138 храмів, церков, молитовних будинків, 188 молитовних кімнат і 9 молитовних куточків [6, с. 16]. Але подана інформація про кількість віруючих засуджених станом на кінець 2013 р. містить дещо відмінні цифри: при збільшенні кількості культових релігійних споруд до 142 загальна чисельність віруючих засуджених, які постійно відвідують заходи релігійного характеру, зменшилася до рівня 2011 р. і становила 38 839 осіб. Духовно-просвітницьку роботу із засудженими проводили 2936 (на 587 більше ніж у 2011 р.) священнослужителів та волонтерів, які були представниками все тих же 103 релігійних конфесій, громад, організацій

та церков, офіційно зареєстрованих в Україні [7]. Звертають на себе увагу такі цифри: при загальному збільшенні кількості релігійних споруд на 4 одиниці та кількості священнослужителів і волонтерів на 587 осіб, за кілька місяців відбулося зменшення чисельності віруючих засуджених на 6 тис. осіб. На нашу думку, це свідчить про елементарне (свідоме чи не свідоме, реальне чи віртуальне) збільшення кількості засуджених віруючих, причиною якого стало святкування влітку 2013 р. 1025-річчя хрещення Київської Русі.

Сучасний стан кримінально-виконавчої системи віддзеркалює процеси трансформації, які проходить українське суспільство. Після вторгнення російських військ на окупованих територіях Української держави в Криму опинилося 4, на Донеччині та Луганщині – 28 кримінально-виконавчих установ. Загальна чисельність в'язнів із грудня 2011 р. до грудня 2014 р. скоротилася зі 154 тисяч до 79 тисяч осіб.

На тлі війни в Україні різко зросла роль душпастирства, особливо воєнного, також активно почали лобіюватися інтереси тюремного капеланства. Як результат, стало можливим прийняття раніше відхилених законопроектів депутатів В. Олійника та Ю. Мірошниченка, що пропонувалися Верховній Раді України відповідно ще у 2011 р. та двічі – у 2013 р., стосовно запровадження інституту тюремних капеланів. 11 лютого 2015 р., на засіданні пленарної сесії Верховної Ради України, участь у якому взяв і тодішній Голова ДПтС України В. Палагнюк, 229 народних депутатів прийняли в першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України)», а 14 травня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила відповідний закон [8].

На момент прийняття Закону ДКВС України показувала стосовно кількості віруючих засуджених приблизно ті ж цифри, що подавалися у жовтні 2013 р.: в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах налічується 140 храмів, церков і каплиць, відкрито 175 молитовних кімнат. За інформацією, наданою територіальними органами управління, богослужіння постійно відвідують понад 35 тисяч засуджених [9]. І лише після прийняття Закону про тюремне капеланство у середині 2016 р. ДКВС України подала уточнені дані, про те що у зв'язку з військовими діями відбулося зменшення кількості релігійних споруд, що розташовані та функціонують на територіях КВУ, та чисельності віруючих засуджених. На 4 травня 2016 р. діють 105 культових релігійних споруд, із яких – 73 храми (церкви), 8 каплиць, 4 молитовні будинки, 171 молитовна кімната. Отже, на непідконтрольних Україні територіях залишилися 36 релігійних культових споруд, з яких 34 храми [10]. Але кількість віруючих засуджених у цій статистиці, на жаль, не подавалася.

Таким чином, згідно зі статистичними даними, що подаються КВС України та релігійними організаціями, справді постійно відбувається процес збільшення кількості віруючих засуджених. При цьому число представників релігійних організацій, що співпрацюють з кримінально-виконавчими установами, збільшу-

© Пальченкова В. М., 2018

ється також, але значно швидше. Якщо у 2011 р. один представник релігійної організації міг задовольнити потреби 65 засуджених, то відповідно до статистичних даних 2013 р. один представник задовольняв потреби 30 засуджених.

Тепер перейдемо до порівняння загальної чисельність віруючих в державі та віруючих засуджених, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи України, зокрема в установах Запорізької області. Цифри маємо завдяки проведеному 3–9 березня 2017 р. соціологічною службою Центру Разумкова моніторингу стану та тенденцій релігійності українського суспільства. Дослідження здійснювалося в усіх регіонах України, за винятком АР Крим та тимчасово окупованих районів Донецької і Луганської областей [11]. Друга цифра подається на підставі даних, отриманих у результаті анкетування засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в Запорізькій області.

Проведене у 2017 р. анкетування засуджених та персоналу установ виконання покарань у Запорізькій області щодо чисельності віруючих засуджених дало такі показники: 79% опитаних засуджених (178 респондентів) віднесли себе до категорії віруючих. Більшість опитаних (67%) сповідували цю релігію до того, як потрапили у виправний заклад, але також значна частина (33%) стали сповідувати релігію в установі, отже основне завдання релігійної організації, яким є, насамперед, поширення свого віровчення, у Запорізьких КВУ виконується доволі успішно.

На перший погляд, частка віруючих в установах виконання покарань Запорізької області є вищою порівняно із середньостатистичною в Україні, показник якої становить 67%, і значно більшою, якщо говорити про Південь України. Мешканці цього регіону, згідно з даними Центру Разумкова, демонструють найменшу релігійну самоідентифікацію: тут віруючих лише 42,7% – це абсолютний мінімум за всі роки досліджень релігійної ситуації в Україні. На нашу думку, це означає, що територіальне розташування КВУ незначним чином впливає на показники релігійної ситуації в установах виконання покарання. Також вищий рівень релігійності засуджених, порівняно з офіційною статистикою ДКВСУ.

Проте в основі одного з найбільш поширених підходів визначення чисельності віруючих є також формальний критерій виконання ними ритуальних дій (відвідування храмів, частота сповідей тощо). Число громадян України, які відвідують релігійні служби, зібрання, служіння, становить 58 %, а тих, хто не відвідує ці заходи, відповідно 42%. Ці показники є незмінними майже протягом десяти років в українському суспільстві. Практично незмінним залишився показник частоти відвідування релігійних служб. Частіше ніж раз на тиждень їх відвідували за результатами опитувань лише 4% громадян, половина або навіть більше (від 50 до 53%) опитаних відвідують службу лише на релігійні свята, причому на Півдні цей показник зростає до 70%.

Більшість з опитаних засуджених КВУ Запорізької області, хто відніс себе до віруючих, переважно не дотримуються релігійних обрядів (не відвідують храми взагалі – 12%, відвідують, але лише на релігійні

свята та у складних життєвих обставинах – 54%; цей показник повторюється у відповіді на запитання про виконання релігійних обрядів та ритуалів). Таким чином, фактично ми бачимо уточнену цифру віруючих засуджених, яка зменшується до 67%, при цьому більша частина засуджених, що відносять себе до віруючих, є «ситуативною», їх віра залежить від конкретних життєвих обставин, у яких вони опинилися (54%). З метою реалізації ритуальних потреб віруючих у виправних установах створюються недільні школи, Біблійні курси й застосовуються інші форми вивчення засудженими релігійних норм та культової практики. Проте у більшої частини засуджених відсутні особисті предмети культу (61%). Таким чином, кількість віруючих засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі в установах Запорізької області, дорівнює середньостатистичній в Україні, але все-таки перевищує офіційну статистику ДКВС. Імовірно, це пов'язано з тим, що підрахунок чисельності віруючих засуджених здійснювався на основі врахування лише тих, які відвідують храми та релігійні заходи.

Стосовно розподілу конфесійних відмінностей, загалом в Україні він залишається традиційним, адже більшість (68%) громадян відносять себе до православ'я: від 79% жителів Центру до 58% – Заходу, також на Заході майже третина (32 %) визнали себе греко-католиками. На Півдні та Сході привертають увагу значні групи громадян, які не відносять себе до жодного з віросповідань (24%), але вважають себе віруючими. Серед засуджених у Запорізькій області маємо такі цифри: православні християни – 66,7%; католики – 10,6%; мусульмани – 7,1%; буддисти – 4,3%; 11,3% – інші течії, відповідно 21% визнали себе атеїстами. Отже, більшість засуджених, як і загалом в Україні, відносять себе до православ'я, але відмінним є те, що спостерігається значний відсоток представників інших релігійних течій – католиків, мусульман тощо. Необхідно відзначити, що, незважаючи на домінування православ'я, у кримінально-виконавчих установах ураховуються релігійні права засуджених, які належать до інших конфесійних груп.

Сьогодні за показниками довіри церква перебуває на перших позиціях серед суспільних і політичних інститутів. Більшість громадян України засвічують ту чи іншу міру довіри до церкви, ця цифра становить 63% опитаних. Не такою однозначною є позиція засуджених. На питання про те, чия точку зору для Вас має більше значення – представника адміністрації установи, священика чи психолога, отримано відповідь, що священики переваги не мають (35%). Проте засуджені визнали значний позитивний вплив священика на людину під час спілкування (68%) й велике значення саме духовної підтримки порадами, спілкуванням (55%), порівняно з матеріальною (17%). Але значними є також цифри, пов'язані з негативним або байдужим ставленням до представників церкви серед засуджених (27%).

Висновки. На підставі викладеного необхідно зробити висновок про те, що справді значна кількість віруючих засуджених позитивно сприймає здійснення служіння в кримінально-виконавчих установах. Низький відсоток відвідування тюремних храмів, відсутність у засуджених Біблії та

© Пальченкова В. М., 2018

інших предметів культу створює для релігійних організацій значний потенціал для розвитку взаємодії з кримінально-виконавчими установами.

Релігійні організації в Україні є одним з різновидів громадських організацій, проте вони мають не лише свою мотиваційну специфіку, а і статус. Їх діяльність орієнтована, насамперед, на поширення своїх віровчень. Отже, з метою задоволення своїх внутрішніх інтересів такі організації працюють за напрямом збільшення чисельності парафіян, зокрема, за рахунок такої категорії громадян, як засуджені. При цьому паралельно вони здійснюють культурно-просвітницьку, благочинну діяльність, виступають свого роду психологами для тих, хто потрапив у складні життєві обставини й опинився за ґратами.

Певна річ, що діяльність релігійної організації оцінюється сьогодні емоційно позитивно, але що насправді відбувається на рівні мікросоціальних показників? На це питання має відповісти ґрунтовне дослідження, яке, сподіваємося, буде неупередженим і позбавленим конфесійної орієнтованості. А держава та представники церкви, підтримуючи та розширюючи правовий статус капелана, повинні чітко розуміти, чого вони очікують від цього інституту. Якщо здійснення неформального (громадського) соціального контролю, то, на наш погляд, сьогодні на рівні законодавства забезпечено максимум свободи для таких організацій, навіть значно більше, ніж для громадських правозахисних організацій. Якщо ж держава прагне перетворити релігійну організацію у складовий елемент апарату управління кримінально-виконавчою системою, увести капелана до штату КВУ, то таким чином відбудеться докорінна трансформація цього інституту – із суб'єкта громадського (недержавного) соціального контролю він перетвориться на суб'єкт державного (формального) соціального контролю, відповідно зі зміною форм та засобів діяльності, значення та ролі в цій системі.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу : розвиток та інтеграція : Зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листопада 2015). Київ, Ін-т крим.-викон. служби, 2015. 648 с.; Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті з законом, крізь призму правових реформ : зб. мат-лів V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 грудня 2016). Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2016. 402 с.; Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті з законом, крізь призму правових реформ : зб. мат-лів VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листопада 2017). Київ, 2017. 329 с.

2. Олішевський О. В. Православна Церква як суб'єкт протидії злочинності та профілактики злочинів. *Форум права.* 2011. № 3. С. 565–569.

3. Жолтані М. І. Релігійна організація як учасник кримінально-виконавчих правовідносин. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 277 с.

4. Pettersson T. Religion and Criminality: Structural Relationships between Church Involvement and Crime Rates in Contemporary Sweden. *Journal for the Scientific Study of Religion.* 1990. Vol. 30. Num. 3. P. 279–291.

5. Нова угода – крок до відродження в'язничного капеланства. URL: http://askoldova-mohyla.org/uk/item,1117 (дата звернення 15.11.2017).

6. На шляху до Преображення : літопис взаємодії з українською православною церквою (присвячується 1025-річчю хрещення Київської Русі. Київ : ДПтС України, 2013. 70 с.

7. Інформація про стан задоволення духовних потреб засуджених у 2013 році. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/zp/uk/ (дата звернення 15.11.2017).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України : Закон України від 14.05.2015 р. № 419-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №28. Ст. 254.

9. Християнська міжконфесійна місія і Пенітенціарна служба України готують спільні заходи. URL: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/28064-xristiyanska-mizhkonfesijna-misiya-i-penitenciarna (дата звернення 05.01.2018).

10. Відбулося чергове засідання Душпастирської ради при Державній пенітенціарній службі України. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/ (дата звернення 15.01.2018).

11. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf (дата звернення 15.02.2018).

V. Palchenkova,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Chair of Theory, History of the State and Law and International Law of the Institute of Law named after Volodymyr Stashys of the Classical Private University

RELIGIOUS ACTIVITY AT INSTITUTIONS OF IMPRISONMENT: CHARITY, SPIRITUAL SUPPORT AND HELPING CONVICTS TO FIND THE WAY TO RESOCIALIZATION

The article analyses the statistical data of the religious level of convicts in establishments of the criminally-executive system of Ukraine and compare it with the level of religiosity of Ukrainian society in general. The perspective and most important directions of reforming changes in order to implement the right of the freedom of worship for convicted prisoners are shown, for example, as the possibility to extend legal status of the prison chaplain.

According to the statistical data which are given by the Criminal-Executive Service of Ukraine and by religious organizations, it has been discovered that there is a continuous process of increasing the number of convicts believers. At the same time, the number of representatives of religious organizations cooperating with the criminal-executive institutions also increases even faster than the number of convicts believers. A significant number of religious convicts perceives the implementation of service in the criminal-executive institutions in a positive

 © Пальченкова В. М., 2018

way. The poor attendance of prison churches, the lack of the Bible books and other religious objects in prisons create a significant potential for religious organizations to develop cooperation with the criminal-executive institutions.

The religious organizations are just one type of civic organizations in Ukraine; however, they have their own motivational specifics and status. Their activities are focused primarily on the spread of their missionary work. Therefore, in order to satisfy their domestic interests, such organizations work towards increasing the number of flocks, in particular, at the expense of such a category of citizens as convicted persons. In addition, at the same time, they carry out cultural and educational, charitable activities, and act as a type of psychologists for those, who fell into difficult living conditions and found themselves in safe custody.

Keywords: *institution of prison chaplains, convicted prisoners, criminally-executive system, freedom of the worship.*

Надійшла до редакції 16.11.2018

УДК 343.82

Яцишин М. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки
Крисюк Ю. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ДОСВІД ФІНЛЯНДІЇ

Проаналізовано досвід Фінляндської Республіки для можливого застосування в ході реформування пенітенціарної системи України. Наголошено на тому, що саме позбавлення волі не працює як засіб виправлення правопорушника, тобто функції профілактики в'язниця не виконує. Повторне вчинення злочинів вимагає спеціальних заходів щодо інтеграції колишніх правопорушників у суспільство.

Ключові слова: *пенітенціарна система, рівень інкарцерації, злочинність, покарання, медіація.*

Проанализирован опыт Финляндской Республики для возможного применения в ходе реформирования пенитенциарной системы Украины. Акцентировано внимание на том, что лишение свободы не работает как средство исправления правонарушителя, то есть функции профилактики тюрьма не выполняет. Повторное совершение преступлений требует специальных мер по интеграции бывших правонарушителей в общество.

Ключевые слова: *пенитенциарная система, уровень инкарцерации, преступность, наказание, медиация.*

Постановка проблеми. Україна як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава впевнено крокує в напрямку європейського співтовариства. Сьогодні доцільність політичного курсу на інтеграцію України з Європейським Союзом не викликає сумнівів. Цей курс потребує трансформації та модернізації багатьох аспектів державного управління в різних сферах суспільних відносин, вимагає також приведення національного законодавства у відповідність до європейських та загальновизнаних міжнародних стандартів в управлінні пенітенціарною системою. Усі суспільства, не виключаючи українське, стикаються з проблемою злочинності й шукають способи її вирішення. Тюрми або їх ана-

 © Яцишин М. М., Крисюк Ю. П., 2018

логи є практично в кожній країні світу. При цьому в пенітенціарних системах різних держав відзначаються ті чи інші проблеми, які влада і суспільство намагаються вирішувати, реалізуючи масштабні реформи. Досвід Фінляндської Республіки може бути корисним для реформування пенітенціарної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування пенітенціарної системи України стосуються чимало наукових досліджень. Зокрема, пенітенціарній системі та пенітенціарній політиці України присвячені праці таких вчених, як О. В. Беца, А. П. Гель, О. М. Григор'єв, Т. А. Денисова, І. В. Іваньков, О. Г. Колб, О. П. Неалов, В. М. Пальченкова, В. М. Прусс, О. Б. Пташинський, Г. О. Радов, О. В. Романенко, В. В. Россіхін, С. М. Сидоренко, В. М. Синьов, А. Х. Степанюк, П. Л. Фріс, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та інші. Вважаємо, що ознайомлення із зарубіжним досвідом дозволить уточнити та скорегувати шляхи реформування пенітенціарної системи України.

Постановка завдання. Реформа пенітенціарної системи України є однією з визначальних у правоохоронній діяльності. Це колосальний комплекс заходів, спрямований на мінімізацію криміногенної ситуації в країні, що особливо актуально в період збройної агресії. За оцінками як державних органів, так і незалежних експертів, українська пенітенціарна система далека від досконалості. Для того, щоб знайти оптимальні рішення проблем функціонування пенітенціарної системи України, насамперед, треба аналізувати статистичні дані про те, як вона працює зараз, а також досвід її попереднього реформування. Водночас потрібно розуміти, які проблеми є в пенітенціарних системах інших країн, які способи та заходи застосовувалися для їх вирішення, які з них виявилися успішними, а які, навпаки, гальмували реформаторські дії.

Мета статті – проаналізувати досвід Фінляндської Республіки для його можливого застосування в ході реформування пенітенціарної системи України.

Виклад основного матеріалу. Використання терміну «пенітенціарна система» в Україні не завжди є доречним і правильним. Варто зазначити, що про пенітенціарну систему можна говорити як у вузькому, так і широкому сенсі. У широкому розумінні пенітенціарна система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених державно-правових засобів, методів і гарантій, спрямованих на досягнення цілей кримінального покарання в діяльності органів і установ виконання покарань; у вузькому розумінні – це система органів та установ виконання покарань [1, с. 6]. Аналіз чинного законодавства дає змогу стверджувати, що наша держава застосовує саме другий підхід до розуміння пенітенціарної системи, що, на нашу думку, дещо звужує перспективи покращення криміногенної ситуації загалом.

Вивчення досвіду проведення пенітенціарних реформ дає можливість говорити про існування кількох чинників, які є значущими для їх успішності. Це не тільки чіткість планів реформування і послідовність у їх реалізації. Особливо важливим є ставлення суспільства до пропозицій з реформування. Суспільний запит на суворе ставлення до злочинців провокує законодавців до посилення кримінального закону, а суддів – до

більш суворих вироків. Водночас каральні стереотипи суспільства можна подолати або обійти, як це сталося у Фінляндії.

Важливе значення для порівняння пенітенціарних систем має зіставність даних, зокрема кількісних. Одним із таких показників є рівень інкарцерації – кількість ув'язнених на 100 тис. населення. Дані свідчать про те, що в Україні рівень інкарцерації у 2018 р. становить 156 осіб на 100 тис. населення, натомість у Фінляндії – лише 51 особа [2]. У той час як у більшості країн Європи за післявоєнний період чисельність ув'язнених значно зросла, а в скандинавських країнах істотно не змінювалася, Фінляндії вдалося знизити рівень інкарцерації з 180 осіб на 100 тис. населення в 1950 р. до 51 особи у 2018 р. [3]. Це виявилося можливим завдяки серії реформ, які проводилися послідовно і цілеспрямовано протягом декількох десятиліть на всіх рівнях, починаючи з політичного і закінчуючи адміністративним.

Початку реформ в середині 1960-х років сприяв усталений у соціології консенсус, відомий як «nothing works» doctrine. Згідно з цією доктриною, ефективність будь-яких програм реабілітації злочинців з точки зору профілактики рецидивізму надзвичайно низька [4]. Однак у різних країнах із цієї доктрини зробили різні висновки. США та, значною мірою, Великобританія пішли шляхом нарощування рівня інкарцерації за принципом «Якщо злочинця не можна виправити, то його хоча б можна знешкодити, ізолювавши від суспільства». Фінляндія реалізувала абсолютно протилежну політику, яку загалом можна сформулювати приблизно так: «Пенітенціарна система не допомагає знизити суспільну шкоду від злочинності, але ми хоча б можемо знизити суспільну шкоду від самої пенітенціарної системи».

Традиційні гасла кримінальної політики, такі як відплата за злочин і захист суспільства від злочинця, у Фінляндії змінилися ідеєю мінімізації шкідливого впливу як самої злочинності, так і боротьби з нею, зниження відповідних витрат, а також «справедливого розподілу» витрат між суспільством, злочинцем і жертвою.

За пропозицією фінських кримінологів ці ідеї зафіксовано в Декларації кримінологічного конгресу ООН у 1970 р. При цьому в рамках нової кримінальної політики у Фінляндії від ідеї превенції повністю не відмовилися, а стали розуміти її не як продукт залякування, який викликає кримінальне покарання, а як результат зміни моралі та цінностей. Іншими словами, залучення до відповідальності та покарання покликане висловити громадський осуд певних вчинків з тим, щоб люди утримувалися від них не з остраху, а через небажаність осуду. У цьому випадку спостерігається процес повернення до деонтологічних засад юридичної відповідальності.

Порівняння чотирьох скандинавських країн, близьких соціально, економічно, культурно, а також у частині функціонування правової системи, переконливо демонструє, що ця стратегія виправдала себе. У Фінляндії за період з 1950 р. чисельність ув'язнених знизилася більше ніж утричі. При цьому зареєстроване число злочинів у Фінляндії росло майже тими ж темпами і було піддано тим самим незначним коливанням трендів, що і в сусідів, де чисельність ув'язнених залишалася незмінною.

© Яцишин М. М., Крисюк Ю. П., 2018

За період з 1966 р. вжито безліч законодавчих заходів, які в сукупності дозволили радикально зменшити кількість ув'язнених. Серед них:

• Запровадження інституту «відмови від санкцій». Поліції, прокурорам і суддям надано повноваження відмовитися від обвинувачення або покарання. Межі цих повноважень установлені законом. В основному, «відмова від санкцій» застосовується за звинуваченнями в злочинах невеликої тяжкості, а також у разі успішного проходження медіації.

• Заходи, спрямовані на скорочення чисельності осіб, яких тримають під вартою до винесення вироку, такі як звуження переліку правопорушень, що передбачають попереднє ув'язнення.

• Зменшення застосування, а потім і повне скасування превентивного ув'язнення.

• Амністія.

• Розширення застосування умовно-дострокового звільнення (УДЗ).

• Декриміналізація або пом'якшення покарань за ряд ненасильницьких діянь, насамперед пов'язаних з уживанням алкоголю і несплатою штрафів, а також за крадіжку.

• Розширення переліку покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Сама ж система покарань трансформувалася в такий спосіб:

▪ У 1977 р. прийнято загальні правила призначення покарань, які зменшили значення рецидиву як обтяжувального чинника.

▪ Уведено покарання у вигляді комбінації штрафу з умовним позбавленням волі як заміни ув'язнення.

▪ Проведено реформу системи штрафоднів у бік збільшення сум допустимих штрафів, щоб їх можна було призначати замість позбавлення волі не тільки за незначні проступки, а й за більш серйозні правопорушення.

▪ Як заміну тюремного ув'язнення уведено громадські роботи. Якщо засудженому призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 8 місяців, воно замінюється громадськими роботами з розрахунку «одна година робіт за один день тюремного ув'язнення» за згодою засудженого і за можливості виконання ним таких робіт. Загальна тривалість робіт може становити від 14 до 240 годин. Нагляд за засудженими, які виконують громадські роботи, здійснюється тільки в частині виконання покладених трудових обов'язків.

▪ Проводилась усвідомлена політика з призначенням вироків у вигляді позбавлення волі для неповнолітніх та молодих людей у віці 18–20 років тільки у виняткових випадках [2].

Процес реформування змінив вектор із середини 1990-х років. У цей час ужито низку заходів, що посилюють покарання за деякі правопорушення, передусім, пов'язані з обігом наркотиків, домашнім насильством і злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Це призвело до відновлення зростання кількості тюремного населення: досягнувши мінімуму в 55 осіб на 100 тис. населення у 2000 р., вона збільшилася до 72 у 2006 р. Однак після 2006 р. тенденція знову переламалася. Починаючи з 2006 р., зниження кількості ув'язнених відбувалося завдяки ширшому застосуванню умовного покарання і дострокового звільнення, у тому числі в комбінації

з електронним моніторингом поведінки засуджених. Мінімальний термін, який необхідно відбути для УДЗ, скорочувався втричі і зрештою знизився з 6 місяців до 14 днів. УДЗ стало застосовуватися «за замовчуванням»: сьогодні повністю призначений термін реального позбавлення волі відбувають лише лічені одиниці ув'язнених. Для засуджених до довічного ув'язнення УДЗ можливо після відбуття 12 років. Рішення про УДЗ приймає директор в'язниці.

УДЗ може супроводжуватися наглядом за звільненими. Під нагляд поміщають приблизно 20%, а строк перебування під наглядом дорівнює строку, що залишився до кінця призначеного терміну, але не може бути меншим за 3 місяці та більшим за 3 роки. Порушення правил нагляду теоретично може призвести до повернення до в'язниці, проте на практиці, якщо людина не скоїла нового злочину, караного тюремним ув'язненням, цього не відбувається.

Додатково до УДЗ для засуджених до більш тривалих термінів уведено інститут «випробувального періоду свободи під наглядом». Випробувальний період може початися за 6 місяців до настання терміну УДЗ і передбачає більш суворі правила поведінки, яких повинен дотримуватися звільнений (включаючи заборону на вживання алкоголю і наркотиків), і більш суворі процедури перевірки порівняно зі звичайними для УДЗ. Звільнені під наглядом повинні мати при собі завжди включений окремий телефон з GPS, призначений тільки для зв'язку з в'язницею або екстреними службами. Місцезнаходження людини контролюється через GPS і перевірочними дзвінками. Це дешевше та менш принизливо і незручно, ніж традиційні технічні засоби нагляду («браслети»).

Незважаючи на зниження кількості тюремного населення, щорічна кількість вироків до реального позбавлення волі за післявоєнний період у Фінляндії не змінювалася. Хоча має місце загальне зростання числа випадків притягнення до кримінальної відповідальності, проте у 2008 році кількість засуджених до реального позбавлення волі була майже такою ж, як у 1950 році. Таким чином, рівень інкарцерації знижувався за рахунок скорочення періоду, який засуджений проводить в ув'язненні, а також за рахунок зростання частки умовних вироків і вироків до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [5, с. 29].

Сьогодні у Фінляндії функціонують 26 в'язниць. Загальна кількість ув'язнених становить 2842 особи [3]. Водночас в Україні станом на 1 грудня 2018 р. у сфері управління Державної кримінально-виконавчої служби України налічується 148 установ, у яких утримується всього 55 121 особа [6].

Ув'язнені Фінляндії відбувають покарання або у в'язницях закритого типу (70%), або ж відкритого (30%). В установах відкритого типу немає охорони, а ув'язнені можуть залишати територію в денний час, наприклад, для виходу на роботу, відвідування лікаря, церкви і навіть здійснення покупок. У пенітенціарній системі є дві тюремні лікарні: загальна та психіатрична.

Для кожного ув'язненого тюремна адміністрація складає індивідуальний план відбування покарання, що передбачає, чим і як він буде займатися, коли і за яких умов може розраховувати на пом'якшення режиму або УДЗ тощо. Цей план, за не-

© Яцишин М. М., Крисюк Ю. П., 2018

обхідності, може коригуватися. Ув'язнені мають право листування і телефонних розмов, при цьому комунікації піддаються цензурі. Є право на побачення і відпустку з в'язниці. Установлено процедуру надання планової відпустки, для отримання якої засуджений повинен виконати певні вимоги, однак усі ув'язнені також мають право на відпустку у зв'язку з винятковими обставинами.

Щоденною роботою забезпечені близько 40% ув'язнених. Ув'язнені, які працюють, здобувають освіту або беруть участь у реабілітації, отримують грошову допомогу, яка не оподатковується. Розмір такої допомоги становить 3,01 або 4,26 євро на день у закритих в'язницях, і 4,62 або 7,35 євро на день у відкритих в'язницях. Крім виплат за свою активну діяльність, ув'язнені отримують допомогу в розмірі 1,60 євро за кожний день ув'язнення, включаючи вихідні дні.

Ув'язнені можуть отримувати так звані «відкриті» зарплати за роботу, виконану для іншого роботодавця, ніж Агентство з кримінальних санкцій, наприклад, місцеві муніципалітети, державне лісове підприємство «Metsähallitus». Заробітна плата у відкритих в'язницях може становити 4,70 або 5,00 євро на годину. Цей дохід підлягає оподаткуванню. Якщо ув'язнені орієнтовані на роботу, вони, крім зазначених доходів, можуть отримувати виплату за активність, яка становить 1,60 євро за кожний день ув'язнення та виплачується додатково до зарплати в'язниці. Однак допомога не виплачується або виплачується частково, якщо корисна діяльність ув'язненого фінансується з іншого джерела (наприклад, ув'язнений отримав грант на навчання) [2]. Заняття з професійного навчання відвідують більше половини ув'язнених; приблизно 20% отримують у місцях позбавлення волі початкову або середню освіту. У в'язницях реалізовуються різноманітні програми лікування алкогольної та наркотичної залежності, а також психосоціальної реабілітації.

На увагу заслуговує й інститут медіації, адже він є частиною пенітенціарної системи в широкому її розумінні. Медіація у Фінляндії не є елементом системи кримінального правосуддя, а передує йому. Медіація в більшості випадків проводиться з ініціативи поліції або державного обвинувачення, а в справах про домашнє насильство – тільки з ініціативи поліції або державного обвинувачення. Законодавство не встановлює чітких критеріїв, відповідно до яких процедура медіації призначається або не призначається. Так само не існує і однозначно визначених правових процедур, які звільняють від кримінальної відповідальності або гарантують пом'якшення покарання за умови успішної медіації, однак на практиці найчастіше так і відбувається, за винятком звинувачень у серйозних злочинах, які, швидше за все, будуть передані до суду незалежно від процедури медіації [7].

Обов'язок з організації посередництва між злочинцем і жертвою покладено на регіональну владу, яка робить це в партнерстві з муніципалітетами та некомерційними організаціями. Основна практична робота з медіації виконується силами волонтерів. Кінцевою метою процесу медіації є укладення письмового договору між злочинцем і потерпілим. Предметом такого договору можуть бути грошова компенсація або повернення викраденого, висловлення вибачен-

ня, обіцянка не повторювати проступок. Іноді в результаті медіації сам потерпілий відмовляється від висування вимог.

Аналізуючи історію пенітенціарних реформ у Фінляндії, дослідники наголошують на важливості не тільки інституційних змін, а й зміни політичної, правової та загальної культури, що забезпечили ефективну реалізацію обраних заходів. Вони підкреслюють вагомість політичної волі і консенсусу в проведенні реформ, спрямованих на зниження рівня інкарцерації, а також активну участь і співпрацю в їх реалізації різних еліт – не тільки законодавців, а й суддівського корпусу, експертного співтовариства. Важливу роль зіграла і поведінка ЗМІ, що утримувалися від публікацій матеріалів, які створили б великий публічний попит на жорсткі каральні заходи. Очевидно, що в країні з невеликим населенням і міцною суспільною культурою така співпраця еліт значною мірою є природною, у той час як у великих країнах домогтися цього значно складніше.

На підставі численних досліджень у сфері виконання кримінальних покарань більшість науковців, як європейських, так і українських, дійшли висновків, що саме лише позбавлення волі не працює як засіб виправлення правопорушника, тобто функції профілактики в'язниця не виконує. Профілактика повторного вчинення злочинів вимагає спеціальних заходів щодо інтеграції колишніх правопорушників у суспільство. З огляду на те, що ув'язнення саме по собі підсилює дезадаптацію правопорушників, нам видається розумним підхід Фінляндії, яка послідовно скорочувала використання покарання у вигляді позбавлення волі на користь інших заходів впливу на людей, які порушують закон. Відмова від широкого використання позбавлення волі не породжує сплеску злочинності. Це показує досвід не тільки Фінляндії, яка пішла шляхом зниження економічних і соціальних витрат інкарцерації ще наприкінці 70-х років. Однак підхід Фінляндії в нашій державі видається можливим виключно за умови забезпечення втілення в життя безперечного принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинення злочину як для простих громадян, так і для «еліти».

Висновки. Україна сьогодні стоїть перед вибором, який шлях реформи пенітенціарної системи обрати. Чи перейняти досвід США та Великобританії, чи використати модель Фінляндії або ж інших країн Європи, чи торувати свій власний шлях, виходячи із соціально-економічної й політичної ситуації, рівня правової та загальної культури, а також з урахуванням національно-ментального чинника. Проте неспростовним залишається той факт, що підвищення якості та ефективності реалізації державної політики у пенітенціарній сфері нерозривно пов'язане з упровадженням визнаних у високорозвиненому західноєвропейському світі відповідних вимог і стандартів.

Список використаних джерел

1. Яцишин М. М. Проблеми визначення поняття «пенітенціарна система» в сучасних умовах. *Історико-правовий часопис*: журнал / упоряд. О. Крикунов. Луцьк : Східноєвроп. нац.ун-т ім. Лесі Українки, 2014. №1(3). С. 3–7.

 © Яцишин М. М., Крисюк Ю. П., 2018

2. Criminal Sanctions Agency. URL : https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/enforcement/activities/incomeanduseofmoney.html
3. World Prison Brief Data. URL : http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data
4. National Criminal Justice Reference Service. URL: https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=74558
5. Овсянникова А., Россман Э. Пенитенциарные системы и пенитенциарные реформы в зарубежных странах: аналитический обзор. Москва : Центр стратегических разработок, 2017. 42 с.
6. Державна кримінально-виконавча служба України: офіційний веб-сайт. URL : http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075
7. Ministry of Justice Finland. URL: https://oikeusministerio.fi/en/index/theministry/thejudicalsystemoffinland.html

M. Yatsyshyn,
Doctor of Law, Full Professor,
Head of the Theory and History of State and Law Department of the Lesya Ukrainka Eastern European National University
Y. Krisyuk,
PhD in Law, Assistant Professor of the Theory and History of State and Law Department of the Lesya Ukrainka Eastern European National University

PERSPECTIVES FOR THE REFORM OF PENALTY SYSTEM IN UKRAINE: EXPERIENCE OF FINLAND

The article analyzes the experience of the Republic of Finland for its possible further use in the course of reforming the penitentiary system of Ukraine. It is noted that the penitentiary system can be considered both in a narrow and broad sense. In a broad sense, the penitentiary system is a set of interrelated and interdependent state-legal means, methods and guarantees aimed at achieving the goals of criminal punishment in the activities of bodies and institutions for the execution of punishments; In the narrow sense, it is a system of bodies and institutions for the execution of sentences. Analysis of the current legislation suggests that our state is applying the second approach for understanding the penitentiary system, which somewhat narrows the prospects for improving the criminal situation as a whole. The study of the experience of penitentiary reforms makes it possible to talk about the existence of several factors that are significant for their success. This is not only the clarity of reform plans and consistency in their implementation. The attitude of society to the proposals for reform is also important. A public request for a strict attitude towards criminals provokes lawmakers to strengthen criminal law, and judges to harsher sentences. However, the punitive stereotypes of society can be overcomed or circumvent, as happened in Finland. After all, deprivation of liberty does not work as a means of correcting the offender, that is, the prison does not fulfill the function of prevention. Prevent-

ing re-commission of crimes requires special measures to integrate former offenders into society. The approach of Finland seems to be possible in Ukraine solely on the condition of ensuring the implementation of the indisputable principle of the inevitability of criminal responsibility for the commission of a crime both for ordinary citizens and for the "elite". It was noted that the improvement of the quality and effectiveness of the implementation of state policy in the penitentiary sphere is inextricably linked with the implementation of the relevant requirements and standards recognized in the highly developed Western European world.

Keyword**:** *penitentiary system, level of incerceration, crime, punishment, mediation.*

Надійшла до редакції 14.11.2018

 © Яцишин М. М., Крисюк Ю. П., 2018

УДК 343.8

Богатирьов А. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України

ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

У статті розглядаються поняття та сутність латентної злочинності в місцях несвободи. Наведено уявлення наукового співтовариства про тлумачення латентної злочинності. Доведено, що недооцінювання персоналом місць несвободи проблеми латентної злочинності серед засуджених спотворює уявлення про її фактичний рівень, про розмір матеріальних і нематеріальних збитків, що заподіюються нею установам виконання покарань.

Ключові слова: *латентність, злочинність, місця несвободи, поняття, сутність.*

В статье рассматривается понятие и содержание латентной преступности в местах несвободы. Изложено мнение научного сообщества о латентной преступности. Доказано, что недооценка персоналом мест заключения проблемы латентной преступности среди осужденных искажает мнение о ее фактическом уровне, о размере материальных и нематериальных убытков, причиненных ею местам исполнения наказания.

Ключевые слова: *латентность, преступность, места заключения, понятие, содержание.*

Постановка проблеми. Варто зазначити, що існування в місцях несвободи латентної злочинності спричиняє формування як у засуджених, так і в персоналу викривленого, неправильного уявлення про її реальний рівень, масштаби та суспільну небезпеку.

Крім того, неврахування латентної злочинності адміністрацією установ виконання покарань призводить до певних похибок у прогнозуванні злочинності серед засуджених, плануванні заходів запобігання її активізації, неправильного розрахунку сил і засобів, які залучаються до протидії злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

А тому проблема зниження латентної злочинності в місцях несвободи є актуальною, складною і гострою як для кримінологічної науки, так і для пенітенціарної практики. На жаль, Міністерство юстиції України дедалі рідше інформує суспільство про вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи: здебільшого тільки резонансні злочини набувають розголосу після публікацій у засобах масової інформації і стають відомими широкому загалу.

© Богатирьов А. І., 2018

Ураховуючи той факт, що в науковій літературі наголошується на важливості вивчення латентної злочинності для пізнання її фактичного стану, справжніх масштабів, структури, географії та реальної ціни, констатуємо, що дослідження цього явища в місцях несвободи повинно розглядатися адміністрацією установи виконання покарань як одне із завдань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у місцях несвободи загалом.

До того ж вивчення латентної злочинності в місцях несвободи дасть можливість на підставі достовірних і повних даних про масштаби злочинності серед засуджених у місцях несвободи своєчасно проводити як планові, так і позапланові заходи запобігання їй.

Метою статті є детальний аналіз поняття та розкриття сутності латентної злочинності в місцях несвободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження нами використано праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: Б. М. Бабія, І. Г. Богатирьова, М. Ю. Валуйської, В. В. Василевича, Б. Я. Гаврилова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, І. М. Даньшина, А. І. Долгової, О. М. Джужі, Г. І. Забрянського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Колба, Л. В. Кондратюка, А. О. Конєва, В. М. Корецького, Т. В. Корнякової, В. В. Цвєткова, О. С. Шляпочнікова, Н. С. Юзікової та ін.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи поняття і сутність латентної злочинності загалом та її місце серед засуджених у місцях несвободи зокрема, варто зазначити, що слово «латентність» застосовується в біології, хімії, медицині та інших науках, де існує проблема, пов'язана з прихованими процесами або відкриттям чогось нового.

Тому ми звертаємо увагу наукової спільноти на той факт, що в кримінологічній науці серед вітчизняних і зарубіжних учених нині точиться багато дискусій з приводу поняття латентної злочинності. Аналіз останніх досліджень цього питання засвідчив, що існує безліч різних авторських трактувань латентності, однак єдиного загальновизнаного поняття латентної злочинності в кримінології немає. З одного боку, поняття «латентна злочинність» розглядається вченими в контексті їхніх власних досліджень, з іншого боку, науковий пошук визначення цього поняття та його сутності триває.

Зокрема, на початку 80-х років минулого століття зарубіжний учений А. О. Конєв визначив латентну злочинність як специфічне соціальне явище, що являє собою сукупність кримінально караних діянь, щодо яких могли (або не могли) виникнути оперативно-розшукові заходи [1, с. 3].

Інші зарубіжні вчені О. С. Шляпочніков та Г. І. Забрянський під латентною злочинністю розуміють сукупність кримінально караних дій, які не були виявлені правоохоронними органами [2, с. 22]. А дослідник Л. В. Кондратюк під латентною злочинністю розуміє ту частину загальної злочинності, що являє собою кумулятивний масив у межах дії строків давності [3, с. 241].

Власне визначення латентної злочинності наводить також зарубіжний учений Б. Я. Гаврилов. На його думку, латентна злочинність – це сукупність злочинів, як раніше неві-

домих правоохоронним органам, у тому числі й тих, про вчинення яких громадяни, установи, організації до компетентних органів не зверталися, так і фактично відомих компетентним органам, але не відображених в офіційній кримінально-правовій статистиці у зв'язку недосконалістю нормативно-правового регулювання цієї проблеми або з інших суб'єктивних причин [4, с. 16].

Кримінолог зарубіжної школи А. І. Долгова вважає, що латентна злочинність – це сукупність прихованої злочинності. Під прихованою злочинністю поіменна вчена розуміє злочини та їх сукупність, що вчинені, але про них не стало відомо правоохоронним органам і суду. Та частина злочинів, яку скривають, включає злочини їх сукупність, що стали відомі правоохоронним органам, але з різних причин не знайшли відображення в офіційній статистиці злочинності [5, с. 135].

Вітчизняний учений-кримінолог В. В. Василевич визначає латентну злочинність як злочинність, «що не знайшла відображення в офіційних статистичних звітах» [6, с. 27]. Інший український кримінолог А. Ф. Зелінський подає таке трактування поняття: «це сукупність передбачених кримінальних діянь, які у зв'язку з певними причинами не враховані правоохоронними органами» [7, с. 32].

Ширше пояснення латентної злочинності наводить І. М. Даньшин, на думку якого в кримінологічному аспекті – це сукупність не виявлених і не включених у статистичну звітність злочинів. До причин і умов латентної злочинності вчений відносить такі: специфіка окремих видів злочинів, які за способом учинення передбачають підвищену приховані, що породжує труднощі в їх виявленні; наявність у суспільстві професійної та організованої злочинності, до якої найчастіше залучаються неповнолітні; низький рівень правосвідомості населення; відсутність належного матеріально-технічного забезпечення; небажання повідомляти про відомий факт учинення злочину до відповідних інстанцій тощо [8, с. 44–45].

Більш поглиблене трактування поняття подає професор В. В. Голіна, який вважає, що латентна злочинність – це не виявлені та з інших причин невідомі правоохоронним і судовим органам злочини, відомості про які не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [9, с. 63].

Вітчизняні вчені Т. В. Корнякова та Н. С. Юзікова вважають, що латентна злочинність у кримінологічному аспекті – це сукупність фактично вчинених, проте не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним органам і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [10, с. 71].

Сучасне визначення латентної злочинності пропонує професор І. Г. Богатирьов, який під латентною злочинністю розуміє сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистиці [11, с. 34].

У юридичному словнику латентна злочинність визначена як злочинність, яка не взята на облік і при-

© Богатирьов А. І., 2018

хована від відповідних державних органів, спеціально покликаних з нею боротися [12, с. 364]. В іншому словнику слово «латентний» походить від латинського «latens» і означає «прихований», «невидимий» [13, с. 279].

Таким чином, аналіз наведених трактувань поняття латентної злочинності свідчить, що її основними ознаками є наявність кумулятивного масиву в межах дії строків давності; сукупність реально вчинених злочинних діянь, не виявлених та з інших причин невідомих правоохоронним та судовим органам; невідображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності та ін.

Отже, стан латентної злочинності в місцях несвободи можна визначити як неконтрольований. Це спричинено тим, що засуджені не завжди подають заяви про відкриття кримінальних проваджень за фактом учинення стосовно них злочину; персонал органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України допускає порушення облікової дисципліни; ухвалюються необґрунтовані рішення про відмову у відкритті таких кримінальних проваджень та ін.

До речі, недооцінювання персоналом місць несвободи проблеми латентної злочинності серед засуджених, по-перше, спотворює уявлення про її фактичний рівень; по-друге, не дозволяє визначити розмір матеріальних і нематеріальних збитків, що заподіюються установам виконання покарань; по-третє, суттєво впливає на кримінологічні прогнози її розвитку та планування заходів запобігання поширенню цього явища.

Таким чином, латентна злочинність серед засуджених у місцях несвободи, залишаючись поза увагою адміністрації установ виконання покарань, є особливо небезпечною через те, що:

- завжди прихована і замовчується різними сторонами з різних причин;

- не враховується, не прогнозується і не плануються заходи запобігання їй;

- відчуття безкарності заохочує окремих засуджених уперше вчиняти в місцях несвободи кримінальні правопорушення, а інших – продовжувати свої протиправні діяння;

- збитки, заподіяні установі виконання покарань, засудженому, персоналу, не відшкодовуються.

У процесі дослідження звернуто увагу на те, що інформація про заподіяння в місцях несвободи тілесних ушкоджень, побоїв, учинення насильства й інших кримінальних правопорушень проти засудженої особи не завжди стає відомою адміністрації установи виконання покарань. Це пов’язано з діяльністю в місцях несвободи злочинних груп, які є найбільш небезпечними в середовищі засуджених.

Своїми діями вони, з одного боку, впливають на тих, хто вперше засуджений до покарання у виді позбавлення волі або переведений для подальшого відбування покарання з виховної колонії, а з іншого – демонструють неповагу до адміністрації установи виконання покарань і наголошують потенційній жертві на вседозволеності (їх недоторканності) в місцях несвободи.

Тому, як свідчать дослідження злочинності серед засуджених у місцях несвободи, засуджений, стосовно

якого вчинено кримінальне правопорушення, здебільшого не бажає інформувати про це адміністрацію, тому що боїться відплати та розправи злочинних груп у місцях несвободи.

Крім того, на латентну злочинність серед засуджених у місцях несвободи впливають такі чинники: ізоляція засудженого від суспільства; ставлення соціуму до засудження окремої особи, її осуд; відсутність перспектив звільнення від відбування покарання; позбавлення ряду суб'єктивних прав; спад психоемоційної налаштованості на відбування покарання. Усі ці передумови формують у засудженого визнання власної долі та місце серед інших засуджених.

Таким чином, латентну злочинність серед засуджених у місцях несвободи можна поділити на такі види:

а) не заявлені засудженими до адміністрації установи виконання покарань кримінальні правопорушення, учинені стосовно них у місцях несвободи;

б) не враховані персоналом місць несвободи кримінальні правопорушення, про які вони доповідали в Міністерство юстиції України, але не зареєстрували і не розслідували через недостатню професійну підготовку з питань виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у місцях несвободи;

в) приховані адміністрацією установи виконання покарань з метою зменшення рівня злочинності в місцях несвободи кримінальні правопорушення, учинені серед засуджених.

Висновки. Дослідження латентної злочинності серед засуджених у місцях несвободи засвідчило не тільки факт учинення великої кількості кримінальних правопорушень у місцях несвободи, які залишилися поза межами офіційного статистичного обліку Міністерства юстиції України, а й приховування масштабів цього явища з метою штучного зниження рівня злочинності в місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. Конев А. А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. Омск, 1980. С. 3.
2. Забрянский Г. И., Шляпочников А. С. Выявление латентной преступности. *Советское государство и право.* 1971. № 5. С. 98–103.
3. Кондратюк Л. В. О кумулятивной латентности и методике определения ее размеров. *Латентная преступность: познание, политика, стратегия:* сб. матер. междунар. семинара. Москва : ВНИИ МВД России, 1993. С. 241.
4. Гаврилов Б. Я. Латентная преступность и обеспечение конституционного права граждан на доступ к правосудию: моногр. Москва : ВНИИ МВД России, 2004. С. 16.
5. Криминология: учебник для юрид. вузов. / Под общей ред. А. И. Долговой. М., 1999. С. 135.
6. Кримінологія: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2010. С. 27.
7. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций. Харків, 1996. С. 32.

© Богатирьов А. І., 2018

8. Даньшин І. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / За ред. І.М. Даньшина. Харків, 2003. С. 44–45.
9. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
10. Кримінологія: курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова; за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпро: ЛІРА, 2014. 244 с.
11. Богатирьов І. Г. Кримінологія: навчальний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2016. С. 140.
12. Юридичний словник / під ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. Київ, 1974. С. 364.
13. Словарь иностранных слов. Москва : Русский язык, 1989. 624 с.

A. Bogatyrov,
PhD in Law,
Associate Professor of the
Criminal Law and Criminology Chair of the
University of the State Fiscal Service of
Ukraine

LATENT CRIMINALITY IN CUSTODIAL SETTING: THE CONCEPT AND ESSENCE

In article the concept and an entity of latent crime of custodial setting is considered. Ideas of scientific community of interpretation of latent crime are given. It is proved that underestimation by personnel of custodial setting of a problem of latent crime among convicts distorts representation about its actual level, about the size of the material and non-material losses caused by it caused to institutions of execution of punishments.

The analysis of the last researches of latent crime which is carried out by us showed that in special literature there is a set of different author's interpretations of latency. However there is no uniform conventional concept of latent crime of criminology. On the one hand, the concept latent crime is considered by scientists in the context of their own researches. On the other hand it shows that a concept latent crime and its entity reside in scientific search.

Representations of scientific community concerning interpretation of latent crime are given. Latent crime in custodial setting remaining unaddressed administrations of institutions of execution of punishments is especially dangerous.

This results from the fact that latent crime among convicts: latent crime among convicts is not considered, not predicted and actions to prevention are not planned; at latent crime the loss caused establishment of execution of punishments, to the convict of personnel is not compensated; latent crime among convicts in custodial setting is always hidden, but are suppressed why also by whom; the

feeling of impunity encourages the persons serving sentence to continue to commit criminal offenses in custodial setting; latent crime promotes formation of certain convicts on commission in custodial setting of a criminal offense.

Latent crime among convicts in custodial setting is divided into the following types: undeclared condemned administrations of establishment of execution of punishments about commission concerning it in custodial setting of criminal offense; criminal offenses unaccounted by personnel of custodial setting on which they reported in the Ministry of Justice of Ukraine, but did not register and did not investigate from the reasons of insufficient vocational training in identification and investigation of criminal offenses in custodial setting; reserve commission among the condemned criminal offenses of establishment of execution of punishments by administration, for the purpose of reduction of crime rate in custodial setting.

Latent crime among convicts in custodial setting influences: isolation of the convict from society; society relation to condemnation of the individual her condemnation; lack of perspectives of release from serving sentence; deprivations of a number of the subjective rights; recession of a psychological and emotional spirit on serving sentence.

The research of latent crime conducted by us among convicts in custodial setting showed existence of a significant amount of the criminal offenses committed in custodial setting which remained outside official statistical accounting of the Ministry of Justice of Ukraine. As well as reserve their some heads of institutions of execution of punishments for the purpose of reduction of crime rate in custodial setting.

Keywords: *latent crime, prison, understanding, concept, essence.*

Надійшла до редакції 13.11.2018

© Богатирьов А. І., 2018

УДК 343.915

Залялова І. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології і
кримінально-виконавчого права
Інституту кримінально-виконавчої
служби
Політова А. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту
МВС України

ЧИННИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ (НА ПІДСТАВІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглядаються питання, пов'язані з детермінацією злочинності неповнолітніх на підставі проведеного анкетного опитування осіб, які відбувають покарання у Прилуцькій і Кременчуцькій виховних колоніях. Наводяться статистичні дані щодо неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2017–2018 роках. Узагальнено інформацію, зібрану під час соціологічного дослідження, стосовно визначення причин і умов учинення злочинів неповнолітніми.

Ключові слова: *злочинність неповнолітніх, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, детермінанти, причини, умови, родина, морально-психологічні ознаки.*

В статье рассматриваются вопросы, связанные с детерминацией преступности несовершеннолетних на основании проведенного анкетного опроса лиц, отбывающих наказание в Прилуцкой и Кременчугской воспитательных колониях. Приведены статистические данные относительно несовершеннолетних, совершивших уголовные правонарушения в 2017–2018 годах. Обобщена информация, собранная во время социологического исследования, касательно определения причин и условий совершения преступлений несовершеннолетними.

Ключевые слова: *преступность несовершеннолетних, девиантное поведение, делинквентное поведение, детерминанты, причины, условия, семья, морально-психологические признаки.*

Постановка проблеми. Проблеми злочинної поведінки неповнолітніх осіб (девіантної або делінквентної поведінки) є центральною проблемою не тільки кримінології, а й психології, педагогіки, соціології. Гострота цієї проблеми обумовлена тим, що вона відображає загальні тенденції злочинності, є індикатором стану суспільства та дає можливість

 © Залялова І. М., Політова А. С., 2018

спрогнозувати перспективи і напрями розвитку злочинних проявів у майбутньому.

Найбільше занепокоєння в суспільстві викликає підліткова вікова група (від 14 до 18 років), психологічні, особисті та психофізіологічні особливості якої часто виявляються основною детермінантою злочинної поведінки. На жаль, ця група є найбільш соціально вразливою: неповнолітні, піддаючись негативному впливу оточуючих, а в більшості випадків усвідомлено, самостійно вчиняють правопорушення, намагаючись таким чином утвердитися перед однолітками або показати свою значущість дорослим.

Проблема протиправної поведінки неповнолітніх завжди перебуває в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Науковці звертали велику увагу на дослідження науково-теоретичних засад делінквентної поведінки, детермінант злочинності неповнолітніх, пропонували шляхи, засоби і методи запобігання правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які займалися вивченням різних аспектів злочинності неповнолітніх, є як кримінологи, так і психологи, і педагоги, які висловлювали різні погляди щодо детермінант цієї злочинності.

Так, С. Ґаллек вважає злочинність неповнолітніх проявом почуття пригніченості й нездатності молодої людини перебороти його. Делінквентність нібито допомагає боротися з цим станом і спричиняє бажані зміни у психіці: підлітки почуваються вільними й незалежними, у них з'являється можливість розважитися, виявити свою уяву і спритність, можливим стає отримання матеріальних вигод, є шанс перекласти провину на інших (наприклад, поліцію), а також більш раціонально реагувати на власні невдачі (наприклад, успіх – відчутність неприємностей) [1].

Пояснюючи причини протиправної поведінки неповнолітніх, О. Бахур розглядає їх як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (впливи сім'ї і школи, які десоціалізують, психологічні труднощі й ускладнення, породжені багатопроблемним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які найперше виявляються у вибірково-активному ставленні підлітка до навколишнього середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням) [2, с. 220–227]. І. Даньшин вважає, що головною глобальною проблемою злочинності неповнолітніх є «соціальне аутсайдерство», коли діти опиняються поза існуючим суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації [3, с. 75–78].

Проте, незважаючи на значні наукові розробки цієї проблеми, феномен злочинності неповнолітніх продовжує хвилювати українське суспільство. Беручи до уваги те, що злочинність – це явище мінливе і динамічне, слід враховувати, що детермінанти злочинності також постійно змінюються і трансформуються.

Як свідчать статистичні дані, нині в Україні від 3 до 10% усіх зло-

чинів вчиняються неповнолітніми. Протягом останніх років спостерігалася тенденція до зменшення кількості кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Зокрема, у 2018 році виявлено 3980 неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (у 2017 році – 4510 осіб). У 2018 році із загальної кількості неповнолітніх осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, у віці до 14 років – 176 осіб (у 2017 р. – 212), від 14 до 16 років – 1240 (у 2017 р. – 1337), від 16 до 17 років – 2564 (у 2017 р. – 2961) [4].

Проведені в Україні дослідження показників злочинності неповнолітніх свідчать, що такі тенденції пов'язані зі зменшенням кількості неповнолітніх у загальній структурі населення. Зниження народжуваності, перевищення смертності над природним зростанням і депопуляція населення всередині 1990–2000-х років було зафіксовано в більшості регіонів країни. Порівняння показників злочинності з показниками народжуваності населення дозволяє простежити певну залежність між кількістю народжених осіб за певний період і майбутньою кримінальною активністю частини неповнолітніх осіб. Таким чином, сучасні тенденції зменшення кількості неповнолітніх правопорушників багато в чому зумовлюються зниженням народжуваності дітей у зазначених роках [5].

Постановка завдання. Завданням цієї статті є виявлення детермінант, що породжують злочинність неповнолітніх у сучасних умовах, на підставі анкетного опитування осіб, які відбувають покарання у виховних колоніях. Метою статті є отримання якісної соціологічної інформації щодо умов, причин, обставин учинення злочинів неповнолітніми. Методологічним підґрунтям дослідження є анкетування за спеціально розробленою анкетою. Анкети заповнювалися респондентами в присутності психолога. Опитування мало цілком добровільний характер. Було опитано 84 засуджених, які відбувають покарання в Прилуцькій та Кременчуцькій виховних колоніях.

Виклад основного матеріалу. Злочинна поведінка неповнолітніх має ряд причин. По-перше, до цього віку (від 14 до 18 років) уже сформовані і є досить стійкими властивості особистості, що впливають на виникнення цієї форми поведінки. По-друге, емоційна чутливість і неврівноваженість, властива підлітковому віку, зумовлюють характер імпульсивних дій, у тому числі й злочинних. По-третє, саме в цей віковий період зовнішня детермінація у вигляді моделі злочинної поведінки як найбільш успішної форми активності (лідерства) серед однолітків має високу значущість. У сукупності ці чинники здійснюють максимальний вплив на виникнення і підтримання злочинної поведінки серед підлітків.

Одним із найважливіших аспектів при вивченні детермінант злочинної поведінки неповнолітнього є особиста сфера людини, точніше, мотиваційні особливості особи. Аналіз мікросередовища, у якому він мешкає, а також визначення мотивації поведінки особи дозволяють зрозуміти рушійні сили конкретних проступків, у тому числі й тих, що мають протиправний характер. І особливу роль тут відіграє сім'я.

Сім'я може одночасно демонструвати модель злочинної поведінки та забезпечувати її підкріплення. Імовірність злочинної поведінки

© Залялова І. М., Політова А. С., 2018

підлітків вікової групи (від 14 до 18 років) залежить від того, чи стикаються вони з проявами злочинної поведінки у себе вдома (батьки є найважливішою моделлю поведінки; якщо в присутності дітей було вчинено правопорушення, то можна сміливо розраховувати, що це все вбере у себе дитина).

Так, зокрема, на питання «У якій Ви виховувались родині?» отримано такі відповіді: у 44% респондентів є і батько, і мати; у 42% – є тільки мати; у 11% – є тільки батько; я сирота – 3%. Також за результатами дослідження виявилося, що 43% батьків респондентів розлучені; 40% – не розлучені; 17% – офіційно не оформлювали свої відносини (цивільний шлюб).

При з'ясуванні питань щодо протиправної поведінки батьків отримано такі результати:

- у 76% респондентів батьки не притягувалися до будь-якої відповідальності (адміністративної, кримінальної);

- у 93% респондентів батьки не залучали їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією або азартними іграми;

- у 83% респондентів батьків притягували до кримінальної відповідальності за залучення їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією або азартними іграми (мал. 1).

Також ми намагалися визначити причини агресивної поведінки неповнолітніх, оскільки існує зв'язок між різними характеристиками сім'ї та можливістю розвитку агресивної поведінки. Адже така поведінка веде до вчинення таких злочинів, як убивство, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості,

Мал. 1. Протиправна поведінка батьків як детермінанта злочинності неповнолітніх

а також зґвалтування, тобто вчинення насильницьких злочинів. Це говорить про те, що батькам не вистачає вміння навчити дитину дотримувати певних правил поведінки, її манерою стають непокора та кулаки. Тому в більшості випадків цей стиль домінує в стосунках з людьми.

Отримані нами результати показали, що на питання «Чи були у Вашій сім'ї такі форми поведінки, як зловживання алкоголем, зловживання наркотиками, насильство між батьками (побої, бійки), або батько (мати) мали судимість за вчинення злочину?» респонденти відповіли: зловживання алкоголем – 45%; насильство між батьками (побої, бійки) – 23%; батько (мати) мали судимість за вчинення злочину – 17%; зловживання наркотиками – 8%. У 7% респондентів таких форм поведінки в сім'ї взагалі не було.

Вивчення причинних зв'язків у сфері злочинної поведінки являє собою багатогранне та складне завдання. Труднощі пов'язані також з тим, що загальний механізм людської поведінки ще не вивчено повністю ні в соціологічному, ні в психологічному плані.

У злочинній поведінці особи чергуються в різних формах індивідуальні та масові процеси. Вплив багатьох різноманітних соціальних чинників на особу в процесі їх формування змінюється конкретним актом індивідуальної поведінки; разом з тим сукупність окремих таких актів спричиняє масові явища, що підпорядковуються статистичним закономірностям.

Зазвичай причини агресії та злочинів спрямовують на вивчення властивостей особистості агресора (злочинця), можливих причин вербальних або фізичних нападів, мотивів вчинення, особливостей агресивної чи злочинної поведінки. Але ніхто не звертає увагу на віктимологічний аспект проблеми злочинів.

Нами встановлено, що 38% респондентів були жертвами злочинців та 25% – жертвами фізичного насильства в сім'ї. І як результат перенесеного насилля – учинення насильницьких злочинів: убивства, розбою, насильницького грабежу тощо.

Область сімейних взаємин – це характер сімейного керівництва, який виражається в дії батьків, які мають на меті змінити поведінку дітей. Тому важливо, на наш погляд, з'ясувати відповідь на питання «Чи розповідали Вам батьки (родичі), що порушення закону може призвести до покарання?». Отримані результати свідчать, що 98% респондентів знали про це, і лише 2% батьки нічого не казали.

Але навіть такий характер сімейного керівництва не завжди є ефективним. Підтверджують це відповіді респондентів на питання щодо віку вчинення злочину вперше. Із 79 опитаних респондентів 28 уперше вчинили злочин у віці 15 років; 16 – у 16 років; 15 – у 14 років; 8 – у 13 років; 5 – у 9 років; 2 – у 7–8 років, 12 років, 17 років; 1 – в 11 років (мал. 2).

© Залялова І. М., Політова А. С., 2018

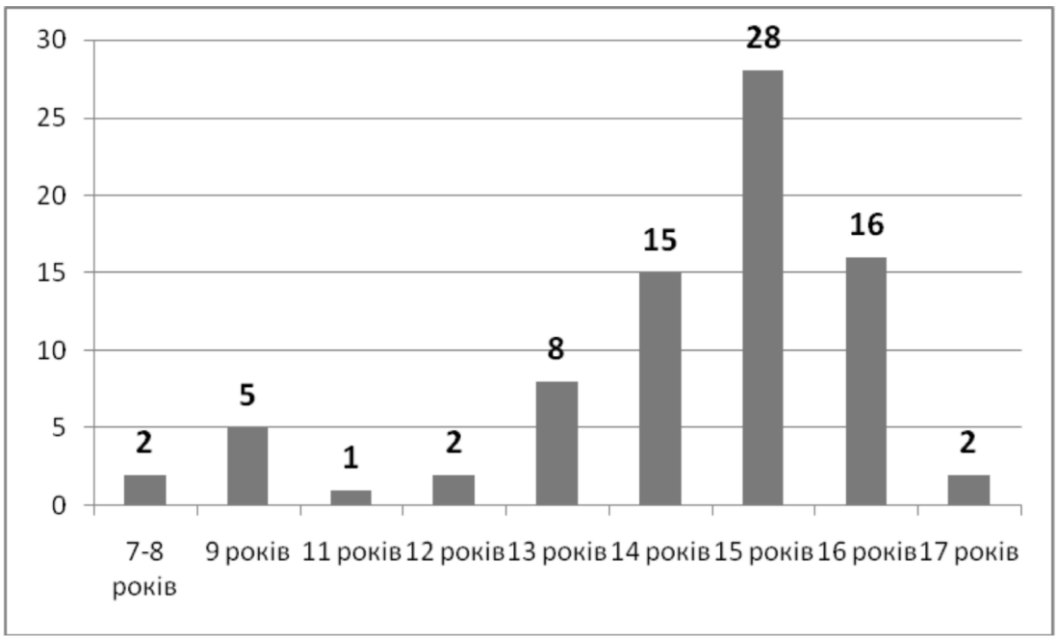

Мал. 2. Вік, у якому вперше вчинено злочин неповнолітніми, що відбувають покарання в Прилуцькій і Кременчуцькій виховних колоніях

Також важливим є ставлення родини до неповнолітніх, що відбувають покарання у виховних колоніях, оскільки саме цей чинник впливає на її соціалізацію в суспільстві після звільнення з кримінально-виконавчих установ та не дозволяє втратити психосоціальну ідентичність. Якщо дитина втрачає таку ідентичність із сім'єю, то це призводить до виникнення в неї комплексу неповноцінності, невпевненості в собі, страху перед майбутнім, рольової невизначеності. Отримані нами результати показали, що 91% добре оцінюють ставлення членів сім'ї до них, байдуже – у 8%, погане – 1%.

Також під час дослідження ми намагалися дослідити деякі аспекти морально-психологічних ознак неповнолітнього злочинця, адже внутрішній світ кожного індивіда є унікальним і неповторним.

Серед морально-психологічних ознак злочинця кримінологи виділяють декілька змістовно важливих підгруп: рівень світогляду (погляди особи, її переконання, звички, установки, очікування та ін.); інтелектуальні властивості (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, обмеженість або, навпаки, широта поглядів, їх спрямованість, різноманітність інтересів тощо); ціннісні орієнтації людини і соціально значущі моральні риси і властивості, які належать до «глибинних» особистісних характеристик; емоційно-вольові якості (стан волі, темперамент, характер, ініціативність, енергійність або лабільність, почуття, емоції тощо), психофізіологічні властивості (природжені та набуті властивості психіки, тілесна організація людини, у тому числі фізичні аномалії) [6].

Так, наприклад, 66% респондентів мають неповну середню освіту, 23% – середню, 10% – незакінчену вищу, 1% – не навчався взагалі. Щодо соціального статусу неповнолітніх (до направлення у виховну колонію), то 87% – учні школи (училища, технікуму, вишу); 12% – робітники, 1% – безробітний.

Крім того, 77% респондентів до направлення у виховну колонію були знайомі з порушником закону та 71% перебували на обліку в поліції (міліції) до засудження.

Особливий інтерес при дослідженні детермінант злочинної поведінки неповнолітніх становить генетичний аспект проблеми. Як свідчать результати незначної кількості досліджень, схильність до злочинної поведінки за умови дії навколишнього мікросередовища може передаватися на біологічному рівні. Про це свідчать приклади відхилень прийомних дітей, які виховуються в сприятливій сімейній обстановці [7].

Досліджуючи цей аспект, ми встановили, що, відповідаючи на питання «Чи застосовувалися відносно Вас наступні, передбачені сімейним законодавством, заходи поліпшення умов виховання: застосовувалося усиновлення (удочеріння); застосовувалась опіка; застосовувалось піклування; не застосовувалось», отримано такі відповіді респондентів: не застосовувалися – 74%; застосовувалося піклування – 15%; застосовувалася опіка – 9%; застосовувалось усиновлення (удочеріння) – 2%.

Певну зацікавленість становлять результати дослідження питання щодо основних причин учинення злочинів підлітками: негативний вплив компанії друзів – 63%; негативний вплив алкоголю та наркотиків – 43%; упевненість у безкарності за вчинене діяння – 31%; низький рівень доходів сім'ї – 31%; цікавість – 24%; незнання законів – 23%; поганий виховний процес у школі – 7%; низький рівень роботи правоохоронних органів – 2% (мал. 3).

Цікавою є думка респондентів щодо вжиття необхідних заходів для зниження рівня протиправної поведінки неповнолітніх: «призначати за перший злочин реальне покарання, а не на невеликий строк»; «боротися з фоновими явищами (наркоманією, алкоголізмом – заборона продажу алкогольних напоїв підліткам сприяє запобіганню вчиненню ними злочинів)»; «створювати робочі місця для підлітків, щоб вони мали змогу заробляти законно»; «батьки повинні більше уваги приділяти дітям, цікавитися, які в них друзі та чим вони займаються, не застосовувати насильство до дітей»; «проводити екскурсії у виховні колонії»; «зацікавлювати спортом»; «нехай більше читають книги, вони перевертають свідомість, перевірено на собі»; «слухати музику Чайковського і Бетховена».

© Залялова І. М., Політова А. С., 2018

Мал. 3. Основні чинники, які обумовлюють учинення злочинів підлітками

Висновки. Незважаючи на відсутність магічних рішень щодо запобігання дитячій злочинності або її подолання, визначення основних чинників, які зумовлюють вчинення злочинів неповнолітніми, є необхідною складовою в загальній структурі боротьби зі злочинністю. Особливо цікавою є думка тих осіб, які вже вчинили злочин. Проведене нами дослідження показало, що основними умовами і причинами вчинення злочинів підлітками, на їхню думку, є негативний вплив друзів (63%), алкоголю (43%), упевненість у безкарності за вчинене діяння (31%) та низький рівень доходів сім'ї (31%). Крім того, деякі вважають причиною вчинення злочину цікавість (24%). До того ж тільки 7% відносять до умов учинення злочинів неповнолітніми поганий виховний процес у школі, 2% респондентів зазначили низький рівень роботи правоохоронних органів. У подальших дослідженнях буде здійснено більш детальний аналіз особистості неповнолітнього злочинця.

Список використаних джерел

1. Halleck S. Psychiatry and the Dilemmas of Crime. Berkeley : University of California Press, 1971. 382 p.

2. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2012. Вип. 3. С. 220–227.

3. Даньшин И. Н. Детерминация преступности несовершеннолетних. *Питання боротьби зі злочинністю*: Зб. наук. пр. Харків : Право, 2004. Вип. 8. С. 75–78.

4. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113654&libid=100820&c=edit&_c=fo.

5. Бабенко А. М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 296–300. URL: http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M..pdf.

6. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссроуд, 2008. 364 с.

7. Шевченко А. М. Ресоциализация в России (социокультурные модели) : монография / РГЭУ «РИНХ». Ростов на Дону, 2003. 211 с.

I. Zalialova,
PhD in Law,
Associate Professor at the Department of Criminology and Criminal-Executive Law of the Institute of Criminal-Executive Service
A. Politova,
PhD in Law,
Associate Professor at the Department of Criminal Disciplines and Forensic Expertise of Donetsk Law Institute

FACTORS OF JUVENILE DELINQUENCY (ON THE BASIS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH)

Problem of criminal behavior of minors (deviant or delinquent behavior) is the central challenge not only of Criminology but Psychology, Pedagogy, Sociology. In Ukraine from 3 to 10% of all crimes were committed by minors. Over the past years there was a tendency to reduce the number of criminal proceedings against minors. In particular, there were discovered 3980 minors who have committed criminal offences in 2018 (2017 – 4510). In 2018 the total number of juvenile persons who have committed criminal offences, the age to 14 years – 176 (2017 – 212), from 14 to 16 years old – 1240 (2017 – 1337), from 16 to 17 years – 2564 (2017 – 2961).

The article is devoted to the identification of determinants that generate juvenile delinquency in modern conditions, based on a questionnaire survey of persons serving sentences in young offender institutions. Questionnaires were filled by respondents in the presence of a psychologist. The survey was quite voluntary. 84 convicted minors were being interviewed in Pryluky and Kremenchug educational colonies.

The purpose of the article is to get quality information on social conditions, the causes, the circumstances of the crimes by minors. The influence of the family, the microenvironment of a minor, on the formation of juvenile criminal behavior is investigated.

 © Залялова І. М., Політова А. С., 2018

The study found that the main conditions and causes of crimes committed by adolescents, according to juvenile convicts, are the negative influence of friends (63%), alcohol (43%), and confidence in impunity for committed acts (31%) and low income family (31%). Some believe the cause of crime is curiosity (24%). In addition, only 7% believe that the cause of the crimes is a poor educational process in the school and 2% of respondents noted the low level of work of law enforcement bodies.

Keywords: delinquency behavior, determinants, causes, conditions, family, moral and psychological characteristics.

Надійшла до редакції 11.11.2018

УДК 343.811

Колб І. О.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за
додержанням законів при виконанні
кримінальних покарань прокуратури
Київської області

ПРОВОКУЮЧА ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ЗАСУДЖЕНИХ – ОДНА З ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ДО НИХ ЗАСОБІВ ПРИБОРКАННЯ

У статті здійснено аналіз типових віктимологічних ситуацій, що спричиняють та обумовлюють застосування до засуджених, позбавлених волі, визначених у законі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на зниження рівня віктимності в установах виконання покарань.

Ключові слова: *віктимність; віктимологічна ситуація; жертва злочину; засуджений до позбавлення волі; персонал установ виконання покарань; типи жертв; заходи фізичного впливу; спеціальні засоби; зброя.*

В статье осуществлен анализ типичных виктимологических ситуаций, порождающих и обуславливающих применение к осужденным, лишенным свободы, установленных в законе мер физического влияния, специальных средств и оружия, а также разработаны научно обоснованные предложения, направленные на снижение уровня виктимности в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: *виктимность; виктимологическая ситуация; жертва преступления; осужденный к лишению свободы; персонал учреждений исполнения наказаний; типы жертв; меры физического влияния; специальные средства; оружие.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, незважаючи на чітко визначені в законі правові підстави застосування до засуджених, позбавлених волі (ст. 106 КВК України) засобів приборкання, кількість випадків неправомірних дій персоналу установ виконання покарань (УВП), а отже, жертв, від року до року не зменшується [1, с. 22–23].

Виходячи з цього, досить важливо з'ясувати роль і місце в механізмі протиправної діяльності персоналу УВП поведінки засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Зокрема, особливу увагу звертає на себе протиправна поведінка цих осіб, що належить до тих елементів правових підстав, відповідно до яких персонал УВП має право застосовувати до них закріплені в законі заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю, а саме: а) вчинення засудженим фізичного

 © Колб І. О., 2018

опору персоналу УВП; б) злісне невиконання цією особою законних вимог представників адміністрації УВП; в) прояви буйства; г) участь у масових заворушеннях або захваті заручників; ґ) учинення інших насильницьких дій; д) здійснення втечі (ч. 1 ст. 106 КВК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що сьогодні досить активно та плідно розробленням проблем, пов'язаних із застосуванням персоналом ДКВС України засобів приборкання до засуджених, займаються такі науковці: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, А. О. Джужа, Ю. Б. Ірхін, В. М. Климкін, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, А. С. Лукаш, С. Ю. Лукашевич, О. А. Мартиненко, Є. М. Моісеєв, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Є. Христенко, І. С. Яковець та ін.

Поряд із цим залишаються не вивченими повною мірою питання, що стосуються змісту віктимологічної поведінки засуджених при застосуванні до них визначених у законі засобів приборкання (ст. 106 КВК України).

Постановка завдання. Зазначені обставини і стали вирішальними при виборі теми, об'єкта і предмета цієї наукової роботи, а також визначили її мету – установити найбільш питомі віктимологічні ситуації, які обумовлюють учинення злочинів при застосуванні заходів приборкання до осіб, позбавлених волі.

Виклад основного матеріалу. Результати наукового пошуку вказують на те, що в доктринальних джерелах дедалі частіше йдеться про так званий «віктимологічий потенціал», тобто таку систему властивостей індивіда та групи осіб, яка утворює небезпеку вчинення злочинів в УВП [3, с. 216]. Зокрема, варто у зв'язку з цим констатувати, що зазначений потенціал формується з персоналу ДКВС України та обумовлює вчинення цими особами злочинів під час застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, як установлено в ході даного розслідування, не лише на підставі властивостей суб'єктів злочинів, а й через вплив низки інших злочинних детермінант (віктимогенних ситуацій, характеру поведінки засуджених; ухилення від відповідальності за протиправні вчинки та ін.). Як з цього приводу влучно зауважив О. М. Джужа, з'ясування закономірностей прояву раніше не виявлених кримінологічних чинників в УВП, що пов'язані з віктимологічними аспектами, має велике як наукове, так і практичне значення, позаяк це дає можливість розв'язати проблему «латентної жертви» в місцях позбавлення волі [3, с. 217]. Так, у результаті спеціальних наукових пошуків установлено, що вказана категорія жертв злочинів в УВП ставала такою через: а) небажання засудженого входити в стосунки з адміністрацією, тобто виконувати законні вимоги персоналу УВП – 14,3% осіб від усіх потерпілих від злочинів в умовах позбавлення волі; б) малозначність заподіяння фізичної, матеріальної та моральної шкоди (дрібне хуліганство, спроба уникнути відповідальності та ін.) – 20,1%; в) страх перед персоналом УВП (спровокувати вчинення порушення; притягнути до дисциплінарної відповідальності) – 25,7 %; г) зневіру в тому, що керівництво УВП спроможне розкрити злочин, –

20,7%; ґ) неслужбові стосунки з персоналом та ін. – 9,5%; д) небажання компрометувати себе – 14,2%; е) відчуття небезпеки, що розслідування призведе до розкриття порушення (злочину), учиненого потерпілим раніше, – 2,3% [3, с. 217–218].

Як свідчать результати цього дослідження, досить небезпечною та, одночасно, провокативною віктимогенною ситуацією, що спричиняє та обумовлює застосування персоналом ДКВС України заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї, є постійна наявність у засуджених (як потреба, що сформувалася до притягнення їх до кримінальної відповідальності) заборонених для користування під час відбування покарання предметів, виробів, речовини тощо (додаток 6 до ПВР УВП), зокрема наркотичних та інших одурманюючих засобів і речовин, спиртних напоїв, грошей, інших речей тощо. Так, щороку в засуджених на їх робочих і спальних місцях, інших об'єктах житлової та виробничої зон УВП, а також поза ними вилучається значна кількість заборонених предметів, виробів і речовин. Зокрема, тільки у 2016 році в засуджених до позбавлення волі вилучено 12 тис. 41 грн (у 2015 році – 9599 грн); 100 доларів США (у 2015 році – 0); 7526 літрів спиртних напоїв (у 2015 році – 8110 л); 20,968 грамів наркотичних засобів (у 2015 році – 57,239 г); 3817 мобільних телефонів (у 2015 році – 3570) та 2862 одиниці колючо-ріжучих предметів [1, с. 19].

Сутність зазначеної віктимогенної ситуації полягає в тому, що, як довели результати дослідження, засуджені, з одного боку, провокують персонал органів та установ виконання покарань до застосування до них визначених у законі заходів приборкання. З іншого боку, при вилученні заборонених предметів і речовин деякі з цих осіб учиняють опір персоналу УВП та інші насильницькі дії, які є підставою для застосування останнім сили до засуджених.

Крім того, у ході наукового пошуку встановлено, що особливе місце у віктимологічному потенціалі, який спричиняє та обумовлює вчинення злочинів за участю персоналу УВП при застосуванні заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, займає кримінальна субкультура, що є однією зі складових життєдіяльності засуджених у місцях позбавлення волі [4]. Зміст цієї проблеми полягає в тому, що законні приписи та вимоги, які ставляться перед засудженими персоналом ДКВС України, не кореспондуються з вимогами злочинного співтовариства, які ґрунтуються на нормах кримінальної субкультури, що зрештою і продукує збільшення кількості «латентних жертв» злочинів серед осіб, які відбувають покарання. Так, відповідно до вимог ч. 4 ст. 107 КВК України, засудженим забороняється вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська. Аналогічні вимоги закріплені й у п. 3 розділу ІІІ «Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань» ПВР УВП.

Водночас кримінальна субкультура визнає таку поведінку засуджених загальноприйнятою. При цьому персонал установ виконання покарань застосовує кримінально-правові та інші юридичні засоби впливу, включаючи й засоби приборкання (ст. 106 КВК України), до порушників вибірково (до окремо взя-

 © Колб І. О., 2018

тих «жертв»), чим не тільки порушує соціальну справедливість і рівність засуджених перед законом, а й створює умови для свавільного застосування репресивних форм впливу щодо будь-якого потенційного «об'єкта». Показовою в цьому контексті є діяльність персоналу ДКВС України щодо так званих злісних порушників установленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК України), особливо щодо тієї категорії осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації УВП (ст. 391 КК України). Сутність цієї проблеми полягає в тому, що, відповідно до закону, за вчинення цього злочину може бути покарана будь-яка особа із засуджених до позбавлення волі, якщо вона за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або до неї застосовувався більш суворий режим відбування покарання.

Як показали результати цієї наукової розробки, потенційних суб'єктів злочину, що передбачений ст. 391 КК України, у кожній колонії є досить, але адміністрація УВП вибірково притягає до кримінальної відповідальності тільки частину із них, знову ж таки, зловживаючи своїм правом, включаючи застосування засобів приборкання та збільшуючи таким чином кількість так званих «латентних жертв». Так, у 2011 році на профілактичних обліках в УВП України перебувало 4132 злісних порушники режиму відбування покарання, а до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 157 засуджених [5, с. 3–4]. Так само не зійшлися в цьому сенсі показники кількості осіб, яких згідно зі ст. 100–101 КВК було переведено як злісних порушників до приміщень камерного типу колоній (секторів) максимального рівня безпеки. Зокрема, у 2010 році таким чином здійснено переведення 94 засуджених [6, с. 34], а до кримінальної відповідальності за цей рік притягнуто 177 осіб [6, с. 4].

Під час дослідження з'ясовано, що однією з умов, яка спричиняє таку «неоднозначну» та віктимогенно небезпечну діяльність персоналу УВП, є нечітке та нелогічне закріплення в ст. 391 деяких ознак злочину. Зокрема, у диспозиції цієї статті КК законодавець ужив словосполучення «переведення на більш суворий режим відбування покарання» (так звана бланкетна норма права [7, с. 26–27]), яке відсутнє в кримінально-виконавчому законодавстві України. У 2003 році, з прийняттям КВК, наша держава відмовилася від терміну «колонії відповідного режиму» (загального, посиленого, суворого та особливого) [8], натомість увела в обіг (і це діє донині) термін «колонії відповідного рівня безпеки» (ст. 18 КВК), яке чомусь не враховував законодавець при формулюванні змісту ст. 391 КК України. Водночас, як це випливає з ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (лат. analogia – відповідність; схожість у якому-небудь відношенні між предметами, явищами, поняттями, які в цілому відрізняються поміж собою [9, с. 39]) заборонено.

Ще більш нелогічним (та, як видається, безглуздим) є використання в диспозиції ст. 391 КК України словосполучення «злісна непокора особою, яка відбуває покарання у

виді обмеження волі», позаяк у КВК не передбачено переведення засуджених цієї категорії у порядку стягнення до приміщення камерного типу (одиночної камери) (таке стягнення для засуджених до обмеження волі у ст. 68 КВК України відсутнє взагалі). До того ж до цих засуджених не можна при кваліфікації застосовувати іншу ознаку складу злочину, яка зазначена в ст. 391 КК України, а саме – «переведення на більш суворий режим відбування покарання», ураховуючи те, що згідно зі ст. 16, 18 КВК України виправні центри, у яких виконується покарання у виді обмеження волі, не належать до виправних колоній. Неправильним є також використання в змісті диспозиції ст. 391 КК України словосполучень «установи виконання покарань» та «позбавлення волі», оскільки вони не співвідносяться зі змістом норм кримінально-виконавчого законодавства України. Зокрема, відповідно до вимог ч. 2 ст. 11 КВК України, крім виправних колоній, до установ виконання покарань належать і арештні доми, у яких виконується покарання не у виді позбавлення волі, а у виді арешту, а також виховні колонії, у яких не передбачено таке дисциплінарне стягнення, як «переведення засудженого до приміщення камерного типу чи одиночної камери» (ст. 145 КВК України).

Виходячи з цього та з метою девіктимізації зазначеної обставини, яка призводить до неправомірного застосування персоналом ДКВС України заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, варто ст. 391 КК України викласти з новою назвою – «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії» та в новій редакції: «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії або інша протидія адміністрації в законному здійснення її функції особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводилася як злісний порушник до інших дільниць або в колонії іншого рівня безпеки».

У науковій літературі описані й інші випадки віктимогенних ситуацій, які спричиняли й обумовлювали протиправне застосування персоналом ДКВС України заходів приборкання до засуджених, позбавлених волі (соціально-правові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, технічні та ін.) [10, с. 96] та використані в цій науковій статті як методологічне підґрунтя при висвітленні змісту віктимологічних аспектів злочинів, які вчиняються зазначеними суб’єктами.

Висновки. Таким чином, виходячи з отриманих у ході наукового дослідження результатів, можна за ознакою віктимності здійснити наступну класифікацію жертв злочинів, які потерпіли від неправомірних дій персоналу ДКВС України у ході застосування до них засобів фізичного впливу:

1. Жертви злочинів, що стали такими на особистісному (фізичному) рівні через наявність у них сукупності відповідних віктимних якостей особи (психопати, хронічні наркомани, алкоголіки тощо) (ч. 1 ст. 106 КВК України).

2. Жертви злочинів, що стали такими внаслідок наявного в особи певного соціального статусу в сере-

 © Колб І. О., 2018

довищі засуджених (так звані «злодії в законі», інші злочинні авторитети, злісні порушники, особи з найнижчим соціальним статусом (ізгої – відторгнуті тощо)) (ст. 391 КК України).

3. Жертви злочинів, які стали такими у результаті конфлікту з персоналом ДКВС України: як ті, що не вчиняли жодних правопорушень і діяли правомірно, захищаючи свої законні права та інтереси, так і ті, які чинили опір чи інші протиправні дії щодо адміністрації органів та установ виконання покарань поодинці. Так, у 2015 році на профілактичних обліках УВП перебували 3624 злісних порушники режиму відбування покарання із 50,5 тисяч – загальної кількості осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі (7% у структурі всіх засуджених). Крім того, на зазначених обліках рахувалися: а) 500 осіб, схильних до втечі; б) 282 – до нападу та захоплення заручників; в) 647 – до злісної непокори; г) 2317 – до самогубства або членоушкодження; ґ) 57 – до виготовлення зброї або вибухових речовин; д) 1510 – до вживання і розповсюдження наркотичних речовин; є) 440 – як організатори азартних ігор з матеріальною зацікавленістю [11, с. 5–6].

4. Так звані «рикошетні жертви», які стали такими внаслідок масових протиправних дій засуджених (групова непокора адміністрації УВП; дії, що дезорганізують роботу УВП; групове хуліганство тощо), з одного боку, та протиправних дій персоналу ДКВС України, з іншого боку (дії воєнізованих формувань у порядку ст. 105 КВК України; дії персоналу органів та установ виконання покарань у зазначених віктимогенних ситуаціях).

5. Жертви злочинів, учинених з необережності (ст. 25 КК України) (смертельні травми, отримані при застосуванні заходів приборкання; ненадання належної медичної допомоги тощо) (ч. 4 ст. 106 КВК України).

Список використаних джерел

1. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: Інформаційний бюлетень. Київ : ДДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2017. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с.

3. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

4. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. Москва : Юридическая литервтура, 1990. 442 с.

5. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ : ДПтС України, 2012. 89 с.

6. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ : ДПтС України, 2011. 87 с.

7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я.Тація. [4-е вид., перероб. та допов.]. Харків : Право, 2010. 456 с.

8. Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР : Закон Української РСР від 23 груд. 1970 р. № 3325–07. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. № 1. Ст. 6.

9. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.

10. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ : Атіка, 2011. 367 с.

11. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ : ДПтС України, 2016. 69 с.

I. Kolb,
PhD in Law,
Deputy Head of the Department for supervision of the law observance during the enforcement of criminal sentences of the Prosecutor's Office of the Kyiv region

ILLEGAL PROVOCATIVE BEHAVIOR OF CONVICTS AS ONE OF THE REASONS OF THE RESTRAINT MEASURES APPLICATION AGAINST THEM

The article analyzes the typical victimological situations, which are the cause or result of using the special means of physical influence or weapons against the convicts in custody, as well as the scientifically substantiated proposals aimed at reducing the victimism level at the penitentiary establishments.

On the basis of this scientific research's results it is possible to carry out the following classification of the victims of crimes and illegal actions of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, as a result of applying the means of physical influence to them, from the victimism point of view:

1. Victims of the crimes, who became such on the personal level due to the presence of the combination of appropriate victimal qualities (psychopaths, chronic alcohol and drug addicts, etc.).

2. Victims of the crimes, who became such as a result of the certain social status among the convicts (criminal authorities, offenders, persons with the lowest social status).

3. Victims of the crimes, who became such as a result of the conflicts with the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, including those who acted lawfully, defending their legal rights and interests, and those, who resisted or committed others illegal actions concerning the administration of the penal establishments.

4. The so-called «ricochet victims», who became such as a result of the mass illegal actions of the convicts (group disobedience, group hooliganism, etc.) and, on the other hand, the illegal actions of the personnel of the State Criminal-Executive

 © Колб І. О., 2018

Service of Ukraine (the actions of the paramilitary forces in accordance with the article 105 of the Criminal-Executive Code of Ukraine; the actions of the personnel of the penitentiary bodies and establishments in the specified victimogenic situations).

5. Victims of the crimes committed by negligence (fatal injuries received as a result of using the means of restraint; failure to provide proper medical care, etc.) in accordance with the article 25 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *victimism; victimological situation; victim of crime; sentenced to imprisonment; penitentiary personnel; types of victims; measures of physical influence; special means; weapon.*

Надійшла до редакції 08.11.2018

УДК 343.9

Макаренко Н. К.,
кандидат юридичних наук, доцент,
здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ОГЛЯД СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

У статті розкриваються особливості кримінологічної характеристики професійних злочинців, зокрема така ознака професійної злочинності як кримінальна діяльність осіб особливого типу. Зазначена особливість полягає в тому, що професійні злочинці свідомо обрали злочинну діяльність як інструмент задоволення своїх матеріальних потреб. Встановлено, що професійні злочинці – це група найбільш небезпечних та активних осіб, які свідомо протиставляють себе суспільству злочинців. Для них характерна постійна готовність до вчинення злочинів, глибока деформація сфери інтересів і потреб, негативізм, крайня ступінь індивідуалізму. Стан неадекватності досягає у них рівня повного розриву з нормальним середовищем, а задоволення своїх матеріальних потреб стає найбільш значущою цінністю. Зазначені характеристики повинні обов'язково враховуватися при організації ефективної соціальної системи запобігання професійній злочинності.

Ключові слова: *особа злочинця, професійна злочинність, кримінальний професіоналізм, корисливий мотив.*

В статье раскрываются особенности криминологической характеристики профессиональных преступников. Характеристика особенностей личности профессиональных преступников свидетельствует о наличии такого специфического признака профессиональной преступности как преступная деятельность лиц особого типа. Данная особенность заключается в том, что профессиональные преступники сознательно избрали преступную деятельность как инструмент для удовлетворения своих материальных потребностей. Установлено, что профессиональные преступники – это группа наиболее опасных и активных лиц, которые сознательно противопоставляют себя обществу преступников. Для них характерна постоянная готовность к совершению преступлений, глубокая деформация сферы интересов и потребностей, негативизм, крайняя степень индивидуализма. Состояние неадекватности достигает у них уровня полного разрыва с нормальной средой, а удовлетворение своих материальных потребностей становится наиболее значимой ценностью. Указанные характеристики должны обязательно учитываться при организации эффективной социальной системы противодействия профессиональной преступности.

 © Макаренко Н. К., 2018

Ключевые слова: *личность преступника, профессиональная преступность, криминальный профессионализм, корыстный мотив.*

Постановка проблеми. Професійна злочинність є одним з найменш вивчених видів злочинності, що проявляється в першу чергу в недостатній кількості наукових досліджень з даної проблематики. В свою чергу відомості про злочинні діяння, вчинені професійними злочинцями, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів, а «зв'язок професійної злочинності з організованою і рецидивною злочинністю не дає можливість чітко визначити її межі, в тому числі кримінально-правові» [2, с. 249].

Крім того, досить складно отримати емпіричні дані про професійну злочинність і злочинців. В цілому інформація про такі злочини та злочинців має розрізнений характер.

У той же час професійна злочинність є одним з найбільш небезпечних видів злочинності. Її підвищена суспільна небезпека обумовлена перш за все тим, що неодноразове вчинення особою тотожних злочинів свідчить про прагнення продовжувати злочинну поведінку, про зміцнення у свідомості злочинних навичок, стійких антигромадських поглядів і переконань, які підпорядковують не тільки інтереси, знання, досвід, а й весь спосіб життя.

Злочин завжди має два корені: один лежить в особі злочинця і сплітається з особливостями її конституції, а інший складають зовнішні для даної особи факти, що своїм впливом штовхнули її на злочинний шлях. Жоден злочин не можна пояснити виключно зовнішніми причинами, ігноруючи особу злочинця [4, с. 7]. Саме тому основною категорією у вивченні професійної злочинності є особа професійного злочинця.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити особливості кримінологічної характеристики професійних злочинців на підставі результатів соціологічного моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження особи професійного злочинця відноситься до однієї з найважливіших в кримінології. Адже вивчення особи злочинця дозволяє найбільш ефективно здійснювати виправний вплив на особу в місцях позбавлення волі; розробляти і застосовувати ефективні запобіжні заходи; чітко і повно визначати об'єкти профілактичного впливу; активно використовувати отримані дані при кримінологічному прогнозуванні і плануванні.

Проведене нами дослідження опирається на дані, отримані в результаті анонімного анкетування засуджених, яке проводилося в 2018 р. у 24 установах виконання покарань в 6 областях України (Житомирська, Київська, Дніпропетровська, Черкаська, Тернопільська та Хмельницька).

Анкетуванням було охоплено групу рецидивістів, які повторно відбували покарання у вигляді позбавлення волі за тотожні корисливі злочини (в основному крадіжки). Усього в процесі дослідження було опитано 607 осіб.

Крім заповнення анкет опитуваним пропонувалося написати у вільній формі своє бачення проблемних питань, що стосуються профе-

сійній злочинності та позиції суспільства щодо боротьби з нею. Близько 10% засуджених висловили свою окрему думку з цього питання.

Серед ознак, що характеризують професійних злочинців, важливе місце займає вік. Він багато в чому визначає фізичний стан і можливості особи, впливає на коло її інтересів, потреб, життєві установки і ціннісні орієнтації. Відомо, що зі зміною віку відбуваються і зміни самої особи – змінюються її соціальні позиції, ролі і функції, досвід і звички, мотивації вчинків.

Проведене дослідження показало, що вікові особливості злочинців-професіоналів суттєво впливають на мотиваційно-цільову сторону їх злочинної діяльності, на способи вчинення злочинів, на ступінь їх готовності до вчинення злочину, роль в групі злочинців і т. д.

За віковими характеристиками професійних злочинців необхідно відзначити, що майже половина з них – особи у віці 30–40 років (46,6%). За ними слідують в порядку зменшення групи у віці 20–30 років (33,6%) і 40–50 років (14,2%). Віковий період старше 50 років зафіксовано у 5,6%.

Таким чином, в середовищі засуджених професійних злочинців переважають особи середнього віку, а кримінальна активність засуджених збільшується у віці 30–40 років. Досить зрілий вік даної категорії можна пояснити тим, що професійний злочинець в цьому віці знаходиться в найбільш активній формі злочинної діяльності. При цьому вік засуджених явно корелюється з кількістю судимостей.

Висока вікова межа при вчиненні злочинів характерна саме для професійної злочинності. Так, особи старшого віку вчиняють злочини значно рідше, оскільки, як правило, ретельно готуються до злочину, крім цього з урахуванням фізіологічних особливостей людини ці особи втрачають свої професійні здібності та навички.

Водночас вік взаємопов'язаний з кримінальною активністю і характером злочину. Показником соціальної дезорієнтації частини молоді є омолодження корисливих злочинців.

Абсолютна більшість опитаних засуджених зазначили, що розпочали «злочинну кар'єру» у віці до 20 років (від 12 до 14 років – 40 осіб, від 14 до 18 років – 148 осіб та від 18 до 20 років – 133 особи). У віці від 20 до 25 років – розпочали вчиняти злочини 221 особи, від 25 до 30 років – 36 осіб, від 30 до 40 років – 29 осіб, від 40 до 50 років – 4 особи.

Більшість професійних злочинців у молодому віці знайомляться з кримінальною субкультурою. В цей період у них виробляється внутрішня готовність до продовження злочинної діяльності як способу вирішення своїх життєвих проблем. У них домінує певна ідеологія виправдання такого життя, яка з віком тільки зміцнюється.

Складовою частиною кримінологічного аналізу особи професійного злочинця є вивчення освітнього рівня таких осіб. З точки зору освітнього рівня професійних злочинців найбільш характерним для них є наявність середньої освіти (69%). Вищу освіту мали всього 4% опитаних.

Виходячи з цих даних можна зробити висновок, що освітній рівень професійних злочинців досить високий. Дана обставина пояснюється тим, що «успішна злочинна діяль-

© Макаренко Н. К., 2018

ність» вимагає попередньої підготовки, постійного контролю над ситуацією, значної інтелектуальної підготовки.

Без сумніву, перший досвід суспільного співіснування людина отримує перш за все в сім'ї. Тут закладаються основи її свідомості, моральні і вольові якості, майбутні мотиви поведінки.

Як показує наше дослідження, обстановка і умови в сім'ї у переважної більшості професійних злочинців були ненормальними. Так, у повних, благополучних сім'ях виховувалося 38,5% опитаних осіб, 41% – зазначили, що є сиротами.

Таким чином, втрата батьків в поєднанні з іншими негативними факторами активно сприяє формуванню антигромадських установок у майбутніх злочинців-професіоналів. Це положення вимагає підвищеної уваги до дітей-сиріт та дітей з неблагополучних родин.

Не можна переоцінювати роль сім'ї як антикриміногенного фактору, в той же час, її вплив на ціннісні орієнтації особи може бути і негативним [1, с. 179]. Негативний вплив з боку сім'ї може викликати незворотні наслідки у свідомості людини, коли саме в сім'ї дитина може набути досвіду вживання алкоголю, наркотиків і злочинні навички.

На основі нашого дослідження можна зробити висновок, що більшість професійних злочинців об'єднує наявність в минулому несприятливого навколишнього середовища, і перш за все емоційно дезорганізованої сім'ї. З числа опитаних нами засуджених переважна більшість професійних злочинців походить з таких сімей.

Значний науково-практичний інтерес викликає соціальний стан і вид трудової діяльності професійних злочинців. Слід зауважити, що за своїм соціальним становищем більшість з опитаних (64%) не працювали. Серед причин, з яких вони не мали постійного місця роботи, засуджені, у більшості випадків, зазначали, що їх ніхто не хоче працевлаштовувати із судимостями, а також відсутність бажання працювати.

Характеристика досліджуваної категорії засуджених за показником постійного місця проживання свідчить про відносне благополуччя в цій сфері. Так, більшість осіб, які вчинили злочини з ознаками злочинного професіоналізму, міські жителі (60%).

24,7% професійних злочинців мають постійне місце проживання, 70,8% – постійно зареєстровані за місцем проживання, але за цим адресом не проживають, і 4,5% – не зареєстровані.

Незайнятість громадянина та відсутність постійного місця проживання є суттєвими криміногенними факторами, оскільки відсутність легальних джерел доходу і проблеми з місцем проживання стають причиною вчинення ними корисливих й корисливо-насильницьких злочинів.

Систематичне вчинення злочинів, антигромадський спосіб життя, відсутність позитивних соціальних контактів неухильно знижують рівень розвитку особи, відбувається поступова деградація, якій активно сприяє багаторазове і тривале перебування в місцях позбавлення волі.

Крім того, в процесі опитування було встановлено, що майже всі опитані (близько 78%) до засуджен-

ня зловживали алкогольними напоями.

Також зі збільшенням числа судимостей і років, проведених в місцях позбавлення волі, зростає кількість осіб, які страждають психічними розладами. Значна частина професійних злочинців (66%) виглядають значно старше своїх років, страждають хронічними захворюваннями.

При проведенні дослідження нас цікавила проблема мотивів, які спонукають до професійної злочинної поведінки. Більшість опитаних (56%) вказали в якості основного мотиву необхідність вийти з матеріальної скрути, 8% – прагнення до легкого, безтурботного життя.

Слід також зазначити, що на формування злочинної мотивації респондентів вплинули в першу чергу друзі, товариші, вулиця (36%).

Суттєве значення в аспекті, що розглядається, мають кримінально-правові ознаки особи. Маються на увазі дані про спрямованість і мотивацію антисуспільної поведінки; судимості в минулому та інші ознаки, що мають кримінально-правове значення.

Зокрема, характеристика вчинених злочинів щодо опитаних професійних злочинців виглядає наступним чином: відбували покарання за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів – 51,3%, за вчинення злочинів середньої тяжкості – 38,4%, за вчинення злочинів невеликої тяжкості – 10,3%.

В основному це злочини проти власності – 64,7%, злочини проти життя і здоров'я – 17,5%, злочини проти здоров'я населення і суспільної моральності – 15,8%. Причому спеціальний рецидив склав близько 39%.

Показники періоду часу після відбуття покарання до моменту наступного вчиненого злочину розташувалися таким чином: 76,5% всіх засуджених досліджуваної категорії вчинили новий злочин, перебуваючи на волі менше 2 років.

Основна частка злочинів була вчинена в співучасті – 60,3%. При цьому в половині випадків професійні злочинці виступали в ролі виконавця, в 30,2% – пособника, в 16,7% – організатора, в 3,1% – підбурювача (в основному молодих і неповнолітніх).

Характеризуючи стан судимості професійних злочинців, відзначимо, що основна частина професійних злочинців були засуджені три і більше разів – 61,1%. Це дає підстави стверджувати про те, що злочинна діяльність носить постійний характер серед досліджуваної категорії засуджених.

У літературі також неодноразово зазначалося, що у злочинців, засуджених до позбавлення волі вдруге, втретє й т. ін. з'являється певний імунітет до факту покарання і відбувається адаптація до умов його відбування [5, с. 91; 3, с. 104].

У опитаних осіб для вчинення злочинів були спеціальні, заздалегідь підготовлені і випробувані пристосування, що полегшували вчинення протиправних діянь (75% опитаних злочинців мали в своєму арсеналі такі знаряддя).

Абсолютна більшість володіла спеціальними прийомами і способами вчинення злочинів (91% респондентів знає і застосовує їх у своїй «практиці», а 50% опитаних пройшли свого роду «злодійські школи»).

Таким чином характеристика особливостей особи професійних

 © Макаренко Н. К., 2018

злочинців свідчить про наявність досить специфічної ознаки професійної злочинності, яка відсутня в радянській кримінологічній доктрині, кримінального професіоналізму і пов'язана з тим, що професійна злочинність є кримінальною діяльність злочинних осіб особливого типу.

Дана особливість полягає в тому, що професійні злочинці свідомо вибрали злочинну діяльність як інструмент задоволення своїх матеріальних потреб. Це група найбільш небезпечних і активних злочинців, що свідомо протиставляють себе суспільству, активно заперечують більшість його соціальних норм. Для них характерні крайня ступінь індивідуалізму, негативізм, глибока деформація сфери інтересів і потреб, постійна готовність до вчинення злочинів. Стан неадекватності досягає у них рівня повного розриву з нормальним середовищем, а володіння матеріальними засобами стає найбільш значущою цінністю.

Тому для цих осіб закономірним є наявність порушень режиму відбування покарання. Так, опитані засуджені характеризувалися наступним чином: 55% недобросовісно ставилися до праці; 46% не дотримувалися розпорядку дня; 20% зберігали заборонені предмети; 15% грали в азартні ігри; 35% зловживали спиртними напоями; 45% створювали конфліктні ситуації в середовищі засуджених.

Більшість опитаних (55%) негативно ставляться до призначеного покарання і вважають, що покарання, яке застосовано до них, не відповідає вчиненому, а 15% зазначило, що будуть продовжувати злочинну діяльність, відмітивши при цьому, що більше нічим займатися не вміють та й не мають бажання.

Висновки. Зазначені характеристики повинні обов'язково враховуватися при організації ефективної соціальної системи впливу, в першу чергу, запобігання професійній злочинності.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М. Преступная жестокость : монография. Москва : ВНИИ МВД России, 1994. 217 с.
2. Гилинский Я. И. Криминология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 384 с.
3. Лейкина Н. С. Влияние личностных особенностей на преступность. Советское государство и право. 1967. №1. С. 102–105.
4. Познышев С. В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности / Сост. и предисл. В. С. Овчинского, А. В. Федорова. Москва : ИНФРА–М., 2007. 302 с.
5. Утевский Б. С. Рецидив и профессиональная преступность. Проблемы преступности : сборник научных трудов / Под ред. Е. Г. Ширвиндта и др. Москва, 1928. С. 91–98.

N. Makarenko,
PhD in Law, Assistant Professor,
Doctoral Candidate of Department of
Criminology and the Penal Law of National
Academy of Internal Affairs

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONAL PROFESSIONAL CRUIT: REVIEW OF SOCIOLOGICAL MONITORING

The article reveals the features of criminological characteristics of professional criminals. The characteristic features of the personality of professional criminals indicate the presence of such a specific sign of professional crime as criminal activity of persons of a special type. This feature is that professional criminals deliberately chose criminal activity as a tool to meet their material needs.

It has been established that professional criminals are a group of the most dangerous and active criminals, who consciously oppose themselves to the society. They are characterized by constant readiness to commit crimes, deep deformation of the sphere of interests and needs, negativism, and an extreme degree of individualism. The state of inadequacy reaches their level of complete break with the normal environment and the satisfaction of their material needs becomes the most significant value.

These characteristics should be taken into account for organizing the effective social system of influence on professional crime.

Keywords: offenders personality, professional crime, criminal professionalism, self-serving motive.

Надійшла до редакції 04.11.2018

 © Макаренко Н. К., 2018

УДК 343.85

Михайлик О. Г.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності ПрАТ «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

У статті розкрито питання методологічного інструментарію дослідження насильства у виправних колоніях України. Проаналізовано думки вітчизняних і зарубіжних учених щодо застосування методологічного інструментарію. Доведено, що методологія дослідження насильства у виправних колоніях України – це система наукового пізнання шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які можуть забезпечити повноту об'єктивного аналізу досліджуваного предмета.

Ключові слова: *методологія, дослідження, насильство, виправна колонія, вчені, методи.*

В статье раскрыты вопросы методологического инструментария исследования насилия в исправительных колониях Украины. Проанализированы мнения отечественных и зарубежных ученых по применению методологического инструментария в исследовании. Доказано, что методология исследования насилия в исправительных колониях Украины – это система научного познания путем применения общенаучных и специально-научных методов, которые могут обеспечить полноту объективного анализа исследуемого предмета.

Ключевые слова: *методология, исследование, насилие, исправительная колония, ученые, методы.*

Постановка проблеми. Однією з умов будь-якого фундаментального наукового дослідження, на думку вітчизняних і зарубіжних вчених, слід вважати застосування методологічного інструментарію. Пов'язано це з тим, що саме методологія визначає комплекс методів дослідження, які дозволяють дослідникові показати їх співвідношення та функціональне призначення в процесі наукового пошуку. А тому, досліджуючи проблему насильства в установах виконання покарань України, ми не могли обійти її методологічні засади у цій сфері.

Крім того, вироблення методологічного інструментарію в результаті сприяє здійсненню комплексного та системного дослідження насильства в установах виконання покарань, а також конструктивному розв'язанню таких завдань, як:

© Михайлик О. Г., 2018

– аналіз стану наукових досліджень проблем запобігання проявам насильства в цих установах;

– дослідження поняття та змісту насильства в установах виконання покарань, а також вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері;

– надання кримінально-правової характеристики насильства залежно від родового об'єкта;

– дослідження кримінологічної характеристики насильства в установах виконання покарань;

– формулювання поняття і розроблення комплексу заходів (загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних) запобігання насильства в установах виконання покарань.

Отже, вирішення наведених завдань вимагає формування цілісної методології такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Ю. М. Антоняна, Л. В. Багрія-Шахматова, О. М. Бандурки, М. П. Барабанова, В. С. Батиргареєвої, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, П. П. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, С. С. Мірошниченка, А. А. Музики, Д. Й. Никифорчука, Ю. В. Орла, В. І. Осадчого, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, А. В. Савченка, О. В. Старкова, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, Г. А. Туманова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. Б. Шабанова, В. І. Шакуна, О. О. Шкути, В. Є. Южаніна, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка, М. М. Яцишина та інших дослідників.

Метою статі є визначення ролі методологічного інструментарію в процесі дослідження насильства у виправних колоніях України.

Виклад основного матеріалу. Застосування етимологічного інструментарію під час звернення до тлумачного словника дало можливість установити, що поняттям «насильство» охоплюється застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [1, с. 735]. Тому насильство в установах виконання покарань можна розглядати як соціально-правове явище, що характеризується динамічним процесом та постійно урізноманітнюється, поширюючись як на засуджених, так і на персонал місць несвободи.

Крім того, учинення засудженими в установах виконання покарань насильницьких злочинів є не тільки небезпечним посяганням на цілі й завдання правосуддя, нормальну роботу установ виконання покарань Міністерства юстиції України, а і становить реальну загрозу життю і здоров'ю як засуджених, так і персоналу виправних колоній.

Водночас, розглядаючи насильство в установах виконання покарань, ми підтримуємо позицію зарубіжних вчених, які вважають, що із методологічних позицій ця проблема може також розглядатися як система

логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Більше того, на думку зарубіжних вчених Б. А. Аканова та Н. А. Карамзіна, ціна проблеми, навіть якщо вона вирішена, продовжує своє наукове життя, породжуючи нові проблеми [2, с. 17].

Із такою позицією дослідників слід погодитися, тому що поки існують установи виконання покарань, поки там будуть утримуватися засуджені за насильницькі злочини, проблема насильства серед засуджених і персоналу буде існувати, матиме суспільну значущість і нові форми прояву.

Тож важливим, на нашу думку, є саме дослідження насильства в установах виконання покарань, яке ґрунтується не так на кримінальній статистиці, як вивченні об'єктивної дійсності, безпосередньому спостереженні, опитуванні (шляхом інтерв'ювання та анкетування) респондентів, моніторингу Уповноваженого з прав людини, визначенні латентності такого явища, як насильство, у виправних колоніях Міністерства юстиції України.

Такий підхід дає нам змогу подивитися на проблему насильства в установах виконання покарань і на його кінцевий продукт – особу, яка його вчиняє, оцінити різні сторони її поведінки у виправній колонії, зокрема суспільну свідомість і психологію, соціальну самоорганізацію, комунікативну та нормативну сфери дотримання норм і правил, визначених адміністрацією установи виконання покарань.

Важливо також звернути увагу на те, що насильство в установах виконання покарань несе в собі підвищену суспільну небезпеку. Саме його прояви посягають не тільки на підрив правосуддя, діяльності адміністрації установ виконання покарань, найголовніше – воно посягає на найвищі соціальні цінності: людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку.

З огляду на те, що термін «методологія» походить від грецьких слів «методос» (шлях до будь-чого) і «логос» (слово, думка, розум, закон) та означає сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються в будь-якій науці, не є винятком і кримінологічна наука.

Отже, у нас є всі підставі підтримати позицію зарубіжного вченого В. М. Сирих про те, що абсолютних «стерильних» методів, які б використовувалися виключно для пізнання правової матерії в умовах інтенсивної інтеграції наукового знання, яким характеризується постмодерн, немає і бути не може. Тому критерієм розмежування спеціально-юридичних та загальнонаукових методів, як зауважує поіменований дослідник, є не так сфера її використання, як ступінь модифікації, глибина пристосування тих чи інших методів до специфіки правових досліджень.

Більше того, цей дослідник вважає, що методологія становить систему теоретико-світоглядних концепцій, що визначають похідні принципи наукового пошуку й аналізу, та методів пізнання, які застосовують під час проведення дослідження [3, с. 12].

Основними складниками методології, на думку вітчизняної вченої В. С. Батиргареєвої, є концептуальні (теоретичні) та процедурні (практичні) підстави організації та проведення наукових пошуків. Провідни-

© Михайлик О. Г., 2018

ми ознаками методології в науковому пізнанні є: а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються кожного разу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження; б) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; в) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [4, с. 80–81].

До речі, інші вітчизняні вчені-теоретики С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров під методологією юридичної науки розуміють систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [5, с. 34]. А інший вітчизняний учений-теоретик П. М. Рабинович вважає, що методологія – це система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ [6, с. 618].

Не можна оминути вітчизняного дослідника у галузі кримінального права А. В. Савченка, який справедливо зазначає, що «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність й унікальність кожної наукової розробки» [7, с. 19]. Отже, підтримуючи позицію вченого, ми у своєму дослідженні здійснили спробу використовувати широкий спектр методів.

У контексті нашого дослідження ми звернули увагу на позицію вітчизняного вченого В. М. Дрьоміна, який у власних дослідженнях доводить, що його ознайомлення з темами кримінологічних досліджень свідчить про переважання в більшості з них практичного аспекту. Проблема полягає в тому, що, з одного боку, дослідники часто просто оперують цифрами замість вивчення реального життя людей, з іншого, – у нашому суспільстві не створено механізму впровадження результатів кримінологічних досліджень у практику запобігання та протидії злочинності [8, с. 389].

Із цього приводу дослідник наводить слова норвезького кримінолога зі світовим ім'ям Н. Крісті, який обґрунтовано зазначає, що «не можна зрозуміти суспільство, не розуміючи злочинності, не можна зрозуміти злочинність, не розуміючи суспільства» [8, с. 390].

Методологія, за визначення зарубіжного вченого Г. П. Щедровицького, є теорією людської діяльності [9, с. 6]. У вузькому розумінні методологію інший зарубіжний дослідник Г. Х. Попов розуміє як сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [10, с. 5]. А дослідник О. М. Подрядов вважає, що методика кримінологічного дослідження визначає успіх чи невдачу всього дослідження, якими б сильними не були теоретичні постулати самого дослідження, і означає методи спостереження, зведення та групування, оброблення й аналізу кримінологічної інформації, але – головне – процедуру самого дослідження, вибір методів або їх груп, послідовність застосування методів і, нарешті, способи завершення дослідження [11, с. 14].

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи до методологічного інструментарію дослідження насильства в установах виконання покарань, ми дійшли висновку про те, що

під час проведення дослідження необхідно дотримуватися низки обов'язкових умов його ефективності. До таких умов вітчизняний кримінолог І. М. Копотун відносить:

1) *оптимальне поєднання об'єктивних і суб'єктивних методів* кримінологічного дослідження. При цьому слід пам'ятати, що об'єктивний метод – це отримання інформації не від осіб – засуджених або співробітників, а з будь-яких інших джерел. Але і в цьому випадку інформація може бути отримана перекручена, тому що в кінцевому результаті об'єктивні джерела є в деяких випадках наслідком суб'єктивної роботи (наприклад, звіти за напрямами діяльності виправної колонії, що складаються людьми). Інша справа, що вони складалися і готувалися не спеціально для цього дослідження, а для інших цілей. У свою чергу, суб'єктивні методи – це отримання кримінологічної інформації безпосередньо від респондентів – зазвичай засуджених або співробітників виправної колонії;

2) проведення дослідження за допомогою *об'єктивних методів*, оскільки це є певною гарантією того, що застосовувані спочатку суб'єктивні методи не «заведуть дослідника у глухий кут або не направлять помилковим шляхом». Наприкінці діяльності можна скорегувати деякі висновки дослідження, не взяти до уваги певні результати, обґрунтувавши, звичайно, чому, та ін.;

3) *раціональне поєднання вивчення злочинності у виправних колоніях та впливу на засуджених* з метою їх виправлення і ресоціалізації, урахування при цьому зворотного ефекту вивчення, оскільки будь-яке втручання в життя засуджених має як позитивні, так і негативні моменти. Проблема в тому, щоб:

а) позитивних наслідків було більше, ніж негативних;

б) забезпечити прогнозування максимальної кількості та якості негативних наслідків запланованого дослідження, оскільки передбачити всі наслідки практично неможливо;

в) здійснити не лише безпосередній позитивний вплив на засуджених у процесі дослідження, а й передбачити надання сприяння адміністрації за його результатами (у вигляді рекомендацій, висновків дослідження, а в ідеалі – практичних настанов тощо); при цьому засуджені не повинні знати про те, що результати дослідження можуть бути використані адміністрацією, оскільки будь-яка допомога, надана адміністрації зі сторони, оцінюється засудженими негативно, оскільки сприймається переважно як спрямована проти них;

4) *оперативність* дослідження, його своєчасність, забезпечення негайного впровадження результатів у практику діяльності виправних колоній;

5) забезпечення *достовірності* одержуваної інформації за допомогою:

а) добору респондентів із дотриманням принципу вибірки і джерел одержання об'єктивної інформації;

б) використання в методиках способів, що надають можливість виявити й усунути неправдиву інформацію;

в) розрахунку коефіцієнта статистичної репрезентативності.

6) *комплексності* дослідження – включення в методику найрізноманітніших методів, що виявляють із

© Михайлик О. Г., 2018

різних боків один і той же елемент предмета дослідження, наприклад, причини та умови вчинення злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, – і соціологічних, і психологічних, і власне кримінологічних методів [12, с. 49].

Проводячи дослідження насильства в установах виконання покарань, ми встановили, що тенденції насильства, зокрема, пов'язані з ізоляцією засуджених та умовами роботи персоналу, а тому вони не завжди збігаються з динамікою всієї злочинності, яка є характерною саме для установ виконання покарань.

Це специфічні умови відбування покарання, професійна деформація персоналу установ виконання покарань та особливі чинники, які на неї впливають, через систему специфічних причин та умов. Специфічними мають бути і методи впливу на неї. Тому розглянемо методи, які, на нашу думку, можуть бути застосовані в процесі дослідження насильства в установах виконання покарань.

Базовим є ***історичний метод***, завдяки якому проведено дослідження різних аспектів насильства в установах виконання покарань у процесі історичного розвитку кримінально-виконавчої системи України. Крім того, історичний підхід пізнання вимагав від дослідження простежити генезу насильства в установах виконання покарань, спосіб її існування у виправних колоніях та спрямованість розвитку в майбутньому.

Широкого застосування в дослідженні насильства в установах виконання покарань набув ***статистичний метод***, що дало нам можливість обґрунтувати доцільність дослідження саме установ виконання покарань як об'єктів кримінологічного впливу на прояви насильства серед засуджених та персоналу цих установ.

Статистика взагалі і кримінально-правова статистика зокрема, як зазначає вітчизняний вчений І. М. Даньшин, має певну сукупність методів отримання, оброблення та аналізу інформації про той або інший бік життя суспільства. У нашому випадку це стосується насильства в установах виконання покарань, яке вчиняється засудженими або персоналом під час виконання і відбування покарань.

До таких засобів, на думку вченого, належать: 1) масове статистичне спостереження; 2) статистичні групування; 3) узагальнюючі та аналітичні показники. Використовуючи ці методи, кримінологія отримала можливість змоделювати таке соціальне явище, як злочинність та особа злочинця [13, с. 103].

Більше того, як зауважує поіменований дослідник, статистичне спостереження може бути суцільним та вибірковим. Під час суцільного спостереження враховуються всі факти і величини, які мають значення стосовно досліджуваного явища. Вибіркове спостереження охоплює тільки частину фактів і величин, що характеризують феномен, який зацікавив дослідника. Застосування цього методу дає можливість науковцям, зокрема, кримінологам, збирати відомості про злочинність із заданим ступенем точності при мінімальних часових та матеріальних витратах» [13, с. 109].

До речі, цей метод ми використали в десяти областях України: Дніпропетровській, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Хмельни-

цькій, Вінницький та Чернігівській, – протягом 2009–2018 рр. Вивчили 290 кримінальних проваджень, за рахунок чого отримали 31,5% вибірку. Таким чином, на нашу думку, за результатами аналізу емпіричної бази нами отримано цілком достатню репрезентативність дослідження в десяти зазначених регіонах, які охоплюють всі шість міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України.

Після процедури аналізу зібраних відомостей нами висунуто гіпотезу про властивості, якості або структуру генеральної сукупності. Для перевірки статистичної гіпотези ми застосовували спеціально складені комп'ютерні програми, розроблені зарубіжним дослідником В. А. Дюком [14, с. 219]. Перелічені методики також частково використано під час вивчення особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань.

Матеріали нашого дослідження опиралися також на значну емпіричну базу, яку становили:

– дослідження в установах виконання покарань України за підсумками анкетування (опитування) засуджених із проблем застосування до них насильства під час відбування покарання (період дослідження – 2014–2018 рр., усього п'ять років). Упродовж кожного з цих років проанкетовано та опитано 250 респондентів (усього 1250 осіб);

– дослідження за підсумками анкетування (опитування) персоналу установ виконання покарань із проблем виникнення й поширення насильства (період дослідження – 2014–2018 рр., усього п'ять років). Упродовж кожного з цих років проанкетовано та опитано 150 респондентів (усього 750 осіб);

– аналіз та узагальнення особових справ засуджених за насильницькі злочини у виправних колоніях Міністерства юстиції України середнього і максимального рівнів безпеки (період дослідження – 2014–2018 рр., усього п'ять років). Упродовж кожного з цих років проанкетовано та опитано 120 респондентів (усього 600 осіб);

– аналіз та узагальнення друкованих засобів масової комунікації на предмет висвітлення випадків насильства у виправних колоніях Міністерства юстиції України (період дослідження – 2009–2018 рр. включно, 10 років). Усього проаналізовано 500 публікацій.

Висновки. Таким чином, методологію дослідження насильства у виправних колоніях Міністерства юстиції України можна визначити як систему наукового пізнання шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які можуть забезпечити повноту об'єктивного аналізу досліджуваного предмета.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

2. Аканов Б. А., Карамзин Н. А. Основы научных исследований / под ред. В. М. Мулдахметова. Алма-Ата : Мектен. 1989. 136 с.

© Михайлик О. Г., 2018

3. Сырых В. М. Метод правовой науки : (основные елементы, структура). Москва : Юрид. лит., 1980. 176 с.

4. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

5. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

6. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 618–619.

7. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

8. Дремин В. Н. Институциональная концепция преступности. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 388–408.

9. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. Москва : Знание, 1964. 48 с.

10. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. Москва : Экономика, 1970. 205 с.

11. Подрядов А. Н. Комплексные криминологические исследования в административном районе крупного промышленного центра (Методология, общая процедура). *Конкретные криминологические исследования в условиях района крупного промышленного центра*: материалы науч.-практ. конф. Омск : НИиРИО Ом. ВШМ МВД СССР, 1974. С. 9–70.

12. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

13. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку: монография. Харьков : Право, 1998. 144 с.

14. Дюк В. А. Компьютерная психодиагностика. Санкт-Петербург : Братство, 1994. 364 с.

O. Mykhailyk,
PhD in Law, Doctoral Candidate at the Department of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management

METHODOLOGICAL INSTRUMENTS FOR STUDYING VIOLENCE IN CORRECTIONAL COLONIES OF UKRAINE

The article deals with the question of methodological instruments for studying violence in correctional colonies of Ukraine. The opinions of domestic and foreign scholars on the application of methodological instruments in the research are analyzed. It is proved that the methodology of studying violence in correctional colonies of Ukraine is a system of scientific knowledge through the application of general scientific and special-scientific methods, which can provide the completeness of the objective analysis of the studied subject.

It has been determined that violence in penitentiary institutions is a socio-legal phenomenon characterized by a dynamic process and is constantly diversifying, extending to both convicted and penitentiary personnel.

In addition, convicting violent crimes by convicts in penitentiary institutions is not only a dangerous encroachment on the goals and objectives of justice, the normal work of penitentiary institutions of the Ministry of Justice of Ukraine, but represents a real threat to the life and health of both convicted and personnel of correctional colonies.

Conducting the comprehensive and systematic study of violence in penitentiary institutions, as well as constructive implementation of such tasks as: analysis of the state of scientific research for prevention of violence in these institutions; studying the concept and content of violence in penitentiary institutions, as well as studying foreign experience in this field; providing the criminal-legal characteristics of violence, depending on the generic object; study of criminological characteristics of violence in penitentiary institutions; the formulation of the concept and the development of a set of measures (general social, special-criminological, individual-preventive) for prevention of violence in penitentiary institutions, required the formation of a integral methodology of such study.

While conducting study of violence in penitentiary institutions, we have found that the trends of violence, in particular, are related to the isolation of convicts and the conditions of penitentiary personnel work, and therefore they do not always coincide with the dynamics of all criminality, which is typical for correctional colonies of the Ministry of Justice of Ukraine.

Keywords: *methodology, study, violence, correctional colony, scholars, methods.*

Надійшла до редакції 12.11.2018

© Михайлик О. Г., 2018

УДК 343.8

Астаф'єва К. Ю.,
магістр права,
начальник сектору документального забезпечення Інституту кримінально-виконавчої служби
Христич І. П.,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології Національного університету Державної фіскальної служби України

БЕЗПЕКА ОСОБИ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ БЕЗПЕКИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

У статті на підставі аналізу змісту кримінально-виконавчого законодавства України та наукових джерел здійснено аналіз стану дослідження та визначення поняття «безпека особи» у виправних колоніях.

Ключові слова: *безпека, безпека особи, виправна колонія, безпека в установах виконання покарань.*

В статье на основе анализа содержания уголовно-исполнительного законодательства Украины и научных источников осуществлен анализ состояния исследования понятия «безопасность личности» в исправительных колониях.

Ключевые слова: *безопасность, безопасность личности, исправительная колония, безопасность в учреждениях исполнения наказаний.*

Постановка проблеми. Кримінально-виконавча система є складовою частиною державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю та відіграють важливу роль у вирішенні завдань із запобігання загрозам національній безпеці України. Як наслідок, ситуація в кримінально-виконавчих установах безпосередньо впливає на загальний стан національної безпеки нашої держави. Інтереси особи та суспільства тісно пов'язані: одночасно із забезпеченням безпеки персоналу виправних колоній, засуджених та осіб, які відвідують виправні колонії, досягається ще одна мета – забезпечення безпеки суспільства та держави.

Зростання злочинності та активне застосування інституту амністії обумовлює концентрацію у виправних колоніях засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини, які перебувають на різних профілактичних обліках, а з урахуванням останніх подій у державі – засуджених, які зі зброєю в руках протидіяли національним інтересам і, у свою чергу, становлять підвищену небезпеку не тільки для суспільства загалом, а й для основної маси засуджених, а також для персоналу установ [1, с. 92–

© Астаф'єва К. Ю., Христич І. П., 2018

93]. Збільшилася кількість нападів засуджених на працівників установ, допускаються групові непокори, відмови від праці з благоустрою установ, голодування (у тому числі масові) та інші ексцеси. Усе це створює труднощі при вирішенні проблем забезпечення безпеки осіб, які працюють в установах, особливо враховуюче те, що таким злочинним посяганням засуджених не завжди запобігають.

Такий стан справ передбачає необхідність подальшого пошуку заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи. Багато уваги звертається на питання стану безпеки в установах виконання покарань у засобах масової інформації, звітах громадських організацій, що, у переважній більшості, формує негативну думку суспільства про діяльність установ та їх здатність вирішувати поставлені завдання.

Тому запобігання посяганням на осіб в установах, які забезпечують ізоляцію злочинців від суспільства, як найбільш небезпечному злочину, який вчиняється в установах, необхідно здійснювати постійно та системно, а не від випадку до випадку. Звичайно таке запобігання має бути частиною системи профілактики злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема наукової розробки поняття «безпека особи» у виправних колоніях була предметом дослідження таких вітчизняних вчених, як К. А. Автухов, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. І. Кіслов, О. В. Лисодєд, А. Г. Перегудов, А. Х. Степанюк, А. А. Ткаченко, О. С. Яворської, І. С. Яковець.

Постановка завдання. З'ясувати та проаналізувати стан наукової розробки поняття «безпека особи» та у виправних колоніях.

Виклад основного матеріалу. В умовах місць позбавлення волі будь-яка особа наражається на різноманітний небезпечний вплив, що стосується і осіб, які відбувають покарання, і персоналу. Забезпечення безпеки особи можливе лише завдяки чіткому нормативно-правовому регулюванню діяльності виправних колоній. Правове регулювання безпеки особи здійснюється за допомогою норм міжнародного права та законодавства України, у зв'язку з чим виникає необхідність виділити два рівні такого регулювання.

Норми міжнародного права здебільшого відображено в Конституції України, Кримінальному та Кримінально-виконавчому кодексах України. Однак на сьогодні ще не досягнуто такого стану безпеки особи, який передбачається міжнародно-правовими стандартами.

Конституція України встановлює безперечний пріоритет, пряму дію та застосування конституційних норм і загальновизнаних міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини [2]. Із цього випливає, що безпеку особи у виправних колоніях необхідно розглянути як єдину ланку правового становища особи в суспільній системі, яка може бути досягнута зусиллями всієї правової системи, з урахуванням, звичайно, особливостей системи місць позбавлення волі та особи персоналу і засудженого. Особа, позбавлена волі у визначеному законом порядку, не позбавляється права недоторканості особи та не «вилучається» з дії конституцій-

них норм про захист прав і законних інтересів громадян.

У кримінально-виконавчому законодавстві регулювання безпеки особи здійснюється за різними напрямами. Одним з них є правове регулювання матеріально-побутового та медичного забезпечення осіб, позбавлених волі. Крім того, відповідно до ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) метою кримінально-виконавчого законодавства, серед іншого, є захист інтересів особи, суспільства і держави: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» [3]. Аналогічні норми відображено і в інших статтях КВК України, а саме: у ст. 7 визначено, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку [3]. Поряд із цим безпосередньо право засуджених на особисту безпеку та деякі елементи механізму його реалізації визначено в ст. 10 КВК України, а в ст. 102 указано, що режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених [3].

Зазначені норми відображено в ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». Так, до обов'язків персоналу належить забезпечення правопорядку, додержання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах і на прилеглих до них територіях та вимагання від засуджених і осіб, узятих під варту, інших осіб виконання ними обов'язків, установлених законом, а також, забезпечення безпеки засуджених і осіб, узятих під варту, персоналу і громадян, які перебувають на території установ виконання покарань та слідчих ізоляторів [4].

У ст. 21 цього Закону визначено й гарантії безпеки персоналу кримінально-виконавчої служби України, а саме: особи рядового і начальницького складу та працівники кримінально-виконавчої служби, а також члени їхніх сімей знаходяться під захистом держави, їх безпека, честь і гідність охороняються законом [4].

Аналіз кримінально-виконавчого законодавства та вивчення наукової літератури свідчить, що питання, пов'язані із забезпеченням особистої безпеки у виправних колоніях, достатньо не врегульовано. Крім того, зміст цих питань у повному обсязі як в Україні, так і за кордоном практично не розкрито. На практиці питання забезпечення особистої безпеки викликає різне розу-

© Астаф'єва К. Ю., Христич І. П., 2018

міння, а тлумачиться залежно від зручності та зацікавленості кожного [5, с. 97].

Визначаючи проблеми забезпечення безпеки особи у виправних колоніях, не можна залишити осторонь визначення загального поняття безпеки особи. Тлумачний словник В. І. Даля визначає безпеку як «Відсутність небезпеки, збереженість, надійність» [6]. Словник С. І. Ожегова трактує безпеку як «стан, при якому не загрожує небезпека, є захист від небезпеки» [7]. Потрібно відзначити, що другий словник більш повно визначає це поняття у зв'язку з додаванням вказівки на можливість захисту від небезпеки, тобто розуміння безпеки розглядається вже не тільки як пасивний стан, а й як активна взаємодія «інтересів» (об'єкта охорони) і загрози безпеці, що в цій ситуації є правильнішим і повнішим.

Актуальність проблеми «безпеки» стала справді реальною з моменту становлення капіталістичних відносин у XVII–XVIII ст., коли в окремих європейських країнах та США реалізувалася ідея про те, що головною метою держави є загальний добробут і безпека. Під безпекою в цей період світової історії мали на увазі стан спокою, що з'являється в результаті відсутності реальної фізичної та моральної небезпеки, а також матеріальні, економічні й політичні умови, відповідні організаційні структури, що сприяють створенню та підтриманню такого стану. Тенденції останніх десятиріч свідчать про те, що ця ситуація дещо змінюється, і більша увага звертається на особу. Новий акцент у розумінні безпеки особи часто пов'язують з опублікованою в 1992 р. промовою Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) Бутро Бутрос-Галі на тему: «Порядок денний для світу». У ній висловлюється ідея про те, що загроза для глобальної безпеки може бути за своєю природою не тільки військовою [8, с. 47].

Але початок масштабної переорієнтації світової спільноти на проблеми безпеки людини завдячує доповідям ООН з розвитку середини 1990-х років, у яких підкреслювалася стрижнева ідея, що розвиток суспільства має бути спрямований на людей, а не на безпеку кордонів. У Доповіді Програми Розвитку ООН від 1994 р. під назвою «Нові виміри безпеки людини», наприклад, пропонувалося розвинути концепцію так званого широкого трактування безпеки особи і виділити в ній два взаємопов'язані чинники: «свободу від страху» (freedom from fear) та «свободу від злиднів» (freedom from want). Перший з них полягає в захисті людини від усебічних конфліктів, а другий – від стихійних явищ, голоду, хвороби тощо. Крім того, були виділені сім окремих компонентів безпеки особи: економічна безпека (гарантований мінімальний дохід); безпека для здоров'я (відносна свобода від захворювань і заражень); безпека особи (свобода від фізичного насильства і погроз); продовольча безпека (фізична й економічна доступність продуктів харчування); екологічна безпека (доступність чистої води і чистого повітря, система землекористування, яка зберігає родючість ґрунтів); безпека меншин (збереження культурної своєрідності); політична безпека (захист основних прав людини і свобод) [9, с. 3–33].

Перехід у визначенні орієнтирів безпеки відбувся під впливом

декількох важливих обставин. По-перше, це закінчення «холодної війни», що дозволило звернути належну увагу саме на інтереси та безпеку людини. По-друге, це загальна тенденція до збільшення обсягів прав людини та забезпечення дієвості принципу верховенства права. По-третє, це прояви та наслідки глобалізаційних процесів, а саме стрімке поширення гуманістичних ідеалів на ті країни та народності, які раніше вважалися бастіоном традиціоналізму. До всього цього обов'язково слід додати і загальні процеси демократизації, у руслі яких людина та її свободи розглядаються як вища соціальна цінність [10].

Безпека в установах виконання покарань є якщо не головною, то однією з головних умов їх нормального функціонування. У загальних рисах під безпекою в установах виконання покарань можна розуміти певний рівень захищеності суспільних відносин, які встановлюються під час виконання кримінальних покарань, що виникають, та забезпечують подальший прогресивний розвиток цих відносин.

Під час здійснення аналізу забезпечення безпеки особи у виправних колоніях однаково важливими є як правові, так і економічні, організаційні, кримінологічні та інші аспекти діяльності органів і установ, що забезпечують вирішення питань, пов'язаних з безпекою особи в установах виконання покарань.

Формулюючи поняття безпеки особи у виправних колоніях, необхідно враховувати як похідні (загальнофілологічні, загальноправові) начала визначення цієї категорії, так і її трактування, що відображені в кримінально-виконавчому праві України та кримінально-виконавчій науці.

Загалом у законодавчих актах України слово «безпека» в термінології законодавства нині зустрічається близько 80 раз. У різних нормативно-правових актах України термін «безпека» визначається також по-різному.

На сьогодні нормативно не визначено поняття «безпека особи у виправних колоніях» (або хоча би «безпека кримінально-виконавчої системи»). У законодавстві є лише вказівки щодо необхідності забезпечення безпеки осіб, які утримуються в установах виконання покарань, а також персоналу та осіб, які відвідують ці установи (ст. 7, 10, 102 КВК України; деякі статті Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу» та іншими нормативно-правовими актами). Зараз ця категорія, в основному, розробляється наукою кримінально-виконавчого права і ще детально не відрегульована на законодавчому рівні.

Вітчизняні науковці у своїх працях доволі часто торкаються питань, що стосуються забезпечення безпеки в установах виконання покарань, зокрема по-різному визначають і сам термін «безпека». Наприклад, О. Яворська, розглядаючи визначення поняття особистої безпеки засуджених у виховних колоніях України, звертається до прикладів, які зустрічаються в працях А. Х. Степанюка, О. М. Джужи, І. Г. Богатирьова та інших знаних вітчизняних учених [11, с. 108]. Звернемося до них і ми. Так, у науково-практичному коментарі до КВК України, виданому у 2005 році, І. С. Яковець та А. Х. Степанюк «безпеці» надають значення гарантії, яка є необхідною умовою

© Астаф'єва К. Ю., Христич І. П., 2018

життєдіяльності особи, що дозволяє їй зберігати та збільшувати духовні й матеріальні цінності [12, с. 47].

Зустрічаються й такі випадки, коли автори, не даючи визначення терміну «безпека», у своїх наукових доробках розкривають зміст права засуджених на особисту безпеку, спираючись на положення кримінально-виконавчого законодавства [11, с. 108; 13, с. 114]. У підручниках з кримінально-виконавчого права також зустрічаються різні підходи до визначення поняття особистої безпеки засуджених. О. М. Джужа та О. І. Осауленко в підручнику «Кримінально-виконавче право України» (2010 р.) стверджують що це гарантована міжнародним правом та українським законодавством захищеність життя, здоров'я, інших життєво важливих і соціально значущих інтересів цієї категорії громадян від завдання шкоди, а також запобігання небезпеці та загрозам, які виникають у процесі відбування (виконання) кримінальних покарань у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі [14, с. 212]. І. Г. Богатирьов акцентує увагу на тому, що право на особисту безпеку засуджених – це врегульована чинним законодавством України діяльність органів і установ виконання покарань щодо здійснення організаційно-управлінських, матеріально-технічних, силових та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я та майна засуджених від протиправних посягань, створення належних для них умов відбування покарання і досягнення його мети [15, с. 3]. О. В. Лисодєд при визначенні поняття «безпека» вказує на те, що це стан захищеності життєво важливих законних інтересів особи від будь-якої зовнішньої загрози, при цьому забезпечення безпеки особи є однією з основних функцій держави [16, с. 48]. Науковці, які у своїх працях не торкаються діяльності установ виконання покарань, але чия діяльність безпосередньо стосується безпеки (Є. П. Желібо, В. В. Зацарний), поняття «безпека» визначають як ступінь свободи від ризику або ж відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-якої шкоди життю та здоров'ю людини за будь-яких умов існування [17, с. 25]. «Міжнародна поліцейська енциклопедія» наводить таке визначення поняття «безпека»: 1) стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; 2) здатність предмета, явища або процесу зберігати свою сутність, основні ознаки, властивості за знищувального впливу з боку інших предметів, явищ або процесів [18, с. 45].

Одним з перших проблему безпеки установ виконання покарань почав розробляти А. Г. Перегудов, який запропонував під безпекою у виправних установах розуміти певну систему відносин і юридичних норм, що регулюють ці відносини, щодо забезпечення спокою, недоторканності життя і здоров'я працівників, засуджених, інших громадян, причетних до діяльності даних установ, їх нормальної праці й відпочинку, а також нормального функціонування виправної установи в цілому та її підрозділів зокрема [19, с. 26].

За такого розуміння безпеку у виправних колоніях можна розглядати у двох аспектах. По-перше, як статичне явище, досягнуте в результаті вжиття різних заходів, що забез-

печують захист, збереження багатьох об'єктів, у тому числі особи працівників установ виконання покарань, засуджених, інших громадян, які перебувають на території цих установ, а також захищеність структурної цілісності підрозділів, можливості здійснення ними своєї законної діяльності тощо. По-друге, як явище, що має динамічні характеристики, які відбиваються в понятті «забезпечення безпеки виправних колоній». Якщо в першому випадку безпека є метою, то при забезпеченні безпеки мається на увазі певний перелік засобів досягнення такої мети [19, с. 26]. А. Г. Перегудов відзначав, що до реалізації такого явища належить здійснення організаційно-управлінської та оперативно-тактичної діяльності для досягнення встановленого нормами права порядку у виправній установі, а також виконання вимог і заходів, спрямованих на попередження можливої і усунення явної небезпеки, яка загрожує спокою, життю і здоров'ю працівників виправної установи, засуджених, інших громадян, діяльність яких стосується виправної установи загалом та її підрозділів зокрема [19, с. 28].

Згодом деякі автори пропонували ширше розглядати безпеку виправних колоній. Зокрема, А. А. Ткаченко визначав пенітенціарну безпеку як складовий елемент у системі юридичної безпеки людини. Під пенітенціарної безпекою він розуміє малодосліджену складову частину юридичної безпеки у сфері кримінально-виконавчих відносин, суб'єктами яких виступають особистість, суспільство і держава [20].

Мабуть, таке визначення має право на існування за умови означення конкретних об'єктів забезпечення пенітенціарної безпеки. При цьому слід мати на увазі, що поняття «пенітенціарна безпека» набагато вужче, ніж поняття «безпека кримінально-виконавчої системи», оскільки охоплює лише установи, які виконують покарання, пов'язані з ізоляцією [20].

Більш правильними, на наш погляд, є методологічні підходи, які сформульовані А. Г. Перегудовим і дозволяють визначити безпеку кримінально-виконавчої системи як сформований на основі юридичних норм і в результаті управлінської діяльності певний стан правовідносин, що виникають під час виконання кримінальних покарань. Це забезпечує недоторканність життя і здоров'я працівників, засуджених, інших громадян, діяльність яких стосується цих установ, їх нормальну працю і відпочинок, а також структурну цілісність і нормальне функціонування установ кримінально-виконавчої системи, у тому числі їх окремих підрозділів [19, с. 26–28].

Таким чином, за підсумками аналізу безпекою кримінально-виконавчої служби можна назвати певний нормативно визначений рівень стану кримінально-виконавчих правовідносин. Залежно від характеру та місця формування небезпек і загроз безпеці кримінально-виконавчої служби вони можуть бути зовнішнього або внутрішнього походження.

При правовому регулюванні під забезпеченням безпеки від зовнішніх загроз мається на увазі реалізація правових норм, що регулюють питання захисту від різних стихійних лих, епідемій, диверсій, нападів на органи та установи кримінально-виконавчої служби, а також від впливів організованих злочинних груп, що мають на меті дезорганіза-

© Астаф'єва К. Ю., Христич І. П., 2018

цію процесу виконання кримінальних покарань. У даному випадку безпека кримінально-виконавчої служби досягається реалізацією цілого блоку правових норм різних галузей права. При цьому норми цивільного права регламентують порядок відшкодування шкоди; адміністративне законодавство регулює діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань у надзвичайних умовах, викликаних стихійними лихами і протиправними діями окремих осіб; кримінальне право вирішує питання забезпечення безпеки шляхом установлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти працівників кримінально-виконавчої служби і засуджених, а також за окремі дії, що дезорганізують діяльність установ і органів кримінально-виконавчої служби. При вирішенні питань забезпечення зовнішньої безпеки кримінально-виконавчої служби слід мати на увазі, що кримінально-виконавча служба являє собою специфічний державний механізм, у якому відображаються всі процеси, що відбуваються в суспільстві загалом.

Внутрішня безпека кримінально-виконавчої служби полягає в забезпеченні захисту від небезпек і загроз, що виникають безпосередньо в установах та органах, які виконують покарання. Регулювання процесу забезпечення внутрішньої безпеки здійснюється, в основному, нормами кримінального та кримінально-виконавчого права. Воно спрямоване на запобігання й усунення небезпеки виникнення в названих установах і органах надзвичайних ситуацій кримінального характеру (масових заворушень, захоплення заручників тощо), порушень законності при виконанні покарань працівниками кримінально-виконавчої служби, порушень установленого режиму відбування покарань засудженими, а також на припинення протиправної діяльності «злодіїв у законі» та інших лідерів негативних угруповань засуджених.

Отже, необхідний рівень безпеки в органах та установах виконання кримінальних покарань (зокрема у виправних колоніях) досягається реалізацією єдиної державної політики в цій сфері, системою заходів політичного, економічного, правового та іншого характеру, спрямованих на усунення загроз безпеці об’єктів, що захищаються кримінально-виконавчою службою. Для створення і підтримки необхідного рівня безпеки об’єктів кримінально-виконавчої служби в Україні розробляється система правових норм, що регулюють відносини у сфері забезпечення безпеки, визначаються завдання та основні напрями діяльності державних органів. У кримінально-виконавчому праві регулювання особистої безпеки у виправних колоніях здійснюється Конституцією України, КВК України та іншими актами українського законодавства і міжнародними нормативно-правовими актами.

Висновки. Таким чином, узагальнивши сформульовані в законодавстві та науці визначення понять «безпека», можна стверджувати, що безпека особи у виправних колоніях може розумітися як визначена та гарантована на нормативно-правовому рівні, а також забезпечена правоохоронною діяльністю посадових осіб органів і установ виконання покарань та інших осіб захищеність від зовнішніх і внутрішніх небезпек прав і законних інтересів.

Список використаних джерел

1. Бараш Є. Ю. Вплив злочинності на забезпечення соціальної безпеки. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 4(91). С. 89–101.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення 18.07.2018).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 28.08.2018. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 (дата звернення 08.10.2018).
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. Дата оновлення: 01.01.2018. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15 (дата звернення: 18.07.2018).
5. Кіслов О. І. Підходи до розуміння поняття «безпека особистості» у виправних колоніях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15(2). С. 97–99. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_15%282%29__28 (дата звернення: 18.07.2018).
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. URL : http://slovardalja.net/word.php?wordid=1328 (дата звернення 08.10.2018).
7. Ожегов С. І. Толковый словарь Ожегова онлайн. URL : https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=1346 (дата звернення 08.10.2018).
8. Бутрос-Гали Б. Повестка дня для мира. Декларация Генерального секретаря ООН. *Вестник МИД РФ*. 1992. № 13–14. С. 36–48.
9. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. URL : http://hdr.undp.org/sites/ default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (Last accessed: 13.10.2018).
10. Древаль Ю. Д. Безпека особистості в конфліктному соціумі. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_4 (дата звернення: 13.10.2018).
11. Яворська О. Щодо визначення поняття особистої безпеки засуджених у виховних колоніях України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 107–109.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
13. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
14. Кримінально-виконавче право України: підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2010. 752 с.
15. Автухов К. А. Право засуджених до арешту на особисту безпеку. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1. С. 1–5.
16. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
17. Желібо Є. П., Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності: підручник. Київ : Каравела, 2006. 288 с.
18. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2006. Т. 3. 1122 с.
19. Перегудов А. Г. Понятие обеспечения безопасности в исправительно-трудовых учреждениях, его принципы, задачи и организационно-правовые основы: Курс лекций по обеспечению безопасности, порядка исполнения и отбывания нака-

 © Астаф'єва К. Ю., Христич І. П., 2018

зания в исправительно-трудових учреждених / под ред. А. Г Перегудова. Уфа, 1996. С. 26–28. URL : https://studme.org/90508/pravo/pravovoe_regulirovanie_obespecheniya_bezopasnosti_ugolovno-ispolnitelnoy_sistemy (дата звернення: 20.10.2018).

20. Эминов В. Е. Уголовно-исполнительное право Росии. URL : https://studme.org/90508/pravo/pravovoe_regulirovanie_obespecheniya_bezopasnosti_ugolovno-ispolnitelnoy_sistemy (дата звернення: 23.10.2018).

K. Astafieva,
Master of Law,
Head of the Document Support Section of the Institute of Criminal-Executive Service
I. Khrystych,
Post-graduate student of the Criminal Law and Criminology Chair of the National University of the State Fiscal Service of Ukraine

PERSONAL SAFETY AS ONE OF THE MAIN CONSTITUENTS OF SAFETY AT THE PENAL ESTABLISHMENTS

The analysis of the state of researches and definitions of the notion "personal security" at the penal establishments has been carried out in the article on the basis of the criminal-executive legislation of Ukraine and scientific sources.

The humanization of the relevant legislation has been one of the priority activities while reforming the Criminal Executive-Service of Ukraine. We have considered the normative regulation and scientific-theoretical elaboration of the of social relations issues, which arise in connection with the need to ensure security and personal safety at the penal establishments. Different directions of personal safety regulation in the criminal-executive legislation are considered. The state of researches and definitions of the notion «person safety» at the penal establishments is deeply analyzed on the basis of the content analysis of the criminal-executive legislation of Ukraine and the corresponding scientific sources.

The internal security of the criminal-executive service envisages the protection against dangers and threats, which arise directly at the bodies, institutions and establishment, which are involved in the sentences enforcement. The process of ensuring the internal security is regulated mainly by the criminal and criminal-executive legislation.

We can say that the personal safety at the penal establishments can be understood as well defined and guaranteed at the regulatory level, as well as insured by the law enforcement activities of the penal establishments' officials and other persons, involved in protection against the external and internal threats concerning the rights and legal interests.

Keywords: *security, person security, correctional colony, security in penitentiary institutions.*

Надійшла до редакції 02.11.2018

УДК 343.85

Дем'як П. Ю.,
аспірант кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена актуальним питанням генези господарських судів та їх впливу на запобігання злочинам в Україні. Обґрунтовується висновок про умовний поділ розвитку системи господарських судів на шість етапів. Вивчено адміністративно-правовий статус та функції перших таких установ на території сучасної України, які здійснювали розгляд господарських спорів, а також виявлено закономірності виникнення системи господарських судів в Україні.

За підсумками аналізу нормативно-правових актів, що стали підставою для визначення функцій господарських судів, обґрунтовано висновок про те, що господарський суд слід віднести до спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам у нашій державі.

Ключові слова: *комерційні суди, державний арбітраж, арбітражні суди, господарські суди, історико-правові умови, запобігання злочинам, суб'єкт запобіжної діяльності.*

Статья посвящена актуальным вопросам генезиса хозяйственных судов и их влияния на предотвращение преступлений в Украине. Обосновывается вывод об условном разделении развития системы хозяйственных судов на шесть этапов. Изучены административно-правовой статус и функции первых таких учреждений на территории современной Украины, которые осуществляли рассмотрение хозяйственных споров, а также выявлены закономерности возникновения системы хозяйственных судов в Украине.

По результатам анализа нормативно-правовых актов, послуживших основанием для определения функций хозяйственных судов, обоснован вывод о том, что суд следует отнести к специализированным субъектам предупреждения преступлений в нашем государстве.

Ключевые слова: *коммерческие суды, государственный арбитраж, арбитражные суды, хозяйственные суды, историко-правовые условия, предупреждения преступлений, субъект предупредительной деятельности.*

Постановка проблеми. Відповідно до вимог ст. 3 Конституції України держава відповідає перед людиною за свою діяльність [1]. До того ж права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Однією з таких гарантій є закріплене в ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (КК) завдання щодо запобігання

 © Дем'як П. Ю., 2018

злочинам, реалізація якого покладається практично на всі правоохоронні органи та суди України, включаючи й господарські [2].

Поряд із цим, як свідчить практика, досі рівень запобіжної діяльності та ефективність роботи усіх без винятку суб'єктів запобігання злочинам у нашій державі залишається найбільш проблемним питанням як теоретичного, так і практичного характеру. Такий висновок, зокрема, випливає зі статистичних даних щодо стану, рівня та динаміки злочинів, які вчинялися упродовж 1991–2018 рр. та які показують, що як кількісно (до 500 тисяч злочинів щороку вчиняється в середньому в Україні), так і якісно (майже 40% злочинів належать до категорії тяжких та особливо тяжких (ч. 4, 5 ст. 12 КК України)) ці показники суттєво не змінюються, а отже, система запобіжної діяльності вказаних суб'єктів є малопродуктивною та такою, що не здатна повною мірою реалізувати визначені на законодавчому рівні завдання із запобігання злочинам.

У цьому контексті звертає на себе увагу діяльність господарських судів України, чиї потенційні правові можливості в боротьбі зі злочинністю в нашій державі досі використовуються формально, безсистемно та неефективно. До того ж неналежною в цьому сенсі є їх взаємодія як на вертикальному (у системі господарських судів), так і на горизонтальному рівні (у системі суб'єктів запобігання злочинам), що й виступає однією з детермінант, яка призводить до вчинення злочинів в Україні, зокрема у сфері господарської діяльності.

Таким чином, варто визнати, що існує складна практична проблема, яка потребує вирішення, у тому числі на теоретичному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури засвідчило, що питання щодо суб'єктів запобігання злочинам досить активно розробляли такі науковці як: Л. М. Багрій-Шахматов, О. М. Бандура, Ю. Р. Баулін, І. Г. Богатирьов, А. І. Бойко, В. І. Борисов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, О. М. Гумін, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, О. М. Литвинов та інші.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення історичного аналізу становлення системи господарських судів як суб'єктів запобігання злочинів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проголошення України правовою державою, закріплення різних форм власності стало підставою для відродження судових установ, предметом діяльності яких є підприємництво, а саме господарських судів. Водночас перші документальні згадки про утворення, які можна вважати праобразом вітчизняних господарських судів, сягають XII століття. Статутною грамотою 1135 р. новгородського князя Всеволода Мстиславовича виділялись особливі суди для торгових відносин [3, с. 52]. Через чотири століття, 1653 р., прийнято Торговий устав, а згодом – Новоторговий устав 1667 р., на підставі якого створено купецькі суди, що діяли постійно [4, с. 58]. Саме в цей період Російської імперії, до складу якої входила й Україна, економічні спори виділено в окрему самостійну групу.

Як показали результати даного дослідження, початком створення на теренах України арбітражних судів у сучасному розумінні, можна вважати заснування Комерційного суду в м. Одеса 1807 р. Пізніше такі суди створено у Феодосії (1819 р.) та Ізмаїлі (1824 р.). 14 травня 1832 р. імператором Миколою I видано іменний указ про запровадження комерційних судів та затвердження Статуту про судочинство. Так створено систему комерційних судів Російської імперії – попередників сучасних арбітражних судів [5, с. 1].

У перші роки після жовтневої революції 1917 р. в Росії, яка, у тому числі, захопила й Україну, за умов відсутності або незначного розвитку товарно-грошових відносин судові спори між казенними установами не дозволялися. Розбіжності між підприємствами та організаціями вирішувалися в адміністративному порядку вищими органами управління, тому комерційні суди до 1920 року було ліквідовано [6, с. 5–6]. До того ж у період військової інтервенції та громадянської війни (1917–1922 рр.) керування господарством здійснювалось військово-адміністративними методами та було суворо централізованим, зокрема підприємства, не маючи господарської самостійності, не укладали господарських договорів і не здійснювали навіть грошових розрахунків між собою. Спори, що виникали між ними, вирішувалися спеціальними головкомами [7, с. 58].

Як з'ясовано в ході цього дослідження, відповідно до Постанови Раднаркому УСРР про організацію Вищої арбітражної комісії УСРР від 16 листопада 1922 р. в Україні створено арбітражні комісії, а саме Вищу арбітражну комісію при Українській економічній Раді та арбітражні комісії при губернських економічних Радах. Поряд із державними арбітражними комісіями створено відомчі, які вирішували майнові спори між підприємствами й установами одного і того самого відомства. Систему республіканських і місцевих арбітражних комісій очолила Арбітражна комісія при Раді праці й оборони СРСР [6, с. 5–6].

3 травня 1931 р. постановою ЦВК і РНК СРСР затверджено Положення про державні арбітражі, у якому підкреслювалося, що державний арбітраж створюється для вирішення майнових спорів між організаціями усуспільненого сектору в напрямі, що забезпечує зміцнення договірної та планової дисципліни і господарського розрахунку. Оскільки робота органів державного арбітражу була безпосередньо пов'язана з управлінням економікою, його включено до системи загальносоюзних, республіканських і місцевих органів державного управління і підпорядковано безпосередньо Уряду СРСР, урядам союзних республік, а на місцях – виконкомам Рад народних депутатів [5, с. 2].

Для реалізації проведеної в СРСР у 1965 році економічної реформи, якою визначено необхідність переходу до економічних методів управління, розширення прав підприємств, зміцнення планової і договірної дисципліни, Постановою Ради Міністрів УРСР від 30 травня 1974 р. № 294 Державний арбітраж при Раді Міністрів УРСР реорганізовано в союзно-республіканський орган і затверджено нові Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів УРСР та Загальне положення про державні арбітражі при виконавчих

 © Дем'як П. Ю., 2018

комітетах обласних рад депутатів трудящих УРСР [8].

Результати аналізу засвідчили, що суттєві зміни в системі Державного арбітражу СРСР відбулися 1977 р., після визнання його конституційним органом. Стаття 163 Конституції СРСР передбачала, що вирішення господарських спорів між підприємствами, установами та організаціями здійснюється органами державного арбітражу в межах їх компетенції [9]. У свою чергу, 30 листопада 1979 р. Верховною Радою СРСР прийнято Закон СРСР «Про державний арбітраж в СРСР», що визначив підвищення ролі органів державного арбітражу в зміцненні законності в господарських відносинах [10]. При цьому ст. 23 вказаного Закону закріплювала широкий спектр превентивних інструментів для запобігання злочинам. Так, ч. 1 ст. 23 Закону СРСР «Про державний арбітраж в СРСР» закріплювала, що органи державного арбітражу ведуть роботу з попередження порушень законності, державної дисципліни і недоліків у господарській діяльності підприємств, установ та організацій, виявлення та усунення цих порушень і недоліків. Частиною 4 вказаної статті передбачено, що в необхідних випадках повідомлення про виявлення порушення законності, державної дисципліни і недоліків у господарській діяльності направляється для розгляду питання про притягнення винних осіб до відповідальності в органи прокуратури, внутрішніх справ і інші компетентні органи [10].

У зв'язку з прийняттям 18 лютого 1987 р. Указу Президією Верховної Ради СРСР «Про внесення змін і доповнень у законодавство СРСР про Державний арбітраж» Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 серпня 1987 р. «Про внесення змін і доповнень до законодавства Української РСР з питань державного арбітражу» Державний арбітраж при Раді Міністрів УРСР реорганізовано в Державний арбітраж УРСР, а державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних Рад народних депутатів – у державні арбітражі областей і міст [11].

Таким чином, виходячи з аналізу результатів становлення господарських судів в Україні упродовж 1917–1991 рр., можна констатувати, що ці державні органи, поряд із функціями судової влади, реалізовували і функції із запобігання злочинам.

Як установлено в ході цього дослідження, з 1991 р. до сьогодні система господарських судів України також пережила декілька періодів реформування.

Перший період припадає на 1991–1995 рр. Він пов'язаний із проголошенням Україною незалежності, виходом її на міжнародний рівень як самостійного суверенного суб'єкта міжнародного права. Так, 4 червня 1991 р. Верховною Радою УРСР прийнято Закон УРСР «Про арбітражний суд». Відповідно до ст. 1 Закону Української РСР «Про арбітражний суд» арбітражний суд визнавався незалежним судовим органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами [12]. При цьому ст. 3 вказаного Закону визначено такі завдання арбітражного суду:

а) захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин;

б) сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин;

в) унесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності [12].

6 листопада 1991 р. Верховною Радою України прийнято Арбітражний процесуальний кодекс України, який фактично завершив формування самостійної системи арбітражних судів у нашій державі.

Другий період становлення господарських судів (1996–2000 рр.) розпочався з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р., якою створено фундаментальну правову базу для подальшого розвитку судово-правової реформи в Україні [13]. Зокрема, 1997 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державний арбітраж», яким до компетенції арбітражного суду віднесено розгляд справ про банкрутство. Зазнала змін і доповнень ст. 4 цього Закону, яка визначала принципи організації та діяльності арбітражного суду і була доповнена вказівкою про те, що арбітражний суд здійснює правосуддя на принципі змагальності сторін та свободи в наданні ними арбітражному суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості [14].

Вивчення нормативних документів засвідчує, що третій період реформування системи господарських судів припадає на 2001–2009 рр., який обумовлений закінченням терміну дії п. 12 Перехідних положень Конституції України 1996 р. щодо функціонування старої судової системи. Зокрема, у червні 2001 р. прийнято ряд законів, які вносили низку суттєвих змін як у судоустрій, так і в судочинство України, що дістало неофіційну назву «Малої судової реформи». Так, за Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» слово «арбітражний» замінено словом «господарський» [15]. Таким чином, із 2001 року до сьогодні правосуддя в господарських відносинах здійснюють господарські суди.

У такому контексті звертає на себе увагу той факт, що у 2002 р. прийнято Закон України «Про судоустрій України», який умовно завершив перший етап судової реформи в незалежній Україні. При цьому з моменту набрання ним чинності втратив силу Закон України «Про господарські суди» [16].

Як установлено в ході цього дослідження, четвертий період зазначених реформ у системі господарських судів (2010–2015 рр.) мав спірний характер, позаяк пов'язаний із узурпацією організаційно-правових засад управління судовою системою через прийняття Закону України від 07 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» [17], а саме:

1) Законом визначено велике коло повноважень Вищої кваліфікаційній комісії суддів (ВКК) і Вищої ради юстиції (ВРЮ), що, як з'ясовано під час дослідження, обумовило їх суттєвий вплив на судову систему. Особливо це стосується ВРЮ, адже надання такого обсягу влади органу, який не відповідає міжнародним стандартам (більшість або, принаймні, половина членів Ради мають бути не тільки суддями, а й суддями, яких обрали судді, або судді, які входять до її складу за їхньою посадою в судовому органі, а не політично обраними особами), несло в собі, як показала практика, серйозну загрозу об'єктивності його функціонування. До того ж згідно з унесеними до Закону змінами засідання Вищої ради

 © Дем'як П. Ю., 2018

юстиції було правомочним, якщо на ньому присутні більшість членів ВРЮ від її конституційного складу – замість двох третин складу, як було до того [18]. Таким чином, ВРЮ отримало реальну можливість вирішувати долю суддів взагалі без участі представників судової влади, чого в нормальній державі бути не може [19, с. 3];

2) надзвичайно сильним ударом по судовій системі України, як свідчать результати цього дослідження, стало позбавлення Верховного Суду України (ВСУ) його головної компетенції, а саме відповідне передання цієї компетенції низці вищих спеціалізованих судів та зменшення суддівського складу ВСУ. Зокрема, відтепер компетенція Верховного Суду України обмежується вирішенням випадків існування суперечностей між різними рішеннями того самого вищого спеціалізованого суду або між рішеннями різних вищих спеціалізованих судів. Крім того, Верховний Суд може лише скасувати рішення і направити справу на новий розгляд до відповідного суду касаційної інстанції, а постановити сам нове рішення по суті він не може. Другим і останнім завданням Верховного Суду є розгляд справ, які повернулися в Україну після міжнародних судових інстанцій, наприклад, після Європейського суду з прав людини [6].

Як показав аналіз нормативно-правових актів, п'ятий період реформування системи господарських судів розпочався з 2016 р. і триває до сьогодні. Зокрема, 27 жовтня 2014 р. Президент України створив Раду з питань судової реформи, яка повинна підготувати й подати Главі держави пропозиції щодо стратегії реформування судоустрою та судочинства. Координатором Ради призначено заступника глави Адміністрації Президента України О. В. Філатова [20]. Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», запропонована Президентом України, передбачає проведення судової реформи у два етапи:

– невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні;

– системні зміни в законодавстві: прийняття нової Конституції України та на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів [20].

Як зазначено в Стратегії, мета реформи – реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом [20]. При цьому законодавчим втіленням проміжного етапу цієї реформи стало прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», проект якого розроблено президентською Радою з питань судової реформи. Водночас слід звернути увагу на те, що деякі політики, експерти та оглядачі переконані – це лише перший крок на шляху повноцінної реформи, позаяк «Велика судова реформа», що складається із Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) та нового Закону «Про судоустрій і статус суддів», була прийнята без суттєвого обговорення Верховною Радою 2 червня 2016 р. [21].

У ході цього дослідження також установлено, що однією з причин

ухвалення зазначеної реформи стала вимоглива позиція послів «Великої сімки» та Міжнародного валютного фонду. Водночас основні новації двох законів реформи полягали, зокрема, у наступному:

1) перетворення чотирирівневої судової системи на трирівневу (місцеві/окружні суди – апеляційні суди – новий Верховний Суд, у складі якого діють Велика Палата, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд). ВГСУ, ВАСУ, ВСС ліквідуються, але спеціалізація судочинства залишається;

2) усіх суддів призначатимуть на конкурсній основі. Нові кваліфікаційні вимоги до суддів Верховного Суду. Утворення Громадської ради доброчесності;

3) обмеження суддівської недоторканності;

4) утворення Вищої ради правосуддя замість ВРЮ;

5) істотне підвищення суддівської винагороди (зарплати);

6) розширення дисциплінарної відповідальності суддів, кваліфікаційне оцінювання;

7) зміна порядку призначення, переведення суддів;

8) уведення інституту конституційної скарги громадянина до Конституційного Суду [22, с. 70–71].

Висновки. Отже, проаналізувавши різні наукові погляди на становлення та розвиток господарського суду як суб'єкта запобігання злочинів в Україні та зміст нормативно-правових актів, можна виокремити такі періоди цього процесу:

а) князівський (XI–XVI століття) – розпочинається з ухвалення Статутної грамоти 1135 р. та виділення окремих судів для торгових відносин;

б) ранній імперський (XVI століття – 1807 р.) – система торгових судів розвивається в межах правового поля царської Росії, на підставі Новоторгового уставу 1667 р. вперше створено купецькі суди, які діяли на постійній основі;

в) пізній імперський (1807–1917 рр.) – характеризується створенням у 1807 р. у м. Одеса Комерційного суду (образу арбітражних судів у сучасному розумінні);

г) військової інтервенції та громадянської війни (1917–1922 рр.) – період ліквідації комерційних судів та передання їх функцій спеціальним головкомам;

д) радянський (1924–1990 рр.) – характеризується пошуком державою найбільш ефективних способів захисту суб'єктів господарювання у правовідносинах, у зв'язку з чим 1931 р. створено органи Державного арбітражу, основна діяльність яких поширювалася на вирішення майнових спорів між «організаціями усуспільненого сектору в напрямку, що забезпечує зміцнення договірної і планової дисципліни та господарського розрахунку». Далі система вказаного органу зазнала змін через проведення 1965 р. економічної реформи, прийняття у 1977 р. Конституції СРСР та у 1979 р. – Закону СРСР «Про державний арбітраж в СРСР»;

е) незалежності (1991 р. – до сьогодні) – характеризується реформуванням системи господарських судів України. У дослідженні автором умовно здійснено поділ на п'ять підперіодів, які відображають кожен крок із намагання держави створити дієвий механізм захисту суб'єктами

© Дем'як П. Ю., 2018

господарювання законних прав та інтересів у господарських правовідносинах, а також запобігання вчиненню злочинів у сфері господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. С. 141. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Органи виконання судових рішень за часів Київської Русі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 6 (1). С. 48–52.
4. Григор'єва В. В. Ефективні механізми захисту суб'єктів господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 58–61.
5. Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України: постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 № 1 : *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України*. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/184A16A3C18F026DC257CBB00394174.
6. Балюк І. А. Господарське процесуальне право: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2008. 224 с.
7. Арбітражні суди України: історико-правовий нарис, портрети, події [Текст] / За заг. ред. Д. М. Притики. Наук.-попул. видання. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 324 с.
8. Про дальше удосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу УРСР: постанова Ради Міністрів Української РСР від 30 травня 1974 р. № 294. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP740294.html
9. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07.10.1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77
10. О Государственном арбитраже СССР: Закон СССР от 30.11.1979 г. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10132.html/.
11. Про внесення змін і доповнень до законодавства Української РСР з питань державного арбітражу: Указ Президії Верховної ради Української РСР від 21.08.1987 р. № 4453-XI. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4453-11.
12. Про арбітражний суд: Закон Української РСР від 04.06.1991 р. № 1142-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-12/ed19910604.
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
14. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України від 20.02.1997 р. № 96/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/97-%D0%B2%D1%80.
15. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України від 21.06.2001 р. № 2538-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2538-14.
16. Про судоустрій: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14
17. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2453-17
18. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80

19. Ставнійчук М. Судова реформа: крок вперед і два назад. *Дзеркало тижня*. 2010. № 39. С. 3.

20. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

21. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19

22. Судова влада в Україні та інших державах : історія та сучасність (аспекти права): Матеріали 7 Всеукр. наук.-теорет. інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.) / І. Я. Терлюк (укладач) / МОН України, ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів : Ліга-Прес, 2018. 290 с.

P. Demiak,
Postgraduate Student of the department
criminal law and process
East European National University
named after Lesya Ukrainka

ECONOMIC COURT AS A SUBJECT OF PREVENTION OF CRIME IN UKRAINE: HISTORICAL ASPECTS

The article is devoted to the actual issues of the history of the creation of economic courts and their influence on the prevention of crimes in Ukraine. It has been determined that the practice of preventing crimes in Ukraine shows that there are problems in this sphere both theoretical and practical. This conclusion follows from statistical data on the state, level and dynamics of crimes committed during 1991–2018 and which show that both quantitatively (up to 500 thousand crimes are committed annually in Ukraine on average) and qualitatively (almost 40% of crimes belong to the category of grave and especially grave ones (Part 4, 5, Article 12 of the Criminal Code of Ukraine) these indicators do not change significantly, and, consequently, the system of preventive activities of the abovementioned subjects is not efficient and does not fully meet the legislative goals of preventing crimes.

Thus, the author analyzed the periods of formation and development of commercial courts, state arbitration and other bodies that within their competence in different periods of Ukrainian history considered disputes between economic entities.

In addition, an analysis of the regulatory framework was carried out, on the basis of which judicial reforms were carried out at various times.

Based on the analysis of normative legal acts that became the basis for determining the functions of commercial courts, it was substantiated that the economic court should be classified as specialized crime prevention in our country.

Keywords: *commercial courts, state arbitration, arbitration courts, economic courts, historical and legal conditions, prevention of crimes, subject of preventive activity.*

Надійшла до редакції 07.11.2018

 © Дем’як П. Ю., 2018

УДК 343.8

Калашнікова К. А.
здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНИХ ОРГАНАМИ ПРОБАЦІЇ

Розглянуто особливості соціально-виховного впливу на засуджених органами пробації у розрізі виправлення та ресоціалізації засуджених, а також співвідношення з категорією «соціально-виховна робота».

Ключові слова: *пробація, соціально-виховний вплив, виправлення, ресоціалізація, соціально-виховна робота, мотивація засуджених, криміногенні потреби.*

Рассмотрено особенности социально-воспитательного влияния на осужденных органами пробации в разрезе исправления и ресоциализации осужденных, а также соотношение с категорией «социально-воспитательная работа».

Ключевые слова: *пробация, социально-воспитательное влияние, исправление, ресоциалиизация, социально-воспитательная работа, мотивация осужденных, криминогенные потребности.*

Постановка проблеми. На шляху до європейської інтеграції та зважаючи на позитивний досвід зарубіжний країн, Україна прийняла рішення щодо вдосконалення своєї правової системи, зокрема, гуманізації державної політики у сфері виконання покарань шляхом запровадження інституту пробації. Із прийняттям 5 лютого 2015 року Верховною Радою України Закону України «Про пробацію» Україна стала на крок ближче до європейської моделі роботи з правопорушниками.

Своєрідним аналогом служби пробації в Україні була кримінально-виконавча інспекція, яка в межах раніше діючого законодавства виконувала контролюючу функцію щодо деяких покарань, альтернативних позбавленню волі. Проте, служба пробації в країнах розвиненої демократії істотно відрізняється від існуючої раніше кримінально-виконавчої інспекції за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням, методами роботи. Головною відмінністю є те, що законодавством не було передбачено серед обов'язків персоналу кримінально-виконавчої інспекції проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Індивідуально-профілактичну роботу здійснювали органи внутрішніх справ, соціальну роботу – органи соціальної політики на добровільній основі. Особистість правопорушника після винесення вироку, вивчалася в основному для ідентифікації та контролю [1].

Розглядаючи свого часу питання реформування кримінально-виконавчої інспекції в службу проба-

© Калашнікова К. А., 2018

ції, О. Б. Янчук зазначав, що за її існування соціальні та особистісні проблеми засуджених, що нерідко ставали причинами вчинення ними злочинів, і більш того, причинами нових злочинів, залишались невирішеними [2]. Саме тому постало питання перегляду підходу до державної політики у сфері виконання покарань та запровадження інституту пробації.

Закон України «Про пробацію» не лише трансформував кримінально-виконавчу інспекцію як орган Державної кримінально-виконавчої служби України у принципово новий для України орган – уповноважений орган з питань пробації, але й вперше акцентував увагу не на формальній стороні виконання покарань у формі нагляду (виключно контролю), а на змістовній, бо на відміну від раніше існуючої пенітенціарної системи запроваджена служба пробації вибудовується як раз таки на підґрунті соціально-виховного впливу на засуджених [3, с. 133].

Інакше кажучи, соціально-виховний вплив на засуджених органами пробації є відносно «молодою» категорією кримінально-виконавчої науки та веде свій відлік існування з моменту прийняття 5 лютого 2015 року Верховною Радою України Закону України «Про пробацію». До цього часу на законодавчому рівні серед положень Кримінально-виконавчого кодексу України було передбачено здійснення виховної роботи лише із засудженими до виправних робіт. Якщо категорія «соціально-виховний вплив на засуджених до позбавлення волі» методично та нормативно закріплена, прикладом чого слугує окрема глава 19 Кримінально-виконавчого кодексу України, й у цьому напрямку існує безліч наукових праць та надбань, то питання здійснення соціально-виховного впливу органами пробації на засуджених до альтернативних позбавленню волі покарань в силу незначного часу законодавчо обумовленого існування потребує уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питання провадження соціально-виховного впливу на засуджених зроблено такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: К. А. Автухов, Ю. В. Баранов, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Т. П. Бутенко, А. В. Губенко, О. М. Джужа, Г. О. Радов, О. В. Савченко, А. Х. Степанюк, О. В. Таволжанський, О. С. Турчина, Н. Б. Хуторська, С. Х. Шамсунов, І. С. Яковець та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті сутності соціально-виховного впливу на засуджених органами пробації відповідно до норм чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціально-виховний вплив на засуджених» запозичене з загальної педагогіки й психології та пристосовано до цілей кримінально-виконавчої науки. З огляду на цей факт та зважаючи, що нині відсутнє нормативне визначення даної дефініції, розкрити дане поняття, опираючись на результати законотворчої діяльності неможливо, тому виникає потреба у зверненні до довідкової літератури.

Словники визначають «соціальний» як такий, що пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві, породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу, існуючий у певному суспільстві,

а «виховний» як такий, що відноситься до виховання, призначений для виховання, справляє благотворний вплив, сприяє вихованню.

Трохи важче з дефініцією «вплив», бо це складне соціальне явище ще не має остаточного визначення в будь-якій галузі людських знань. Традиційно вважається, що один із найбільш поширених варіантів цього поняття полягає в тому, що вплив – це використання конкретних засобів, за допомогою яких можливо вносити зміни в поведінку конкретної особи [4; с. 394].

Враховуючи вищезазначене, розглядаючи соціально-виховний вплив у сфері пробації, а також беручи до уваги особливості та цілі виконання покарання, логічним було б твердження, що соціально-виховний вплив – це сукупність заходів, які спрямовані на досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених, однак розглянемо категорії «виправлення» та «ресоціалізація» детальніше.

Єдина дефініція виправлення надана у статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, відповідно до якої виправлення – це процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [5].

Наука кримінально-виконавчого права розглядає виправлення як один із напрямів діяльності органів та установи виконання покарань, який сприяє вихованню у засуджених соціально адекватних якостей, відновленню та розвитку соціально корисних зв'язків і відносин [6].

Проаналізувавши наукові підходи до правової категорії «виправлення», найбільш доречною видається пропозиція О. С. Турчиної розглядати виправлення як переосмислення засудженим своєї негативної поведінки, вивчення причин, які її породжували, формування ціннісних орієнтирів людини, відмову від девіантного способу життя шляхом проведення всеохоплюючої, змістовної роботи із засудженим з метою подолання причин та факторів, що сприяли вчиненню злочину, та зміни в свідомості злочинця певних вад на чинники, які б, навпаки, пробудили позитивні риси характеру особистості, що є стійкими за будь-яких умов [7, с. 7].

З позицією О. С. Турчиної важко не погодитися, бо категорія виправлення є значно глибшою, аніж напрям діяльності органів та установ виконання покарань, вона пов'язана із психологічними особливостями особистості правопорушника, його світосприйняттям.

У той же час слід звернути увагу на той факт, що законодавець недарма розкриває виправлення як процес, а не як результат. Це обумовлене тим, що оцінити виправлення засуджених неможливо та навіть не існує чітких критеріїв такої оцінки, бо зміни в особистості погано піддаються вимірюванню, властивості особистості практично ніколи не відрізняються чіткістю та недвозначністю тлумачення. Такі елементи виправлення, як позитивні зміни, що повинні відбутися в особистості засудженого, а також готовність до самокерованої правослухняної поведінки перевіряються і мають цінність саме в соціальній та психологічній площинах. Позитивні зміни в особистості засудженого – це психологічна категорія, а готовність до

© Калашнікова К. А., 2018

правослухняної самокерованої поведінки має сенс у соціальному аспекті [8]. Саме тому норми закону орієнтують на необхідність роботи у напрямку виправлення та створення необхідних для цього умов, а не на його безумовне досягнення.

Поряд із категорією «виправлення» у статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України законодавець розглядає категорію «ресоціалізація» як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [5].

Якщо виходити з етимології поняття «ресоціалізація» (від лат. re. – префікс, що вказує на повторну, поновлювану дію, і socialisation – усуспільнення, від. socialis – суспільний), то під ресоціалізацією у сфері виконання покарань необхідно розуміти процес підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку у засудженої особи соціально корисних якостей [6].

Знаний український науковець І. С. Яковець розглядає ресоціалізацію як своєрідний феномен, що має три прояви: як процес, результат і конкретні заходи, націлені на досягнення позитивного результату. На її думку, в ресоціалізації засуджених найважливішим є її осмислення не тільки як результату, а й певного, поділеного на декілька стадій, процесу подій, що відбуваються в житті цих осіб і які пов'язані з набуттям ними таких позитивних людських якостей та рис, які дозволяли б твердити про переосмислення свого ставлення до людських взаємин, суспільного буття, свого місця в соціумі та ін. [9, с. 253].

Дуже слушною є думка О. І. Богатирьової з приводу того, що до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, можна застосовувати лише термін виправлення, бо дана категорія засуджених під час відбування покарання залишається у суспільстві і є його повноправними членами, а тому у них не виникає потреби повертатися до життя у суспільстві. Покарання, не пов'язані із позбавленням волі, дозволяють залишити засудженого у суспільстві і дати йому можливість свідомо доказати своє виправлення, не втративши при цьому соціально корисних та родинних зв'язків [6].

Зважаючи на те, що особи, які відбувають покарання, не пов'язані з обмеженням чи позбавленням волі, та звільнені від відбування покарання з випробуванням чи звільнені від відбування покарання вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років, не зазнають ізоляції від суспільства під час відбування покарання та виконання покладених на них рішенням суду обов'язків, недоцільно звертатися до категорії «ресоціалізація», розглядаючи питання соціально-виховного впливу на зазначене коло правопорушників. Визначати соціально-виховний вплив щодо даної групи осіб слід крізь призму виправлення – як сукупність заходів, які спрямовані на досягнення мети переосмислення негативної поведінки, відмову від девіантного способу життя шляхом формування ціннісних орієнтирів.

Основну увагу персоналу органів і установ виконання покарань, інших інституцій, залучених до про-

цесу виправлення, слід зосереджувати на створенні умов, за яких засуджені мали б можливість самостійної зміни свого ставлення до життя, отримання необхідних навичок для повернення в суспільство. Останнє забезпечується й завдяки ефективній організації соціально-виховної роботи з особами, що відбувають кримінальне покарання [10, с. 136].

Єдність у використанні термінів «соціально-виховний вплив» та «соціально-виховна робота» відсутня, хоча й трапляються випадки ототожнення цих понять. Категорія «соціально-виховний вплив на засуджених» є більш широкою, аніж категорія «соціально-виховна робота із засудженими», та охоплює останню поряд з іншими взаємопов'язаними між собою категоріями, як наприклад, «виправлення», «ресоціалізація», «мотивація», «потреби».

Нормативне визначення соціально-виховної роботи із засудженими міститься у статті 123 Кримінально-виконавчого кодексу України та статті 13 Закону України «Про пробацію». Відмінність полягає у сфері розповсюдження поняття соціально-виховної роботи серед кола засуджених осіб: стаття 123 Кримінально-виконавчого кодексу України врегульовує питання соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, в той час як норми Закону України «Про пробацію» поширюють свою дію на засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, на звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, та на осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення.

Закон України «Про пробацію» у статті 13 розглядає соціально-виховну роботу як цілеспрямовану діяльність персоналу органу пробації для досягнення мети виправлення засуджених, яка проводиться за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи [11].

Виходячи з визначення соціально-виховної роботи, окресленого у Законі України «Про пробацію», метою соціально-виховної роботи із засудженими органами пробації є виправлення засуджених шляхом створення сприятливих умов для інтеграції у суспільство, всебічного розвитку та саморозвитку засудженої особи.

Під час проведення соціально-виховної роботи за допомогою засобів зовнішнього впливу створюються необхідні умови для формування у засуджених основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, цивільно-громадської, соціально-трудової, культурно-дозвільної діяльності та побутовій сфері. Соціально-виховна робота забезпечує формування та закріплення у суб'єктів пробації прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, дотри-

© Калашнікова К. А., 2018

мання вимог законів, інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня. При цьому заходи соціально-виховного характеру повинні обов'язково враховувати психологічні особливості особи, її кримінально-правову та демографічну характеристики [12, с. 14].

В процесі соціально-виховної роботи важливим фактором виправлення є досягнення результату зміни мотивації засудженої особи.

Мотивація (з лат. movere) – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби [13].

Важливість звернення уваги на категорію зміни мотивації засудженої особи полягає у тому, що засуджена особа повинна не просто стати на шлях виправлення, але й шляхом зміни установок внутрішньої мотивації скеровувати у подальшому власну поведінку в напрямку підтримання змін в особистості.

Ще одним поняттям, що допомагає розкрити сутність соціально-виховного впливу на засуджених є потреби. Термін «потреба» має кілька значень та у найзагальнішому це – стан людини, який виникає на основі суперечності між наявним і необхідним, що спонукає її до діяльності щодо усунення даної суперечності. Потреби поєднують у собі два компонента: об'єктивний та суб'єк-тивний. Об'єктивна сторона потреби зумовлена властивостями зовнішнього світу і людського організму, а суб'єктивна сторона визначається самою людиною, яка усвідомлює об'єктивно існуючу реальність [14].

Наявність в особи потреб у тій чи іншій сфері життя є однією з передумов скоєння злочину, саме тому їх дослідження є необхідною умовою на шляху досягнення мети виправлення засудженої особи.

Законодавець не визначає поняття «потреба» у жодному нормативно-правовому акті, однак містить дефініцію «криміногенні потреби» у наказі Міністерства юстиції України №2020/5 від 26.06.2018 року «Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень)», де розглядає дану категорію як актуальні фактори ризику, оцінка яких свідчить про високу вірогідність їх впливу на виникнення протиправної (криміногенної) поведінки особи та потребу у заходах впливу для зменшення або усунення такого впливу [15].

Криміногенні потреби – це потреби, задоволення (вирішення) яких дозволить зменшити ризик виникнення протиправної поведінки у майбутньому [12, с. 51–52].

Інакше кажучи, в процесі здійснення соціально-виховної впливу із засудженими за допомогою існуючого формалізованого оціночного інструменту, що допомагає встановити причини й умови, що сприяли скоєнню злочину, і вирішити питання про те, чи слід уживати будь-яких заходів для попередження вчинення нового злочину, – оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, орган пробації за затвер-

дженою шкалою градації визначає зв'язок рівня ризику вчинення повторного кримінального правопорушення з тим чи іншим фактором, серед яких: житло, освіта, робота, матеріальне становище, контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, вживання алкоголю, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, стосунки у суспільстві, стосунки з рідними та близькими, ставлення до правопорушення, готовність до змін.

Наявність криміногенної потреби вказує на ті напрями роботи з особою та заходи, які мінімізуватимуть рівень ризику вчинення особою повторного кримінального правопорушення [16].

Врахування у процесі здійснення соціально-виховного впливу на засуджену особу її криміногенних потреб є безумовно необхідним елементом діяльності органу пробації, бо вирішення цих проблем не лише продемонструє небайдужість держави до її проблем, але й сформує у неї правильне уявлення задоволення власних потреб.

Зважаючи на проведене дослідження сутності соціально-виховного впливу на засуджених можна визначити, що соціально-виховний вплив на засуджених органами пробації базується на :

- дослідженні особистості злочинця, його способі життя та історії кримінальних правопорушень;

- виявленні проблем у різних сферах життєдіяльності людини, що стали «спусковим гачком» для вчинення злочину та можуть зумовити повторне скоєння кримінального правопорушення;

- організації заходів, що зможуть допомогти вирішити виявлені проблеми та скерувати особу на шлях виправлення.

Висновки. Відсутність нормативного визначення поняття соціально-виховного впливу перешкоджає правильному системному уявленню та співвідношенню даної категорії з іншими, передбаченими кримінально-виконавчим законодавством.

Уперше пропонується внести дефініцію «соціально-виховний вплив» до законодавства України в розрізі пробації, а саме розширити статтю 2 Закону України «Про пробацію», додавши до частини 1 пункт 7^1, який викласти в редакції: «соціально-виховний вплив – це сукупність заходів, що застосовуються до суб'єктів пробації з метою вирішення криміногенних потреб, формування прагнення до певної моделі соціально значущої поведінки і досягнення мети виправлення».

Правильне визначення головних понять у юридичній науці, у тому числі кримінально-виконавчому праві, має особливо велике значення, бо від цього залежить не лише якість розробки галузі, але й правозастосовна діяльність у цілому.

Список використаних джерел

1. Янчук О. Б. Прийняття Закону України «Про пробацію» - як перший результат на шляху до впровадження європейської моделі роботи з правопорушниками : [Доповідь начальника департаменту КВІ]. Довідкова інформація офіційного сайту Державної пенітенціарної служби України від 18.02.2015. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/KVI_Yanchuk_dopovid_18022015.pdf.

© Калашнікова К. А., 2018

2. Янчук О. Б. Сучасний стан та пріоритетні завдання реформування кримінально-виконавчої інспекції України в службу пробації. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/SuchasnyyStanPytannya08082014.pdf.

3. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади становлення інституту пробації в Україні: сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Право України*. 2016. № 5. С. 130–136.

4. Савченко О. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Юридичний вісник.* 2014. № 6. С. 393–396.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11 липня 2003 року №1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15.

6. Богатирьова О. І. Проблемні питання застосування засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_25.

7. Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 16 с.

8. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Проблеми злочинності* : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 9. С. 190–198.

9. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.

10. Автухов К. А. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. *Правовий вплив на неправомірну поведінку* : актуальні грані : монографія / К. А. Автухов [та ін.] ; ред. : О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв, 2016. С. 126–162.

11. Про пробацію: Закон України від 05 лютого 2015 року №160-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19.

12. Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ ІІ (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. 2018. 622 с.

13. Мотивація. *Вікіпедія – вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мотивація.

14. Таволжанський О. В. Цілі соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 222–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_3_41.

15. Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) : Наказ Міністерства юстиції України від 26 червня 2018 року № 2020/5. URL: http://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/Наказ-МЮ-№-2020_5 – від - 26.06.2018 – Про – затвердження – Методичних - рекомендацій.pdf.

16. Наконечна А. М. Людські потреби: поняття, види. *Науково-практична Інтернет-конференція* 16.06.2016. року «Генезис публічного та приватного права: європейський вимір». Секція №1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1299%3A140616-16&catid=154%3A1-0616& Itemid=193&lang=ru.

K. Kalashnikova,
Postgraduate Student of the
Research Institute of Public Law

ESSENCE OF THE SOCIAL-EDUCATIONAL INFLUENCE OF THE PROBATION BODIES ON CONVICTS

The article examines the aspects of the social-educational influence of the probation bodies on convicts. To date, there is no any normative definition of the concept «social-educational influence on convicts». Given the fact that the definition of the notion is taken from the general pedagogy and psychology and adapted to the objectives of the criminal-executive science, we consider the essence of the social-educational influence on convicts through the interpretation of the constituent concepts of that notion.

The essence of the social-educational influence of the probation bodies on convicts in the context of their correction and resocialization is revealed. Besides, the correlation between the categories «social-educational effect» and «social-educational work» is considered. Attention is paid to the normative definition of the social work with convicts.

The changes in the convicts' motivation, as the needed result of the social-educational influence, are analyzed. The issue of resolving criminogenic needs of convicts, as a necessary element of the social-educational influence of the probation bodies on them, is separately considered. The criminogenic need is the starting point for the relevant directions of work with a convict and for the measures that will minimize the risk level of committing the repeated crime by the convicts.

The lack of the normative definition of the concept «social-educational influence» prevents the correct system representation and correlation of that category with other ones, which are envisaged by the criminal-executive legislation. So, it is proposed to introduce the definition of the «social-educational influence» in the legislation of Ukraine in the probation context, namely to expand the article 2 of the Law of Ukraine «On probation».

Keywords: *probation, social-educational influence, correction, re-socialization, social-educational work, motivation of convicts, criminogenic needs.*

Надійшла до редакції 07.11.2018

© Калашнікова К. А., 2018

УДК 343.8 (477)

Попельнюк Т. В.,
аспірант Класичного
приватного університету

ПРО ДЕЯКІ ОЗНАКИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ З ЧИСЛА ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ

У статті проаналізовано кримінологічно значущі ознаки особи злочинця з персоналу органів та установ виконання покарань України, а також визначено основні типи цих суб'єктів злочинів у сфері виконання покарань.

Ключові слова: *кримінологічна характеристика; особа злочинця; суб'єкт злочину; типи злочинців; персонал органів та установ виконання покарань; сфера виконання покарань.*

В статье проанализированы криминологически значимые признаки личности преступника из числа персонала органов и учреждений исполнения наказаний Украины, а также выявлены основные типы этих субъектов преступлений в сфере исполнения наказаний.

Ключевые слова*: криминологическая характеристика; личность преступника; субъект преступления; типы преступников; персонал органов и учреждений исполнения наказаний; сфера исполнения наказаний*.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, однією з проблем, що впливає на ефективність процесу виконання – відбування покарань, є злочинність персоналу органів та установ виконання покарань. Так, тільки у 2005 р. (першому звітному періоді після прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України») за участю зазначених суб'єктів вчинено 14 злочинів, у 2006 р. – 14; 2007 р. – 14; 2008 р. – 14; 2008 р. – 18; 2009 р. – 23; 2010 р. – 57. У 2011–2014 рр. кількість таких суспільно небезпечних діянь щороку перевищувала 100 випадків: у 2015 р. їх кількість зменшилася до 100, а у 2016 р. – знову зросла до 102 злочинів. Ця тенденція збереглася і в 2017 р. [1, с. 19–20]. З урахуванням підвищеної суспільної небезпеки особливу актуальність у цьому контексті набувають і факти вчинення персоналом органів та установ виконання покарань корупційних правопорушень, кількість яких у 2016 р. [1, с. 19–20] порівняно, зокрема, з 2005 р., хоча і зменшилася майже втричі (відповідно із 42 до 16) [1, с. 19–20], проте свідчить про низький рівень запобіжної діяльності у сфері виконання покарань з цих питань та про необхідність урахування цих обставин при проведенні реформ ДКВС України. Така протиправна діяльність персоналу органів та установ виконання покарань, у свою чергу, виступає однією з детермінант, що призводить до вчинення злочинів і правопорушень, зокрема,

 © Попельнюк Т. В., 2018

засудженими до позбавлення волі, кількість яких, у середньому, щороку впродовж 2014–2017 рр. складала майже 300 таких суспільно небезпечних діянь, а у 1991–2013 рр. – понад 400 злочинів [1, с. 19–20].

Отже, існує складна прикладна проблема, що пов'язана з неналежною реалізацією персоналом ДКВС України мети покарань (ч. 2 ст. 50 КК та ч. 1 ст. 1 КВК), а також завдань щодо запобігання злочинам і тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження із засудженими (ч. 1 ст. 1 КК та ст. 104 КВК), які належать до пріоритетних напрямів боротьби з рецидивною злочинністю в Україні.

Ураховуючи зазначене, а також з метою розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення змісту індивідуального запобігання вчиненню злочинів персоналом органів та установ виконання покарань, варто визнати, що тема цієї наукової статті є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури засвідчило, що питання кримінологічної характеристики осіб з персоналу ДКВС України, що вчиняють злочини у сфері виконання покарань, були і є постійним предметом дослідження у роботах К. А. Автухова, В. А. Бадири, О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, В. Я. Конопельського, В. А. Льовочкіна, С. Ю. Лукашевича, В. О. Меркулової, П. П. Михайленка, О. І. Осауленка, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, О. В. Романенка, М. В. Романова, В. М. Синьова, О. П. Сєверова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, І. С. Яковець та ін.

Постановка завдання – здійснити аналіз кримінологічно значущих ознак особи злочинця з персоналу органів та установ виконання покарань України, а також визначити основні типи цих суб'єктів злочинів у сфері виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать отримані в ході вивчення кримінальних справ (проваджень) відомості, більшість суб'єктів злочину з персоналу ДКВС України мали загальну середню освіту (60%). Крім того, 29% цих осіб мали спеціальну (на рівні технікуму, коледжу тощо) закінчену освіту та незакінчену вищу освіту, у тому числі на рівні бакалавра. Інші суб'єкти злочину мали вищу освіту (11%). При цьому слід зазначити, що переважна частина суб'єктів злочину (74%) мала юридичну освіту, а 19% – педагогічну освіту; 5% – закінчили інші навчальні заклади (економісти, фінансисти та ін.). Більшість злочинів у загальній їх структурі вчинили особи з молодшого начальницького складу (58%); 25% – припадають на середній начальницький склад; 12% – на старший начальницький склад; 5% – на інших осіб (державні службовці та особи, які задіяні на роботі в ДКВС України відповідно до вимог трудового законодавства). Як установлено в ході цього наукового пошуку, зазначена структура особи злочинця за професійною ознакою є постійною упродовж усього періоду дослідження (з 2005 по 2017 р. включно). Так, у 2005–2010 роках (період самостійного функціонування органів та установ виконання покарань у системі органів державної виконавчої влади, коли персоналом ДКВС учинено

396 злочинів) ця структура мала такий вигляд: а) особи молодшого начальницького складу – 251 злочин; б) особи середнього начальницького складу – 98; в) особи старшого начальницького складу – 45; г) особи з державних службовців – 2 [2, с. 60]. Проте у 2015–2016 рр. (період сучасного реформування ДКВС України) структура особи злочинця складалася з таких суб'єктів: 1) 37 осіб рядового і молодшого начальницького складу (36% у структурі зазначеного виду злочинності, або на 8% менше, ніж у 2015 р.); 2) 20 осіб середнього начальницького складу (19,45%, або на 1% менше, ніж у 2015 р.); 3) 10 осіб старшого начальницького складу (10%, або на 9% менше, ніж у 2015 р.); 4) 15 осіб з персоналу ДКВС України, який був задіяний у сфері виконання покарань відповідно до трудового законодавства (14,9% , або на рівні 2015 р.); 5) інших осіб (23 кримінальних провадження, або 19,6%, що залишилося на рівні 2015 р.), щодо яких у 2016 р. підозру про злочин не вручено (провадження порушено за фактом учинення злочину) [3, с. 13].

У розрізі конкретних категорій персоналу органів та установ виконання покарань кримінологічні відомості про особу злочинця у 2016 р. мали такий зміст: а) відділи нагляду і безпеки установ виконання покарань – 24 провадження (20% у структурі всіх зареєстрованих злочинів); б) відділи режиму і охорони УВП та СІЗО – 15 проваджень (14,9%); в) керівний склад органів та установ виконання покарань (начальники та їх заступники) – 10 проваджень (10%); г) персонал, задіяний на виробництві, а також медичний персонал УВП і СІЗО – 6 проваджень (5,9%); ґ) відділи соціально-психологічної служби УВП і СІЗО – 4 провадження (3,9%); д) персонал оперативних підрозділів – 3 провадження (2,9%); е) персонал органів пробації – 3 провадження (2,9%); є) персонал територіальних управлінь ДКВС України – 3 провадження (3,9%); ж) інші особи з персоналу – 8 проваджень (7,9%); з) невстановлені особи з персоналу – 23 провадження (кримінальні провадження відкриті за фактом учинення злочину (27,7%) [3, с. 13–14].

При цьому слід звернути увагу на той факт, що відповідно до вимог чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів спочатку ДДУПВП, пізніше ДПтС України, а сьогодні – Міністерства юстиції України, усі категорії періодично (не рідше одного разу на 5 років) проходять курси підвищення професійної кваліфікації в спеціалізованих центрах (училищах) ДКВС України та вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, що мало б стати одним з ефективних загальносоціальних заходів запобігання вчиненню злочинів цими особами. Проте, на практиці, на жаль, це не відбувається, що, у свою чергу свідчить про підвищену суспільну небезпеку тих осіб з персоналу органів та установ виконання покарань, які скоюють злочини у процесі службової діяльності.

Парадоксальним (від грец. paradoksos – дивний; неочікуваний – неочікуване явище, що не відповідає звичайній уяві [4, с. 422]) у зв'язку з цим є й такий факт – кожна з осіб, яку приймали на службу (роботу) в ДКВС України, проходила так звану спеціальну перевірку, за результатами якої приймалося відповідне рішення по суті. При цьому зміст цієї перевірки передбачав вивчення пре-

 © Попельнюк Т. В., 2018

тендентів на посади за тими ознаками (блоками), які виведено в науці.

Ураховуючи зазначене, необхідним заходом у цьому контексті та з метою вирішення завдань запобіжної діяльності є підвищення ефективності громадського контролю за добором персоналу в ДКВС України, з одного боку, а також визначення на рівні закону обов'язку для керівників органів та установ виконання покарань періодичної звітності (не рідше одного разу на рік) про стан виконання та відбування покарань і дотримання основних прав, свобод та гарантій реалізації засудженими своїх законних інтересів, з іншого боку. Підвищена увага до зазначеної обставини, яка належить до однієї з ланок детермінаційного ланцюга причин і умов злочинності серед персоналу ДКВС України у сфері виконання покарань, викликана ще й тим, що на сьогодні на нормативно-правовому рівні Міністерства юстиції України (яке не належить до правоохоронних органів згідно із Законом України від 23 грудня 1993 року «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів») не передбачено ведення профілактичних обліків щодо осіб з персоналу органів та установ виконання покарань, від яких можна очікувати вчинення злочинів. Водночас у ході вивчення кримінальних правопорушень, відкритих за фактами скоєння злочинів персоналом ДКВС України, установлено, що більшість суб'єктів злочину часто вживають спиртні напої (77%), характеризуються аморальною поведінкою (14%) у вигляді вчинення сімейних сварок, дрібного хуліганства, заподіяння побоїв рідним і близьким особам тощо (19,5%); допускають вчинки, що свідчать про низький рівень виховання у сім'ях, де вони росли, а також відсутність контролю батьків та дорослих за їх поведінкою в побуті та інших сферах життєдіяльності в дитинстві та юному віці [3, с. 31].

Загалом, як показали результати цього дослідження, особи, які вчиняли злочини у сфері виконання покарань (87% від усіх суб'єктів злочинів), були повністю або частково зайняті у вільний від роботи (служби) час іншими видами діяльності (у власному господарстві; на роботі за сумісництвом; іншими «підробітками»), що свідчить про нереалізовані ДКВС України потреби цих осіб у частині оплати їх праці, а також про певну матеріальну спрямованість змісту їх потреб. Крім того, установлено, що значна частина осіб (46,7%) на час вчинення злочину не була одружена; майже 30% – мали одну дитину в сім'ї, стільки ж (30%) – були розлучені. Із усіх суб'єктів учинення злочинів у сфері виконання покарань жоден не був членом будь-якої партії та громадської організації (така участь заборонена для осіб начальницького складу згідно із Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та для державних службовців –Законом України «Про державну службу», але дозволяється для інших категорій персоналу органів та установ виконання покарань). До вчинення злочинів певну частину персоналу ДКВС України (11,4%) було притягнуто до адміністративної та інших видів юридичної відповідальності (крім, звичайно, кримінальної, позаяк таких на службі (роботі) не залишають) [3, с. 14–15]. Як засвідчили результати дослідження, майже 50% осіб з персоналу органів та установ

виконання покарань, що вчиняли злочини в зазначеній сфері суспільних відносин, мали заохочення та характеризувалися по службі (роботі) позитивно. Із загальної кількості притягнутих до кримінальної відповідальності за досліджений період осіб 98% – чоловічої статі і лише 2% – жіночої.

Викликає занепокоєння і той факт, що в структурі особи злочинця значну питому вагу займають особи, які належать до керівного складу органів та установ виконання покарань; згідно зі своїм правовим статусом вони зобов'язані організовувати діяльність із запобігання скоєнню злочинів як персоналом ДКВС України, так і іншими особами. Таким же рівнем підвищеної суспільної небезпеки характеризується і злочинна діяльність середнього начальницького складу органів та установ виконання покарань, особливо з огляду на те, що ці особи (начальники та працівники соціально-психологічних служб, шкіл, профтехучилищ, виробничих об'єктів тощо) безпосередньо реалізовують на практиці та застосовують до засуджених визначені в законі засоби виправлення та ресоціалізації (ст. 6 КВК України).

У цьому ж контексті заслуговує на увагу й та обставина, що пов'язана з первинною і подальшою (відповідно до встановлених у нормативно-правових актах строків) соціально-психологічною та медичною перевіркою стану здоров'я персоналу ДКВС України. Як з'ясовано в ході дослідження, результати зазначених обстежень (перевірок, діагностики, вивчення тощо) не кореспондуються з даними про стан, зокрема, психологічного здоров'я цих осіб, отриманими під час вивчення архівних кримінальних справ (проваджень), порушених щодо них за вчинення злочинів у сфері виконання покарань. Проблема полягає в наступному. У ході медичних оглядів та психологічних тестувань у потенційних злочинців не виявлено жодних аномалій, патологій та захворювань психічного характеру. Водночас при вивченні особи злочинця в процесі проведенні досудового розслідування в суб'єктів злочинів з персоналу органів та установ виконання покарань виявлено такі негативні та суспільно небезпечні риси характеру, як грубість, нечесність, агресивність та інші ознаки нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження із засудженими. Про такі факти свідчать і результати щорічного моніторингу стану виконання та відбування покарань в Україні, що здійснюється Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [5], а також рішення Європейського Суду з прав людини, у яких констатується, що однією з обставин, яка сприяє вчинення злочинів щодо засуджених і ув'язнених під варту, є жорстокість, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження із засудженими [6].

Щодо суто кримінально-правових ознак, які характеризують особу злочинця з персоналу ДКВС України, то у їх структурі переважають випадки вчинення злочинів поодинці (74%), а також у співучасті із засудженими (23%) та вчинення злочинів двома і більше особами, які належали до персоналу органів та установ виконання покарань. Крім того, результати наукового пошуку засвідчили, що основними мотивами

© Попельнюк Т. В., 2018

вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань стали: а) користь (зиск) – 66% у структурі всіх осіб, які були суб'єктами злочинів; б) викривлене почуття кар'єризму – 11%; в) хуліганський мотив – 9%; г) викривлене почуття власної гідності – 7%; ґ) інші мотиви, у тому числі не встановлені в кримінальній справі (провадженні) – 7%. Водночас метою вчинення злочинів персоналом ДКВС України стало: 1) незаконне збагачення – 69% у структурі всіх суб'єктів злочину; 2) підвищення власного авторитету – 12%; 3) задоволення особистого психологічного стану (помста, заздрість тощо) – 11%; 4) інша мета, у тому числі й не встановлена в ході досудового розслідування – 8%.

У ході дослідження встановлено також, що причинами вчинення злочинів персоналом органів та установ виконання покарань стали: а) професійна деформація (деградація) (від лат. degradation – знищення – постійне погіршення, втрата цінних властивостей і ознак [4, с. 180]) – 64% у структурі всіх суб'єктів злочинів; б) соціальні патології особи (алкоголізм, схильність до вживання наркотичних речовин тощо) – 27%; в) конфліктні ситуації із засудженими – 5%; г) інші причини (сильне душевне хвилювання; стан обмеженої осудності; хворобливий стан та ін.) – 4%. Умови, що призвели до вчинення злочинів персоналом ДКВС України, мали таку структуру: 1) низький рівень запобіжної діяльності з боку оперативних підрозділів органів та установ виконання покарань – 73% від усіх випадків вчинення злочинів; 2) низький рівень соціальної захищеності персоналу (відсутність постійного або власного житла; низька заробітна плата; відсутність центрів психологічного розвантаження тощо) – 21%; 3) низький рівень професійної підготовки персоналу – 4%.

Висновки. Отже, за результатами аналізу можна констатувати, що в структурі особи злочинця з персоналу органів та установ виконання покарань одночасно діють як загальнокримінологічні ознаки (є характерними та типовими для всіх осіб, що вчиняють злочини, та виведені на науковому рівні [7, с. 258–262]), так і особливі (специфічні, відмінні тощо), які обумовлені соціально-правовим статусом персоналу ДКВС України та встановленим порядком добору, підготовки та підвищення кваліфікації цих осіб у спеціальних центрах та відомчих навчальних закладах. Зазначені обставини, без сумніву, варто враховувати при проведенні запобіжної діяльності на всіх її рівнях (загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному, у тому числі віктимологічному).

Список використаних джерел

1. Ліховіцький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом державної кримінально-виконавчої служби України : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 654 с.

2. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ : Атіка, 2011. 367 с.

3. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році : інформ. бюл. Київ : Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.

4. Брызгалов В. Н. Режим в местах лишения свободы. Киев : ГУИТУ МВД СССР, 1976. 114 с.

5. Проти катувань : Огляд повідомлень про жорстоке поводження і застосування катувань в Україні (червень 2001 р. – грудень 2002 р.) / за заг. ред. Б. Захарова. Харків : Фоліо, 2004. 224 с.

6. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Донецьк : Донецький Меморіал, 2011. 55 с.

7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : [У 3 кн.]. Кн. 1 Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. Київ : Видавн. дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

T. Popelniuk,
Postgraduate Student
of the Classic Private University

ABOUT SOME CRIMINOLOGICAL FEATURES OF THE PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE, WHO COMMITTED CRIMES

From the criminological point of view the article analyzes the significant features of the criminal offenders, who belong to the personnel of the bodies and establishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. It reveals the main types of subjects, who commit crimes in the sphere of enforcement of sentences.

In the structure of the personality of such offenders there are both the general and criminological signs, as well as the special (specific) features, which are envisaged by the social and legal status of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and by the approved procedures of the personnel selection, training and increase of qualification at the institutional training centers and educational establishments.

Concerning the criminal and legal features, which characterize the personality of such offenders, the crimes, which were committed alone, prevail (74%); the crimes, which were committed by them together with the convicts, constitute 23%. The main motives for committing crimes by the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine: a) illegal benefit – 66% in the structure of the crime subjects; b) mistaken sense of careerism – 11%; c) hooliganism – 9%; d) false self-esteem – 7%; e) other motives, including those, which were not established during the criminal proceedings (pre-trial investigation) – 7%.

The purposes of the crimes, which were committed by the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, were the following: 1) illegal enrichment – 69% in the structure of the crime subjects; 2) increase of the own authority – 12%; 3) satisfaction of the personal psychological state (revenge,

 © Попельнюк Т. В., 2018

jealousy, etc.) – 11%; 4) other purpose, including those, which were not established during the criminal proceedings (pre-trial investigation) – 8%.

Keywords*: criminological features; personality of an offender; subject of crime; criminal types; personnel of the bodies and establishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine; scope of punishment.*

Надійшла до редакції 07.11.2018

УДК 343.77

Сингаєвська М. І.,
ад'юнкт кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності за посягання на земельні відносини в Україні з урахуванням практики зарубіжних країн. Аналізується досвід Європейського Союзу, США та пострадянських країн щодо кримінально-правової протидії такому правопорушенню. Сформульовано спільні та відмінні риси у підходах до криміналізації посягань на земельні відносини в різних країнах, установлено й охарактеризовано основні види злочинів у цій сфері, запропоновано шляхи врахування позитивного досвіду для вдосконалення кримінально-правових норм щодо протидії правопорушенням у сфері земельних відносин.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, захист землі, право власності, земельні відносини, цільове використання земельних ділянок, злочини у сфері земельних відносин, позитивний досвід.*

Рассмотрены особенности уголовной ответственности за посягательства на земельные отношения в Украине с учетом практики зарубежных стран. Анализируется опыт Европейского Союза, США и постсоветских стран по уголовно-правовому противодействию такому правонарушению. Сформулированы общие и отличительные черты в подходах к криминализации посягательств на земельные отношения в разных странах, установлены и охарактеризованы основные виды преступлений в данной сфере, предложены пути применения положительного опыта для совершенствования уголовно-правовых норм по противодействию правонарушениям в сфере земельных отношений.

Ключевые слова*: уголовная ответственность, защита земли, право собственности, земельные отношения, целевое использование земельных участков, преступления в сфере земельных отношений, положительный опыт.*

Постановка проблеми. Зарубіжний досвід установлення кримінальної відповідальності за посягання на земельні відносини більш усталений, ніж вітчизняне законодавство з тієї причини, що на території сучасної України під час її перебування в статусі УРСР було відсутнє поняття приватної власності на землю. Тому в період становлення нашої законодавчої системи дуже важливим є аналіз сучасного законодавства зарубіжних країн у сфері земельних відносин для використання позитивного досвіду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порівняльний аналіз зарубіжних правових систем прово-

 © Сингаєвська М. І., 2018

дили такі вчені: М. І. Хавронюк, В. А. Додонов, А. Г. Боклаг, Л. Ф. Шулепова, В. Ф. Баранівський. Р. О. Мовчан здійснив ґрунтовний аналіз кримінально-правової охорони земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, країн СНД, а також законодавства країн Західної Європи.

Метою статті є висвітлення особливостей кримінальної відповідальності за посягання на земельні відносини в Україні та зарубіжних країнах для окреслення шляхів конкретизації та підвищення ефективності протидії таким правопорушенням з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Як показують дослідження, у більшості розвинених країн практикується зонування земель, планування, регулювання їх використання і землевідведення на основі відповідного законодавства, спрямованого, насамперед, на обмеження виведення земель із сільськогосподарського обігу. Продаж або інша передача сільськогосподарських угідь для несільськогосподарських цілей майже скрізь вимагає спеціального дозволу і в багатьох випадках жорстко лімітується [1, с. 392].

Проаналізувавши норми законодавства країн «югославської» групи, Р. О. Мовчан дійшов висновку, що незалежно від того, йдеться про незаконне заволодіння «землею» чи ж про незаконне заволодіння «нерухомим майном», парламентарії більшості країн цієї групи одностайні в оцінці такого суспільно небезпечного прояву, як посягання на власність. Виняток становить македонський законодавець, який незаконне привласнення нерухомого майна зарахо-вує до злочинів проти навколишнього природного середовища [2, с. 131].

Після аналізу законодавчих систем західноєвропейських країн цей же науковець дійшов обґрунтованого висновку про те, що кримінальному законодавству багатьох європейських держав відома відповідальність за таке діяння, як знищення межових знаків, при цьому якщо в одних країнах (держави германської групи кримінального права, Данія, Ісландія, Норвегія) зазначене правопорушення сприймається як певний різновид посягання на правосуддя, то в інших (країни французької та італо-бельгійської груп, Фінляндія, Швеція) – як посягання на власність.

Крім знищення межових знаків, кримінальними кодексами переважної більшості країн італо-бельгійської групи передбачено відповідальність і за такі порушення прав на землю, як «захоплення або зайняття земель чи будівель», «відхилення русла водойми» та «насильницьке порушення володіння» [3, с. 97–98].

Звернемо увагу на норми права, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на земельні відносини в Естонії, правова система якої входить до романо-германської правової сім'ї. І хоча чинна правова система цієї держави (як і сусідньої Латвії) сформувалася впродовж останніх 150 років у результаті взаємодії різних правових культур, головним чином німецької, дореволюційної російської, а також радянської, сьогодні Естонія повертається до класичної германської сім'ї [4].

Основним джерелом кримінального права Естонії є Кримінальний кодекс (офіційна назва – Пенітенціа-

рний кодекс), прийнятий 6 червня 2001 року [5]. Естонський законодавець відніс злочини такої категорії до господарських злочинів глави 7 Кримінального кодексу. Стаття 154-1 КК Естонії має назву «Порушення права власності на землю» і за своїм змістом передбачає відповідальність за «самовільне зайняття та самовільний обмін, а також купівлю-продаж, заставу, дарування, чи оренду земельної ділянки або інші дії, що порушують право власності на землю». Тобто однією нормою описано всі види незаконного поводження із земельною ділянкою, незалежно від першочергового права власності на неї [5].

Таке рішення є досить об'єктивним та могло би бути застосованим у кримінальному законодавстві України. Автор у своїй професійній роботі слідчого зіткнувся з проблемою кваліфікації дій особи, яка на підставі завідомо підробленого державного акта на право власності на земельну ділянку зареєструвала право власності на земельні ділянки та згодом здійснила їх продаж. Загальна вартість земельних ділянок відповідно до судової земельної оціночної експертизи склала 2 400 000 гривень. Місце розташування ділянок – курортне селище Пилипець Міжгірського району Закарпатської області. З огляду на відсутність спеціальних норм у кримінальному законодавстві дії особи, на чиє ім'я виготовлено документ і яка використала його при зверненні до землевпорядної організації, державного кадастрового реєстратора та нотаріусів, кваліфіковані за ч. 4 ст. 190 та ч. 4 ст. 358 КК України.

Сторона захисту незгоду із застосованими нормами права аргументувала відсутністю в діях винної особи кваліфікуючих ознак шахрайства, таких як обман потерпілого, а саме відсутністю добровільної передачі правопорушнику права власності на майно, що не позбавлено логіки: потерпілий навіть не підозрював про вчинення незаконних дій щодо його земельної ділянки.

Як бачимо, спеціальна норма, яка чітко перераховує вид незаконних дій, наслідком учинення яких є притягнення до кримінальної відповідальності, не допустила би неоднозначного трактування норм права та, відповідно, полегшила роботу правоохоронних органів, виключивши можливості уникнення кримінальної відповідальності шляхом неправильного застосування кримінально-правових норм при кваліфікації дій підозрюваної особи.

Наприклад, на території України сьогодні почастішали випадки втручання в роботу Державного земельного кадастру. Про таке кримінальне правопорушення немає жодного слова в нормах Кримінального кодексу України, тобто відповідальність саме за порушення ведення земельного кадастру в такому формулюванні відсутнє. Є норма статті 362 КК України, яка передбачає відповідальність за несанкціоновану зміну інформації, яка обробляється в автоматизованих системах, учинене особою, яка має право доступу до неї; саме за цією статтею кваліфікуються дії державних кадастрових реєстраторів при внесенні змін до Державного земельного кадастру без відповідних підстав. Інші ж особи, робота яких стосується ведення кадастру: сертифіковані інженери-землевпорядники, інженери-геодезисти, не несуть відповідальності за сфор-

 © Сингаєвська М. І., 2018

мовані ними електронні документи, оскільки фактично не вносять змін в автоматизовані системи.

Ще одна норма права могла б суттєво покращити стан українських міст, а також справжнє цільове використання земельних ділянок, що нині взагалі не охоплено Кримінальним кодексом України – це норма екологічного кодексу Люксембурга. Наказом Великого Герцога про склад, організацію та функціонування Міжвідомчого комітету з розвитку територій передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу за нецільове використання землі та будівництво на землях із порушенням установлених планів [3, с. 77].

В. Ф. Баранівський проаналізував кримінальне законодавство США та звернув увагу на особливість злочинів «білих комірців», яка виявляється в порушенні законодавства про охорону навколишнього природного середовища і характерна тим, що ними завдана шкода не якимось конкретним особам або категоріям осіб чи державним органам, а практично всьому населенню, у тому числі й майбутнім поколінням [6, с. 70]. Подібний підхід до захисту земельних ресурсів та відносин, що виникають у процесі їх обігу та використання, дасть можливість вітчизняній правоохоронній системі більш якісно виконувати свої функції.

Українським кримінальним законодавством, як нами вже звернуто увагу на прикладі Естонії, не охоплено відповідальністю порушення землекористування, унаслідок чого безпідставно змінюється цільове призначення сільськогосподарських земель, їх дрібнять на невеликі ділянки, таким чином унеможливлюючи збереження для ведення цілеспрямованої сільськогосподарської діяльності на великих земельних площах.

В окремих штатах на території США передбачена заборона на використання сільськогосподарських земель для несільськогосподарських цілей. Таке використання їх допускається у виняткових випадках за умови, що немає іншої можливості розміщення об'єкта або ведення діяльності, і буде вжито всіх необхідних заходів для запобігання або зведення до мінімуму негативного екологічного ефекту. У цьому ж законі встановлено кримінальну відповідальність у вигляді штрафу в розмірі не більше 500 дол. чи позбавлення волі нас строк до двох років за кожний день учинення протиправної діяльності, починаючи з дня виявлення порушення, чи те й інше одночасно [7, с. 241–242].

Хочеться звернути увагу на формулювання спричинення шкоди не якимось конкретним особам або категоріям осіб чи державним органам, а практично всьому населенню, у тому числі й майбутнім поколінням, оскільки в такій інтерпретації український законодавець не розглядає описувані злочини, а, на думку автора, це неправильно, оскільки дуже часто на державних посадах перебувають ті чи інші особи, які вчинили злочини, і закономірно, що вони стверджуватимуть про відсутність спричинення шкоди охоронюваним законом державним інтересам. У такому випадку виходить, що злочину немає.

Слідчим управлінням Закарпатської області дії начальника відділу Держгеокадастру одного з районів області кваліфіковано за ч. 2 ст. 364 та ч. 2 ст. 366 КК України. Ця посадова особа своїми діями здійс-

нила заміну 45 га пайових земель, що знаходилися в комерційно привабливому місці, тобто земель з особливим статусом, на які існує заборона щодо зміни їх цільового призначення та продажу, на інші комерційно не привабливі території такої ж площі, фактично порушивши вимоги землекористування та низку норм Земельного кодексу України. Пізніше земельні ділянки передано у власність стороннім особам, у тому числі родичам посадових осіб, і неодноразово відчужено. Районна державна адміністрація та сільська рада відмовилися брати участь як потерпілі в кримінальному провадженні, відповідні листи за підписами керівників цих установ долучено до матеріалів кримінального провадження, мотивуючи своє рішення тим, що, на думку зазначених осіб, шкоду інтересам суспільства та держави не спричинено. В обвинувальному акті використано формулювання, що матеріальна шкода спричинена інтересам держави. 20 вересня 2017 р. Міжгірським районним судом обвинувальний акт повернуто прокуророві з формулюванням, що за змістом обвинувального акта кримінальним правопорушенням, яке інкриміновано особі, державним інтересам завдано матеріальних збитків на суму 1 481 170,5 грн. Натомість потерпілу особу в цьому акті не зазначено відповідно до вимог КПК України [8].

Апеляційний суд Закарпатської області цього разу взяв до уваги доводи прокуратури про те, що окрема думка певних представників влади не може відображати інтереси всіх мешканців цього регіону, а прокурор у цьому випадку виступає представником держави, на захист її інтересів [9].

І тут ми частково погоджуємося з висновками В. Ф. Барановського про те, що для України основним засобом виробництва є землі сільськогосподарського призначення, а тому діяння щодо їх використання не за цільовим призначенням, за прикладом США, повинно бути криміналізованим і поміщеним як склад злочину в розділ VIII КК України [6, с. 71]. Ми вважаємо, що потрібно криміналізувати не безпосередньо використання земель не за цільовим призначенням, оскільки це частково охоплено статтею 254 КК України – «Безгосподарське використання земель», а незаконну зміну цільового призначення земель, унесення змін до Державного земельного кадастру та недотримання вимог землекористування, що більш точно відтворить та охопить кваліфікацію протиправних дій, які нині вчиняються із земельними ресурсами в Україні [10].

Провівши дослідження кримінальної відповідальності за порушення прав на землю за законодавством України та країн СНД, Р. О. Мовчан, дійшов висновку, що кримінальному законодавству більшості країн СНД відомі приписи, присвячені регламентації відповідальності за ті чи інші різновиди порушень прав на землю [11, с. 175].

Висновки. За результатами аналізу кримінального законодавства України та зарубіжних країн можна зробити висновок, що у високоорганізованих, демократичних суспільствах, з досконалою системою законодавства й механізмів відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, законодавець відповідально ставиться до захисту землі, права власності, родючості, цільового призначення та всього, що

 © Сингаєвська М. І., 2018

з нею пов'язано, і такі злочини віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності та порядку управління. Саме такий підхід дає можливість максимально убезпечити від протиправних посягань право приватної, комунальної та державної власності на землю, а також попередити незаконні дії посадових осіб органів державної влади, і саме таким шляхом, на нашу думку, варто рухатись українському законодавцю.

Список використаних джерел

1. Боклаг В. А. Зарубіжний досвід у сфері державного управління земельними ресурсами. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 392–398.
2. Мовчан Р. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 130–135.
3. Мовчан Р. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн Західної Європи. *Право і громадянське суспільство.* 2015. № 4. С. 74–98.
4. Історія держави та права зарубіжних країн та правові системи країн світу. URL: http://www.zen.in.ua/e/eston%D1%96ya-estonska-respubl%D1%96ka/pravova-sistema-zagalna-xarakteristika
5. Кримінальний кодекс Естонської республіки від 06 червня 2001 року. URL: http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. https://www.riigiteataja.ee/index.html
6. Баранівський В. Ф. Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 68–78.
7. Галятин М. Ю. США: правовое регулирование и использование земель. Москва : Наука, 1991. 252 с.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/69021390#/
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/70180157/
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
11. Мовчан Р. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Національний юридичний журнал: теорія та практика.* 2016. № 8. С. 172–177.

M. Singaevskaya,
Postgraduate at the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ENCROACHMENTS ON LAND RELATIONS IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

The features of criminal responsibility for encroachments on land relations in Ukraine are considered taking into account the experience of foreign countries in this sphere. The experience of the countries of the European Union, the USA and the post-Soviet countries regarding the criminal legal counteraction to such an offense is analyzed. The common and distinctive features in approach to the criminalization of encroachments on land relations in different countries are formulated, the main types of crimes in this sphere are identified and characterized, and ways of taking into account positive experience for the improvement of criminal-law norms concerning counteraction to offenses in the field of land relations are described and characterized.

It is concluded that in highly organized, democratic societies, with a perfect system of legislation and mechanisms of liability for crimes in the field of land relations, the legislator is responsible for the protection of land, property rights, fertility, purpose and all that is associated with it and such crimes are classified as crimes in the field of economic activity and management.

Keywords*: criminal responsibility, protection of land, property rights, land relations, purposeful use of land plots, crimes in the field of land relations, positive experience.*

Надійшла до редакції 16.11.2018

 © Сингаєвська М. І., 2018

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи:** постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два–три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, за можливості – електронна адреса для листування та погодження деталей публікації.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Research Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Сокальська О. В.,
ТЮРЕМНА СИСТЕМА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДО 100-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ) **7**

Биба Ю. В.,
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ КОДЕКСОМ УРСР 1970 РОКУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ **27**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Золотарьова Н. І.,
ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ПРОТИДІЮ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН **35**

Шаркова В. В.,
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ВЧИНКИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ **42**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ye. Barash,
FORMATION OF THE PRISON FORTRESSES SYSTEM IN THE KHARKIV REGION IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY **48**

Богатирьов І. Г., Лаптінова О. К.,
ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА ВІДБУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ІНВАЛІДАМИ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ **57**

Денисова Т. А.,
ТЕРОРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ, ЙОГО ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ **65**

Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В.,
ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ **75**

Крикушенко О. Г.,
ОСОБА ЗАСУДЖЕНОГО ТА ДЕФОРМАЦІЯ ЇЇ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК В УМОВАХ ІЗОЛЯЦІЇ ВІД СУСПІЛЬСТВА **83**

Пальченкова В. М.,
РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: БЛАГОЧИННІСТЬ, ДУХОВНА ПІДТРИМКА ТА КРОК ЗАСУДЖЕНИХ НА ШЛЯХУ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ **92**

Яцишин М. М., Крисюк Ю. П.,
ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ДОСВІД ФІНЛЯНДІЇ **102**

Богатирьов А. І.,
ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ **111**

Залялова І. М., Політова А. С.,
ЧИННИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ (НА ПІДСТАВІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ) **118**

Колб І. О.,
ПРОВОКУЮЧА ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ЗАСУДЖЕНИХ – ОДНА З ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ДО НИХ ЗАСОБІВ ПРИБОРКАННЯ **128**

Макаренко Н. К.,
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ОГЛЯД СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ **136**

Михайлик О. Г.,
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ **143**

Астаф'єва К. Ю., Христич І. П.,
БЕЗПЕКА ОСОБИ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ БЕЗПЕКИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ **152**

Дем'як П. Ю.,
ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ **162**

Калашнікова К. А.,
СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНИХ ОРГАНАМИ ПРОБАЦІЇ **171**

Попельнюк Т. В.,
ПРО ДЕЯКІ ОЗНАКИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ З ЧИСЛА ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ **180**

Сингаєвська М. І.,
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН **188**

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

O. Sokalska,
PRISON SYSTEM DURING THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION (TO THE 100th ANNIVERSSARY) **26**
Yu. Byba,
EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT UNDER THE CORRECTIONAL LABOR CODE OF THE USSR OF 1970: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS **33**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

N. Zolotareva,
FEATURES OF THE IMPROVEMENT OF THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION REGULATING THE COUNTERACTION TO THE ILLICIT CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES **40**
V. Sharkova,
RESPONSIBILITY FOR THE CORRUPTION ACTS IN THE SPHERE OF THE STATE PROCUREMENT **47**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

Бараш Є. Ю.,
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТЮРЕМНИХ ЗАМКІВ ХАРКІВЩИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ **55**
I. Bogatyrov, O. Laptinova,
CONCEPT AND GENESIS OF SERVING SENTENCES BY THE DISABLED CONVICTS IN CUSTODY **64**
T. Denysova,
TERRORISM IN UKRAINE: PROBLEMS OF SENTENCING, ITS EXECUTION AND SERVING **73**
O. Kolb, A. Godlewska-Konovalova,
ABOUT THE NEED TO ADOPT THE NEW CRIMINAL CODE IN UKRAINE **82**
O. Krykushenko,
PERSONALITY OF A SENTENCED PERSON AND DEFORMATION OF THE PERSONAL CHARACTERISTICS IN CONDITIONS OF THE ISOLATION FROM THE SOCIETY **90**
V. Palchenkova,
RELIGIOUS ACTIVITY AT INSTITUTIONS OF IMPRISONMENT: CHARITY, SPIRITUAL SUPPORT AND HELPING CONVICTS TO FIND THE WAY TO RESOCIALIZATION **100**

M. Yatsyshyn, Y. Krisyuk,
PERSPECTIVES FOR THE REFORM OF PENALTY SYSTEM IN UKRAINE: EXPERIENCE OF FINLAND **109**
A. Bogatyrov,
LATENT CRIMINALITY IN CUSTODIAL SETTING: THE CONCEPT AND ESSENCE **116**
I. Zalialova, A. Politova,
FACTORS OF JUVENILE DELINQUENCY (ON THE BASIS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH) **126**
I. Kolb,
ILLEGAL PROVOCATIVE BEHAVIOR OF CONVICTS AS ONE OF THE REASONS OF THE RESTRAINT MEASURES APPLICATION AGAINST THEM **134**
N. Makarenko,
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONAL PROFESSIONAL CRUIT: REVIEW OF SOCIOLOGICAL MONITORING **142**
O. Mykhailyk,
METHODOLOGICAL INSTRUMENTS FOR STUDYING VIOLENCE IN CORRECTIONAL COLONIES OF UKRAINE **150**
K. Astafieva, I. Khrystych,
PERSONAL SAFETY AS ONE OF THE MAIN CONSTITUENTS OF SAFETY AT THE PENAL ESTABLISHMENTS **161**
P. Demiak,
ECONOMIC COURT AS A SUBJECT OF PREVENTION OF CRIME IN UKRAINE: HISTORICAL ASPECTS **170**
K. Kalashnikova,
ESSENCE OF THE SOCIAL-EDUCATIONAL INFLUENCE OF THE PROBATION BODIES ON CONVICTS **180**
T. Popelniuk,
ABOUT SOME CRIMINOLOGICAL FEATURES OF THE PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE, WHO COMMITTED CRIMES **186**
M. Singaevskaya,
CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ENCROACHMENTS ON LAND RELATIONS IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES **194**

ЖУРНАЛ

JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ № 3(5)/ 2018

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE № 3(5)/ 2018

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

Підписано до друку 30.11.2018.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 25,4
Наклад. 120 прим.
Зам. № 00420

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24